

საქართველოს კულტურული
მემკვიდრეობის ძეგლები

№ 8

2006

თბილისი

TBILISI

საქართველოს მეცნიერებათა ეროვნული აკადემია
Georgian National Academy of Sciences

სიძველეთა დაცვისა და შესწავლის ცენტრი
Centre for Preservation and Studies of Antiquities

კულტურული ანთროპოლოგიის განვითარების საერთაშორისო ფონდი
Cultural Anthropology Development International Foundation

საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის ძეგლები

№8

Monuments of Georgian Cultural Heritage

№8

თბილისი
Tbilisi
2006

უაკ (UDC) 902/904 (479.22
8295

წინამდებარე პუბლიკაცია წარმოადგენს წალკის მუნიციპალიტეტის ტერიტორიაზე 2004-2005 წლებში ჩატარებული არქეოლოგიური გათხრების დოკუმენტური ანგარიშების კრებულს.

კრებულში ქვეყნდება 2004-2005 წლებში აი-ილიას მეგალითური ციხის მიმდებარედ გათხრილი აქემენიდური ხანის კომპლექსის გათხრების, 2005 წლის გაზაფხულზე, ივნის-აგვისტოში და დეკემბერში საფარ-ხარაბას სამარონის ტერიტორიაზე დაზვევითი ხასიათის სამუშაოების და მცირე გათხრების დოკუმენტური ანგარიშები.

საველე სამუშაოს კომპანია, BP-ის დაკვეთით, აწარმოებდა ოთარ ლორთქიფანიძის არქეოლოგიური კვლევის ცენტრის თრიალეთის არქეოლოგიური ექსპედიცია (ხელმძღვანელი გ. ნარიმანიშვილი).

მთ. რედაქტორი
გოდერძი ნარიმანიშვილი

Editor-in-chief
Goderdzi Narimanishvili

სარედაქციო საბჭო:
ამირანაშვილი ჯუანშერი
კვაჭაძე მარინე
მელიქიშვილი ლია
მინდიაშვილი გიორგი
შანშაშვილი ნინო

Editorial board
Amiranashvili Juansher
Kvatchadze Marina
Melikishvili Lia
Mindiasvili Giorgi
Shanshashvili Nino

ISBN 99928-0-794-6
ISBN 99928-0-795-4

- © ა(ა)იპ სიძველეთა დაცვისა და შესწავლის ცენტრი
Centre for Preservation and Studies of Antiquities
- © არქეოლოგიური კვლევის ცენტრი
Centre for Archaeological Studies

არქეოლოგიური კვლევის ცენტრი
Centre for Archaeological Studies

თრიალეთის არქეოლოგიური ექსპედიციის მიერ

2005 წელს

ჩატარებული არქეოლოგიური გათხრების

ანბარიშები

სარჩევი:

ნაწილი I

ნარიმანიშვილი გ., ამირანაშვილი ჯ., დავლიანიძე რ., მურვანიძე ბ.,
შანშაშვილი ნ., კვაჭაძე მ.

თრიალეთის არქეოლოგიური ექსპედიციის მიერ 2005 წელს ჩატარებული საველე სამუშაოების მოკლე ანგარიში -----	5
§ 1. არქეოლოგიური ძეგლების მდებარეობა და აღწერა -----	5
§ 2. 25-28 მარტს ჩატარებული სამუშაოები -----	25
§ 3. აპრილ-მაისში ჩატარებული სამუშაოები -----	29
§ 4. ივნისში ჩატარებული სამუშაოები -----	32
§ 5. 7 ივლისიდან 12 აგვისტომდე ჩატარებული სამუშაოები -----	42
§ 8. 12 აგვისტოდან 5 სექტემბრამდე ჩატარებული სამუშაოები -----	54
§ 9. 3 – 16 დეკემბერს ჩატარებული სამუშაოები -----	61
სურათების აღწერილობა -----	68
სურათები -----	70

ნაწილი II

ნარიმანიშვილი გ.

აი-ილიას ნამოსახლარზე 2004-2005 წლებში ჩატარებული საველე სამუშაოების ანგარიში -----	138
--	-----

ნარიმანიშვილი გ.

თრიალეთის არქეოლოგიური ექსპედიციის მიერ 2005 წლის აპრილ-მაისში ჩატარებული საველე სამუშაოების წინასწარული ანგარიში -----	162
---	-----

ნარიმანიშვილი გ.

თრიალეთის არქეოლოგიური ექსპედიციის მიერ 2005 წლის 2 აგვისტოდან 5 სექტემბრამდე ჩატარებული საველე სამუშაოების წინასწარული ანგარიში -----	174
--	-----

ნარიმანიშვილი გ.

თრიალეთის არქეოლოგიური ექსპედიციის მიერ 2005 წლის 3-16 დეკემბერს ჩატარებული საველე სამუშაოების წინასწარული ანგარიში -----	201
---	-----

შესავალი

საფარ-ხარაბას სამაროვანზე (KP-120) არქეოლოგიური სამუშაოები დაიწყო 2003 წელს (სურ. 1, 4); 2003 წელს გაითხარა 29 სამარხი (№№ 1-29), 2004 წელს - ორი სამარხი (№№ 30-31), 2005 წელს - 81 სამარხი (№№ 32-122). გასათხრელი დარჩა სამარხები №№ 46, 57, 58, 60, 102, 112-115, ასევე ნავთობის და გაზის მილებს შორის KP-119+350-დან KP-120+600-მდე მოქცეული სამარხები (დაუნომრავია) (სურ. 2, 5, 7).

2005 წელს საველე სამუშაოები რამდენიმე ეტაპად წარიმართა. მარტში ექსპედიციამ მიმდინარე სამშენებლო სამუშაოების მონიტორინგი ჩაატარა KP-120-ზე კორიდორის გაფართოების დროს გამოვლენილი ქვყრილები მონიშნა და მათი კოორდინატები დატანილ იქნა 2003 წელს შედგენილ გენგეგმაზე.

ძირითადი საველე სამუშაოები მიმდინარეობდა ივნის-სექტემბერში და დეკემბერში.

არქეოლოგიური ძეგლების მდებარეობა და აღწერა.

საფარ-ხარაბას სამაროვანი მდებარეობს ქვემო ქართლში, თრიალეთის ქედის სამხრეთ კალთაზე, წალკის რაიონში სოფ. საფარ-ხარაბას ჩრდილოეთით 100 მ-ის დაშორებით. რელიეფი, რომელზეც განლაგებულია სამაროვანი, ძირითადად სწორ მინდორს წარმოადგენს, რომელიც ოდნავაა დაფერდებული სამხრეთისაკენ (დაახლ. 10⁰-ით) (სურ. 1, 4, 5, 7).

საფარ-ხარაბას სამაროვანი მდებარეობს ზღვის დონიდან 1579-1590 მ-ის სიმაღლეზე. თრიალეთი, სადაც გაითხარა საფარ-ხარაბას სამაროვანი, მდებარეობს სამხრეთ საქართველოში, მცირე კავკასიონის ჩრდილო-აღმოსავლეთ ნაწილში.

გარემოს დახასიათება

საქართველო, რომლის ტერიტორიაც მოქცეულია ევროპასა და აზიის სასაზღვრო არეალში, მდებარეობს კავკასიონის მთავარი წყალგამყოფი ქედის, კერძოდ, სამხრეთ კავკასიის ცენტრალურ ნაწილში, შავი და კასპიის ზღვებს შორის. მას დასავლეთით ესაზღვრება შავი ზღვა. ჩრდილოეთი საზღვარი კავკასიონის მთიან ფერდობებს მიუყვება. სამხრეთული ნაწილი, რომელიც დასავლეთით შავი ზღვის ნაპირზე იწყება, კვეთს ჯერ ჭანეთის ქედის ჩრდილო-აღმოსავლეთს და ჭოროხის ქვემო წელს, შემდეგ მიუყვება შავშეთის ქედს, გადაკვეთს არსიანის ქედს, აღის ერუშეთის მაღლობზე და მდ. მტკვრის გადაკვეთის შემდეგ თურქეთის საზღვართან მთავრდება.

საქართველოს დღევანდელი ფიზიკურ-გეოგრაფიული მდებარეობა პალეოგენური ხანის შემდეგ პერიოდში კერძოდ, კაინოზოური ერის მეორე ნახევრის განმავლობაში

ჩამოყალიბდა. ტერიტორიის უმეტესი ნაწილი აგებულია მეზოზოური და კაინოზოური ფორმაციებით. ამ ადგილზე ნეოგენში მომხდარმა ძლიერმა ტექტონიკურმა ცვლილებებმა, ვულკანების ამოფრქვევამ, მიწისძვრებმა წარმოქმნა კავკასიონისა და მცირე კავკასიონის მთათა სისტემები. ლავების ამოღვრამ და მდინარეების ეროზიულმა ზემოქმედებამ დიდი გავლენა იქონია ხეობების ჩამოყალიბების პროცესზე. ჰავა, მცენარეთა და ცხოველთა სამყარო ნეოგენურ ხანაში მკვეთრად განსხვავებულია შემდგომი, მეოთხეული პერიოდისაგან. ამ დროს აქ იზრდებოდა სითბოსმოყვარე ტროპიკული და სუბტროპიკული მცენარე - პალმები, მაგნოლიები, კამელიები; ცხოვრობდნენ ასევე სითბოსმოყვარული ცხოველები, ჰიპარიონები, ჟირაფები, ანტილოპები და სხვა. მეოთხეულ პერიოდში ფაქტობრივად დასრულდა საქართველოში და მთელ კავკასიაში ფიზიკურ-გეოლოგიური ცვლილებები, მისი დალანდშაფტების პროცესები, თუმცა, პერიოდულად მაინც ხდებოდა ტექტონიკური პროცესების გამოღვიძება. ასევე ცვლილებები განიცადა კლიმატურმა პირობებმაც; ჰავის ცვლილებამ მკვეთრად შეცვალა ფლორა და ფაუნა.

საქართველო თავისი ტერიტორიის მრავალფეროვნებით, მისი ლანდშაფტის თავისებურებებით, ბუნებრივი და კლიმატური პირობების და სხვ. მიხედვით რამდენიმე რეგიონად იყოფა. ერთ-ერთ ასეთ რეგიონს სამხრეთ საქართველო, ქვემო ქართლი წარმოადგენს.

მდებარეობა საქართველოში

ქვემო ქართლი სამხრეთ საქართველოში მდებარეობს. ის მოიცავს ალგეთის და ქცია-მაშავერა-ბერდუქის აუზებს, მდინარე მტკვრის ხეობას წითელ ხილამდე. იგი შემოსაზღვრულია თრიალეთის, ჯავახეთის და ლოქის ქედებით. მისი დასავლეთი საზღვარი თრიალეთის ქედზე ბაკურიანის მონაკვეთიდან სამხრეთით გაუყვება; ჩრდილოეთ საზღვარი მთლიანად თრიალეთის ქედზე გადის; სამხრეთით დიოქის ქედი გამოყოფს მას სომხეთისაგან, ხოლო აღმოსავლეთით სამგორისა და დავითგარეჯის მთაგრენილები. ქვემო ქართლი თავისი ბუნებრივი პირობებით მეტად მრავალფეროვანია, რაც მისი გეოლოგიური აგებულებითაა განპირობებული. ბუნებრივი, ლანდშაფტური თუ კლიმატური პირობების მიხედვით ის რამდენიმე რეგიონად იყოფა. ერთ-ერთ ასეთ რეგიონს წარმოადგენს თრიალეთი, რომელიც მოიცავს მდინარე ქციის ზემო წელსა და მდინარე შავწყაროსწყლის ხეობებს. რეგიონს ჩრდილოეთიდან ამავე სახელწოდების ქედი საზღვრავს; დასავლეთიდან ნარიანის ველი, რომელიც ტაბაწყურისა და ფარავნის ტბებამდე ვრცელდება; სამხრეთით თრიალეთი მდ. ჭოჭიანისა და შავწყალას წყალგამყოფამდე აღწევს, ხოლო აღმოსავლეთით მდ. კლდეკარიდან მდ. ჭოჭიანისა და მდ. ქციას შეერთებამდე. ადმინისტრაციულად თრიალეთი მთლიანად მოიცავს წალკის ტერიტორიასა და დმანისის, ბორჯომის და ნინოწმინდის რაიონების ნაწილს.

რელიეფი

რეგიონის თანამედროვე ფორმები, მისი რელიეფი, შედგება ტექტონიკურ-ვულკანური, ეროზიული, აკუმულაციური წარმონაქმნებისაგან, რომლებიც ხანგრძლივი გეოლოგიური დროის მანძილზე ქმნის მათა სისტემებს, ვაკე-დაბლობებს, ზეგნებს, პლატოებს, ხეობებს.

თრიალეთი მოქცეულია აჭარა-თრიალეთის ნაოჭა სისტემის სამხრეთული ზონის და ართვინ-ბოლნისის ბელტის ჯავახეთის ზონის ფარგლებში. ეს რეგიონი ვულკანოგენური რელიეფითაა წარმოდგენილი, რომლისთვისაც დამახასიათებელია ლავური პლატოები, ლავური ღვარები და ცენტრალური ვულკანები. თრიალეთის ამგები უძველესი ქანებიდან კი უნდა აღინიშნოს იურულამდელი კრისტალური ფიქლები, გნეისები და გრანილოიდები, აგრეთვე, ზედა პალეოზოურის ვულკანოგენურ-კონტინენტური წარმონაქმნები. ისინი გადაფარულია ნეოგენ-მეოტხეული პერიოდის დროს ამოღვრილი ვულკანური ქანებით: ბაზალტებით, ანდეზიტ-ბაზალტებით, ანდეზიტებით, ანდეზიტ-დაციდებით, ტუფბრეჭიებით, რომლებიც ძირითადად დოლერიტების სახითაა წარმოდგენილი. ასევე ფართოდაა გავრცელებული მეოტხეული (ზედაპლიო-ცენური) ასაკის ტბიური ქვიშაქვებიც; კონტინენტური ნალექები თიხა-თიხნარები, რიყნალები, აღნიშნული ტერიტორიის რელიეფისათვის მთაგორიან შემოგარენთან, მაღლივ ვაკეებთან ერთად, დამახასიათებელია მაღალ დონეზე განლაგებული პლატოებიც. ესენია: თრიალეთის, ბედენის, გომარეთისა და დმანისის პლატოები.

სიმაღლე ზღვის დონიდან

აღნიშნული რეგიონის ზედაპირის აბსოლუტური სიმაღლეები, მისი რთული ლანდშაფტური რელიეფიდან გამომდინარე, ცვალებადია. იგი მერყეობს ზღვის დონიდან 1000 მ-დან 1800 მ-მდე.

უახლოესი მდინარე, ტბა, წყალსაცავი

მდინარე ხრამი და მისი შენაკადები, ხელოვნური წყალსაცავები და პატარა ტბები – ეს არის ის ჰიდროგრაფიული ქსელი, რომლითაც თრიალეთი გამოირჩევა სამხრეთ საქართველოს სხვა რეგიონებიდან (სურ. 1). მდ. ქცია ამ რეგიონში ყველაზე დიდი და წყალუხვია (სიგრძე 220 კმ). ის სათავეს იღებს ცხრაწყაროს სამხრეთ-აღმოსავლეთ კალთებზე, თრიალეთის ქედის სამხრეთ ფერდობის გასწვრივ მიედინება და ბეშთაშენის ტაფობზე ხელოვნურად აგებულ წყალსაცავში (რომელიც 1510 მ-ზე მდებარეობს და რომელიც ერთ-ერთი უდიდესია საქართველოში) ჩაედინება. ის ხასიათდება მრავალრიცხოვანი შენაკადებით, რომელთა შორის გამოირჩევა: მდ. ჭოჭიანი (ჯავახეთის

ქელიდან ჩამოედინება), ნარდევანი, გუმბათი, ყარაბულახი და სხვა. რაც შეეხება მდინარეებს - ბეშთაშენისწყალი და ქორსუ, ისინი უშუალოდ ერთვის წალკის წყალსაცავს. ამ რეგიონისთვის ასევე დამახასიათებელია სხვადასხვა სიდიდის ტბები, ესენია: ბარეთი, უზუნგელი, ხადიკი, შვიდი ტბა, ყარაბულახი, ყიზილაჯლო და სხვა.

ნიადაგის გეოლოგიური მდგომარეობა

ამ რეგიონის ვრცელი ნაწილი უჭირავს მთის კარბონატულ შავმიწა ნიადაგებს, რომელსაც ზემოთ ცვლის გამოტუტვილი მთის შავმიწა და მდელოს შავმიწა ნიადაგები. მათთვის დამახასიათებელია ძლიერი კარბონატულობა. თრიალეთის დასავლეთ და ჩრდილოეთ პერიფერიებზე სიმაღლებრივი სარტყლების მიხედვით გავრცელებულია, ჯერ ვულკანური მთიანეთის შავმიწისებრი, შემდეგ კორდიანი და კორდიან-ტორფიანი მთა-მდელოს ნიადაგები, სულ უფრო მაღალ ჰიფსომეტრულ საფეხურებზე, კლდეებსა და ქვყარილებს შორის, ლაქებადაა მცირე სისქის კორდიან-ტორფიანი მთა-მდელოს ნიადაგები. ამ რეგიონში ასევე გვხვდება ყავისფერი ნატყევი და ტყის ყომრალი ნიადაგებიც. თრიალეთში განამარხებული ნიადაგები, რომლებიც ლავურ განფენებაში ჩაშრევებულ ფხვიერ მასალაში გვხვდება, გვიჩვენებს წარსულში უფრო ჰუმიტური პირობების არსებობას.

კლიმატი

კავკასიონის მთიანი სისტემა ერთგვარ კლიმატურ კედელს წარმოადგენს თბილ და ცივ გეოგრაფიულ სარტყლებს შორის. საქართველოს კლიმატის უმთავრეს თავისებურებებს სამი ძირითადი ფაქტორი განსაზღვრავს: მზის რადიაცია, ატმოსფეროს ცირკულაცია და დედამიწის ზედაპირის ხასიათი.

საკმაოდ მაღალი მთებით გარშემორტყმულსა და თავადაც მაღლა მდებარე ამ მხარეში, გარედან შემოჭრილი ჰაერის ნაკადების ეფექტი ადგილობრივი ოროგრაფიული პირობების ზემოქმედების შედეგად იცვლება. ხშირად ვითარდება ტემპერატურული ინვერსიები, რის შედეგადაც თრიალეთის ჰავა საკმაოდ მკაცრი კლიმატური პირობებით გამოირჩევა. რეგიონის დაბალ ნაწილში ძირითადად მთის სტეპური ჰავაა გავრცელებული, ცივი ზამთრითა და ხანგრძლივი თბილი ზაფხულით. ამ რაიონისათვის ნალექთა საშუალო წლიური რაოდენობა 600-700 მმ-ია. იანვრის საშუალო ტემპერატურა -2° -დან -6° -მდეა, თუმცა ჰაერის აბსოლუტური მინიმუმი ზოგჯერ შეიძლება მკვეთრად დაეცეს და -20° -მდეც კი დავიდეს, ხოლო უთბილესი კი 14° - 15° -მდე მერყეობს, რომლის აბსოლუტური მაქსიმუმი შეიძლება 35° -ს აჭარბებდეს. წლის განმავლობაში მოსული ნალექების უმეტესობა გაზაფხულისა და ზაფხულის დასაწყისში მოდის. ნალექების

მინიმუმი კი ზამთრისთვისაა დამახასიათებელი. ამ მხარეში ჰავა მშრალი კონტინენტურია, ისევე როგორც მთლიანად სამხრეთ საქართველოსათვის.

მცენარეული საფარი

მეოთხეულ პეიროდში მომხდარმა კლიმატურმა ცვლილებებმა, რომელიც შუა პლეისტოცენის შემდეგ მოხდა, გარკვეული როლი ითამაშა ფლორისა და ფაუნის სახეცვლილებაში, მათ შემადგენლობასა და გეოგრაფიულ განლაგებაში. ზომიერი და ცივი ჰავა, რომელიც სამხრეთ საქართველოს მთიან რეგიონებს ახასიათებს, უზრუნველყოფს ამ ტერიტორიაზე ზომიერად სითბოსმოყვარული და ყინვაგამძლე მცენარეულობის განვითარებას. ოროგრაფიული პირობების შესაბამისად, თრიალეთის მცენარეული დაჯგუფება ძირითადად უროიანი და ვაციწვერიანი ელემენტებისაგან შედგება. აქ ფართოდაა გავრცელებული პოლიდომინანტური ბალახნაირები, სადაც ძირითადი სახეობებია: მარცვლოვნებიდან – სტეპის წივანა, კეწეწურა, მდელოს წივანა, სტეპის ტიმოთელა, ცხვრის წივანა, თაგვისარა, ნამიკრეფია, მაჩიტა, ბაია; ვაციწვერას სახეობები: თრიალეთის იონჯა, ქაფურა, წიწინაური, ჭალარა სამყურა; ასევე აღსანიშნავია, რომ ადრე ამ ადგილებში საკმაოდ ფართოდ იყო გავრცელებული იყვები, ძირითადად ნაძვნარი, ფიჭვნარი, მუხნარი და არყნარი. ახლა ამ მხარეში ტყეები შემორჩენილია ტყის უმნიშვნელო ნაშთების სახით, ლოკალურად უმეტესწილად მდ. კუსრეთიწყლის აუზში – მდინარე ქციას ხეობაში, სოფ. დაშბაშის მიდამოებში, სადაც ფართოფოთლოვანი ტყეებია წარმოდგენილი: წიფელი, რცხილა, მუხა, ნეკერჩხალი და სხვა. ნატყევარი ვრცელი ტერიტორიები კი აქ დაფარულია ზემოთ აღწერილი მთის სტეპის მოყვარული მცენარეული საფარით. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ამ რაიონისათვის დამახასიათებელია წყალჭაობური დაჯგუფებები და ლერწმიანები, რომლებიც მრავლადაა ტბისა და მდინარის სიახლოვეს.

ცხოველთა სამყარო

საქართველოს ფაუნისათვის დამახასიათებელია ენდემიზმი. ცხოველთა თითქმის ყველა ჯგუფში გვხვდება ენდემური სახეობები, ზოგ მათგანში კი გვარებიც. დღევანდელი თრიალეთი, თავისი ლანდშაფტური პირობებიდან გამომდინარე აღარ არის ისეთი მრავალფეროვანი, როგორც ადრე იყო. ადგილობრივმა ფიზიკურ-გეოგრაფიულმა და ეკოლოგიურმა პირობებმა, ტყეების მასივების სიმცირემ თავისი ზეგავლენა იქონია დღევანდელ ფაუნაზე. თრიალეთში დღეისათვის გვხვდება: შველი, ტურა, მელა, მგელი, მაჩვი; ერთეულების სახითაა შემორჩენილი ტყის კატა, კაკკასიური ფოცხვერი; ძალზედ შემცირდა გარეული ღორის რაოდენობაც; ბევრია მღრღნელი: თაგვი, ბუჩქნარის მემინდვრია ზაზუნა. რაც შეეხება თრიალეთის ფრინველთა სახეობებს მათ შორის

აღსანიშნავია: ქორი, შევარდენი, არწივი, ერთეულების სახით გვხვდება კავკასიური როჭო, შურთხი. მდინარეებისა და ტბების სიმრავლემ ხელი შეუწყო ამ მხარეში წყალმცურავეფრინველთა პოპულაციების გავრცელებას. აქ მრავლადაა იხვის სხვადასხვა სახეობა, თოლია, წერო და სხვა სახის ფრინველები.

გარემოში მომხდარი ცვლილებები

როგორც უკვე აღინიშნა საქართველოს დღევანდელი ფიზიკურ-გეოგრაფიული ხასიათი კაინოზოური ერის – პალეოგენური ხანის შემდეგ ჩამოყალიბდა. მისი იმდროინდელი მცენარეული და ცხოველთა სამყარო, კლიმატური, გარემო თუ სხვა პირობები არსებითად განსხვავდებოდა შემდგომი, მეოთხეული პერიოდის გარემოპირობებისგან. მაშინ მთლიანად კავკასიაში და კერძოდ, საქართველოში ჰავა უფრო თბილი იყო. შესაბამისად, აქ სითბოსმოყვარული, ტროპიკული და სუბტროპიკული მცენარეები იზრდებოდა. ასევე განსხვავებული იყო ცხოველთა სამყაროც.

მესამეული პერიოდის ბოლოსა და მეოთხეული პერიოდის დასაწყისში საქართველოში არსებითად იცვლება, როგორც ლანდშაფტი, ასევე კლიმატური პირობები. გამყინვარებასა და გამყინვარებათშორის ეპოქაში, ბუნებაში მომხდარმა ცვლილებებმა დიდი ზეგავლენა იქონია მცენარეთა და ცხოველთა სამყაროზე. შუა და ზედა პლიოცენის მიჯნაზე ტროპიკული ჰავა უფრო ზომიერი ჰავით შეიცვალა. ამ პერიოდის კლიმატურმა ცვლილებებმა ვერ შეძლო ტროპიკული ლანდშაფტის მოყვარული ყველა ელემენტის განადგურება. თუმცა, კი გამოიწვია გარკვეული ცვლილებები, გადაადგილებები ფლორისა და ფაუნის შემადგენლობაში, მათ დაჯგუფებაში და გეოგრაფიულ განლაგებაში ზონებისა და სარტყლების მიხედვით. ასევე დიდია ადამიანის ზეგავლენა ბუნებაში მომხდარ ცვლილებებზე. პალეოლითის ხანიდან დღემდე ხდება საქართველოს და კერძოდ, სამხრეთ საქართველოს ტერიტორიების ათვისება ადამიანის მიერ. მისმა სამეურნეო საქმიანობამ, რომელიც განაპირობებდა კაცობრიობის ისტორიის შემდგომ განვითარებას, აქტიური როლი ითამაშა თრიალეთის ფლორასა და ფაუნის ცვლილებაში. სამეურნეო მიწებზე მზარდმა მოთხოვნილებამ, ასევე მესაქონლეობის განვითარებამ, რომელიც საძოვრებად სულ უფრო და უფრო მეტი ტერიტორიების ათვისებას მოითხოვდა, საგრძნობლად შეცვალა მცენარეული საფარი. ადამიანმა დაიწყო ტყეების მასიური განადგურება დიდ ფართობზე. დღეისათვის ეს ფართობები გასტეპებული ველების სახითაა შემორჩენილი. ტყეების სიმცირემ კი გარკვეული ცვლილებები შეიტანა ცხოველთა სამყაროშიც – მკვეთრად შეამცირა აქ მობინადრე ცხოველთა მრავალფეროვანი სახეობები. დღეისათვის საერთოდ არ გვხვდება ან ერთეულების სახითაა შემორჩენილი – ირემი, შველი, ნიამორი, დათვი, ღორი და სხვ.

აღნიშნულ ტერიტორიაზე პალეობოტანიკური და პალინოლოგიური გამოკვლევები არ ჩატარებულა (მცირე სამუშაოები ჩატარდა აი-ილიას (KP-123) გათხრებისას ბაქო-

თბილისი-ჯეიჰანის ნავთობსადენის მშენებლობასთან დაკავშირებით). თუ ლაბორატორიული სამუშაოების დროს დაფინანსდება პალინოლოგიური გამოკვლევები, საშუალება გვექნება გარკვეული სურათი შეგვექმნას ამ რეგიონის ფლორის, ფაუნის, კლიმატური პირობებისა და სხვა მნიშვნელოვანი საკითხების შესახებ.

მიწის გამოყენების ისტორია.

უკანასკნელი ასი წლის განმავლობაში საფარ-ხარაბას სამაროვნის მიმდებარე ტერიტორია გამოიყენებოდა სახნავ-სათესად. ამჟამად მხოლოდ სათიბებია.

პრეისტორიული და ისტორიული ფონი

წალკის რაიონში აღმოჩენილი უძველესი ფაუნის ნაშთები ბეშთაშენთან (ხმაღკბილა ვეფხვი, სამხრეთული სპილო და სხვ.), იმერასთან (სამხრეთული სპილო), სოფ. დარაკოვთან (ცხენი) არის აღმოჩენილი, რომლებიც 1,5 მილიონი წლის წინა პერიოდით თარიღდება. ორი უკანასკნელი აღმოჩენა დაკავშირებულია ბაქო-თბილისი-ჯეიჰანის ნავთობსადენის მშენებლობასთან (იხ. 2003 წლის ანგარიში).

თრიალეთში ადამიანი ძველი ქვის ხანიდან დასახლებულა. სოფ. ავრანლოსთან აღმოჩენილი ანდეზიტ-ბაზალტისაგან დამზადებული ხელ-ცულები და სხვა იარაღები აშელის ეპოქის (2 მილ.- 100 000 წლის წინ) გვიან საფეხურს განეკუთვნებიან. შუა პალეოლითის (100000-35000 წლის წინ) მუსტიეს ეპოქისათვის დამახასიათებელი იარაღები კი მრავალ პუნქტშია (ელი-ბაბა, ბეშთაშენი, სანთა, ავრანლო, ოზნი, ჯინისი, იმერა) დადასტურებული. ამ ეპოქისათვის დამახასიათებელი იარაღები ბაქო-თბილისი-ჯეიჰანის ნავთობსადენის მშენებლობის ზონაშიც (იმერა KP-110, ელი-ბაბა KP-116, აი-ილია KP-123, სანთა KP-129) აღმოჩნდა.

მეზოლითის პერიოდი (12000-8000 წწ. ძვ.წ.) პლეისტოცენის (ქვედა, შუა და ზედა პალეოლითი) დასასრულსა და ჰოლოცენის (გამყინვარების მომდევნო ეპოქა, რომელიც დაიწყო 10-12 ათასი წლის წინ) დასაწყისს ემთხვევა. ამ ეპოქის ძეგლები თრიალეთში აღმოჩენილია ეძანში (ბარმაქსიზი), ზურტაკეტში, თაქ-ქილისაში, ბეშთაშენში. მილსადენის დერეფანში ამ ეპოქის იარაღები აღმოჩნდა აი-ილიას ნამოსახლარის გათხრებისას (KP-123).

გვიანი ნეოლითის თუ ადრე ენეოლითის (8000-3500 წწ. ძვ.წ.) მცირერიცხოვანი მასალები აი-ილიას ქვის თხემზე (KP-123) ჩატარებული გათხრებისას იქნა მოპოვებული.

ადრე ბრინჯაოს ხანის (3500-2500 წწ. ძვ.წ.) ძეგლები მიკვლეულია და ზოგი გათხრილია: ბეშთაშენში, ოზნიში, ავრანლოში, დამ-ბაშში, ქ. წალკაში, ბაშქოში, სანთაში.

შუა ბრინჯაოს ხანაში (2500-1800 წწ. ძვ.წ.) აღმოსავლეთ საქართველოში თრიალეთური კულტურა არის გავრცელებული. კულტურის სახელწოდება თრიალეთის პლატოზე გათხრილი არქეოლოგიური ძეგლების შესწავლიდან იღებს სათავეს (ბ. კუფტინი), რამდენადაც პირველად აქ იქნა მიკვლეული შუა ბრინჯაოს ხანის პირველი და მეტად საყურადღებო ძეგლები.

ბ. კუფტინის მიერ XX საუკუნის 30-40-იან წლებში ჩატარებული სამუშაოების დროს სხვადასხვა ეპოქის მრავალი არქეოლოგიური ძეგლი იქნა დაფიქსირებული. შემდეგში რეგიონის არქეოლოგიურ შესწავლას თრიალეთის (ხელმძღ. ო. ჯაფარიძე. სწავლობდა შუა ბრინჯაოს ხანის ძეგლებს), სამხრეთ საქართველოს (ხელმძღ. მ. გაბუნია. შეისწავლა ქვის ხანის ძეგლები) და წალკა-თრიალეთის (ხელმძღ. გ. ნარიშკინი) ექსპედიციები ანხორციელებდნენ.

სხვა ეპოქის ძეგლებთან ერთად ექსპედიციებს შესწავლილი აქვთ გვიანბრინჯაოს ადრეული საფეხურის (ძვ.წ. 1700-1400 წწ.), გვიანი ბრინჯაოს ხანის (ძვ.წ. XIV-X სს.), ადრერკინის ხანისა (ძვ.წ. IX-VIII სს.) და რკინის ფართო ათვისების ხანის (ძვ.წ. VII-VI სს.) არქეოლოგიური ძეგლები. მათ შორის გამორჩეული ადგილი უკავიათ ბარეთის, ელი-ბაბას, ახალდაბის, სანთის, აშკალას, გუმბათის, ავრანლოს, ოხნის და ნარდევანის „ციკლოპურ“ სიმაგრეებსა და ნამოსახლარებს, წინწყაროს, სანთის, მარალინ-დერესის, თაქ-ქილისას, დარაკოვის, ბეშთაშენის, საფარ-ხარაბასა და ელი-ბაბას სამაროვნებს.

ანტიკური ხანის ძეგლები მიკვლეული და ნაწილობრივად შესწავლილი ბეშთაშენში, სანთაში, ნერონ-დერესის ხევის პირთან, კარიაკში და სხვ.

ადრეულ შუასაუკუნეებში წალკის ტერიტორია ინტენსიურადაა ათვისებული. ახალი რელიგიის ქრისტიანობის შემოღებასთან ერთად რეგიონში იწყება დიდი სააღმშენებლო საქმიანობა, რომელიც განსაკუთრებით თვალშისაცემი ხდება IX საუკუნიდან. ამ დროიდან თრიალეთი განსაკუთრებულ აღმავლობას განიცდის. მისი მმართველები, ბაღვაშები, საქართველოს სამეფო ტახტის დაკავებას ცდილობდნენ, რომელთა სეპარატისტულ ქმედებასაც დავით აღმაშენებელმა დაუსვა წერტილი. დავითის შემდეგ თრიალეთი სამეფო დომენად გამოცხადდა.

გვიან შუასაუკუნეებში მტერთა უსასრულო შემოსევების შედეგად თრიალეთი თანდათან გაუკაცრიელდა და XIX ს-ის დასაწყისისათვის მოსახლეობისაგან თითქმის დაიცალა.

საქართველოს რუსეთის შემადგენლობაში შესვლამ, წალკაშიც გამოიწვია ცვლილებები. კერძოდ, 1829 წლიდან მოკიდებული, რუსეთ-თურქეთის ყოველი ომის შემდეგ, ინტენსიურად ხდებოდა თურქეთში მცხოვრები ბერძნებისა და სომხების ჩამოსახლება.

დღეისათვის ბერძნული მოსახლეობა თავის ისტორიულ სამშობლოს (საბერძნეთს) უბრუნდება, მიმდინარეობს საქართველოს მთიან რეგიონებში სტიქიით დაზარალებული მოსახლეობის განსახლება.

წარსულში ჩატარებული კვლევის მოკლე ანგარიში

საფარ-ხარაბას (ბაიბურთი) მახლობლად რამდენიმე მნიშვნელოვანი არქეოლოგიური ძეგლია შესწავლილი.

1990-1991 წლებში წალკის არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ გათხარა ელი-ბაბას (საბეჭდავის) ციკლოპური ნამოსახლარი, რომელიც მდებარეობს სოფ. ბეშთაშენის ჩრდილოეთით, მდ. ბაშკოვ-სუს მარცხენა ნაპირზე (KP-116-თან). ციკლოპური სიმაგრის ტერიტორიაზე გათხარა ცხრა სახლი, რომლებიც მათში დადასტურებული მასალის მიხედვით თარიღდება ძვ.წ. XIV-XII საუკუნეებით. ციკლოპური ნამოსახლარის მიმდებარე ტერიტორიაზე შუა საუკუნეების ნამოსახლარი მდებარეობს. სახლები ნაგები ყოფილა ბაზალტის მოზრდილი ქვებით უღულაბოდ. დასახლების აღმოსავლეთ ნაწილში აგებული ყოფილა ერთნაგიანი ბაზილიკა [ნარიმანიშვილი გ., მახარაძე ზ., შანშაშვილი ნ., მელიქიძე შ. წალკის ექსპედიცია 1990-1992 წლებში. საველე არქეოლოგიური კვლევა-ძიება 1989-1992 წლებში (მოკლე შინაარსები), 2003, გვ. 123-124].

ბეშქენაშენი

„ციკლოპური“ ნამოსახლარი მდებარეობს სოფ. ბეშთაშენის (ბეშქენაშენის) ჩრდილო-დასავლეთით, 0,5 კმ-ის დაცილებით (KP-120-თან) (სურ. 2).

ნამოსახლარის ცენტრალური ნაწილი მდ. ბეიუკ-ჩაის (ბაშკოვ-სუ) და ჩილ-ჩილის (გერიაკ ჩაი) ხერთვისში არსებულ კონცხზე, ზღვის დონიდან 1550 მ სიმაღლეზეა გაშენებული, რომლის ფართობი 4 ჰა უდრის.

ძეგლის არქეოლოგიური შესწავლა პროფ. ბ. კუფტინმა დაიწყო 1939 წელს, მან სიმაგრის ტერიტორიაზე რამდენიმე სადაზვერვო თხრილი გაავლო, რის შედეგადაც გაირკვა, რომ ნამოსახლარი ადრე ბრინჯაო-შუა საუკუნეების ფენებს შეიცავს. ნამოსახლარის სამხრეთ-აღმოსავლეთ ნაწილში აგებულია მცირე ეკლესია, რომელსაც წმ. ბარბარეს სახელდობისად მიიჩნევენ.

1991 წელს ძეგლის შესწავლა განაახლა წალკა-თრიალეთის არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ. სამუშაოები ჩატარდა ნამოსახლარის ჩრდილო-აღმოსავლეთ კუთხეში, იქ სადაც გალავნის კედლები ყველაზე მეტად იყო დაზიანებული ქვის მომპოვებლების მიერ. გათხრების შედეგად გამოვლინდა სახლების ნაშთები და კულტურული ფენები.

„ციკლოპურ“ ნამოსახლარსა და მიმდებარე ტერიტორიაზე დადასტურებულია შვიდი კულტურული ფენა:

1. მეზოლითური ფენა (1991 წლის გათხრები), რომელიც სიმაგრის სამხრეთით 100 მ-ის დაცილებით, მდ. ბაშკოვ-სუს მარჯვენა ნაპირზე, მიწის ზედაპირიდან 3 მ-ის

სიღრმეზე მდებარეობს. არქეოლოგიური მასალა წარმოდგენილია ობსიდიანის და კაჟის მიკროლითებით.

2. მტკვარ-არაქსის ეპოქის მასალა, გამოვლენილია როგორც სიმაგრის ტერიტორიაზე (1939 და 1993 წწ. გათხრები), ისე სიმაგრის ჩრდილო-აღმოსავლეთით, აქემენიდური ხანის სამაროვანზე. ასევე მდ. გერიაკ-ჩაის მარჯვენა ნაპირზე, გვიანი ბრინჯაოს ხანის სამაროვანზე.

3. ძვ.წ. XVI-XIV სს. ნამოსახლარის ნაშთები სიმაგრის ჩრდილო-აღმოსავლეთ კუთხეში დაფიქსირდა (1991-1993 წწ. გათხრები).

4. გვიანბრინჯაო-რკინის ხანის ძეგლები გამოვლენილია სიმაგრის ტერიტორიაზე და მდ. გერიაკ-ჩაის მარჯვენა ნაპირზე (1939 და 1991-1993 წწ. გათხრები).

5. ძვ.წ. VII-VI სს. სამაროვანი სოფ. ბეშთაშენიდან სოფ. საფარ-ხარაბასკენ მიმავალი გზის პირას, მშრალი ხევის ნაპირზე დაფიქსირდა (1995-1999 წწ. გათხრები).

6. ანტიკური ხანის (ძვ.წ. IV-I სს.) ნამოსახლარი და სამაროვანი გაითხარა (1991-199 წწ. გათხრები).

7. შუა საუკუნეების ფენები ძირითადად სიმაგრის შიდა ტერიტორიაზე დაფიქსირდა (1939, 1992-1993 წწ. გათხრები).

„ციკლოპური“ სიმაგრის აღმოსავლეთით, მდ. ბაშკოვ-სუს მარცხენა ნაპირზე განლაგებულია გამოქვაბულთა სისტემა, სადაც განვითარებული შუა საუკუნეებისათვის დამახასიათებელი მოჭიქული კერამიკა იკრიფება (1990-1995 წწ.),

გამოქვაბულის სამხრეთით, მდინარისპირა მესამე ტერასაზე ქვედაპალეოლითური ხანის ქვის იარაღები იქნა შეგროვებული (1998-2000 წწ.) (იხ. შესაბამისი წლების საველე ანგარიშები. ინახება საქართველოს არქეოლოგიურ კომისიაში).

ელი-ბაბას (საბეჭდავი) სამაროვანი

ელი-ბაბას (საბეჭდავი) სამაროვანი – მდებარეობს სოფ. ბაშქოის (ბარეთი) სამხრეთ-დასავლეთით 0,5 კმ-ის დაცილებით, მდ. ბაშქოვ-სუს მარცხენა ნაპირზე, მდინარისპირა მეორე ტერასაზე. სამაროვანი მიეკუთვნება ელი-ბაბას მთის თხემზე და ფერდობებზე მდებარე ნამოსახლარს, რომელიც წალკა-თრიალეთის არქეოლოგიური ექსპედიციის მიერ 1990-1999 წწ. ითხრებოდა (იხ. შესაბამისი წლების საველე ანგარიშები. ინახება საქართველოს არქეოლოგიურ კომისიაში).

ელი-ბაბას (საბეჭდავი) ნამოსახლარის გათხრილი ნაწილი, მიუთითებს, რომ საქმე გვაქვს ქალაქური ტიპის დასახლებასთან, რომელსაც გააჩნია რეგულარული გეგმარების სასიმაგრო სისტემა, საცხოვრებელი კვარტალები, ქუჩები, მოედნები და საკულტო ადგილები.

გათხრების შედეგად მოპოვებული მასალები ძირითადად ძვ.წ. XIII-XII სს. თარიღდება. დაზვერვების შედეგად ცნობილია, რომ ნამოსახლარი შეიცავს შემდგომი ეპოქის ფენებსაც.

ნამოსახლარი XX ს-ის 30-იან წლებში ბ. კუფტინს აქვს ნანახი და დატანილია მისი ხელმძღვანელობით ვ. წილოსანის მიერ შედგენილ რუკაზე. ამავე ნამოსახლარის ჩრდილოეთით, მდ. ბაშკოვ-სუს მარჯვენა ნაპირზე დატანილი ნიშანი სამაროვანს აღნიშნავს.

მეორე სამაროვანი ნამოსახლარის სამხრეთ-აღმოსავლეთით 100 მ-ის დაცილებით, მშრალი ხევის მარცხენა ნაპირზე უნდა მდებარეობდეს.

მესამე სამაროვანი ნამოსახლარის აღმოსავლეთით 150 მ-ის დაცილებით მდებარეობს. აქ მიწის ზედაპირზე კრომლებები და სამარხთა სახურავებია გაშიშვლებული (KP-115-თან).

მილსადენის კორიდორში (KP-116) მოქცეული სამაროვანი კი რიგით მეოთხეა, რომელზედაც სტაციონარული არქეოლოგიური გათხრები ჩატარდა.

2002-2003 წწ. 127 სამარხი გაითხარა. ყველა სამარხი ქვაყრილიანია. ქვაყრილის ზედაპირზე წვრილი ბაზალტის ქვები ყრია, რომელთა ქვეშ საშუალო ან მოზრდილი ქვები დასტურდება.

ყველა სამარხი ქვის ფილებით ყოფილა გადახურული. სახურავთა უმეტესობა გადაადგილებულია, ან სამარხი კამერის გვერდით დევს ან შიგ არის ჩავარდნილი.

სამარხთა დიდ ნაწილში მიცვალებულის ჩონჩხი არ დაფიქსირებულა. ელი-ბაბას სამაროვანი ზოგადად რკინის ფართო ათვისების ხანას განეკუთვნება [წალკა-თრიალეთის არქეოლოგიური ექსპედიციის მიერ ელი-ბაბას (საბეჭდავის) სამაროვანზე 2003 წ. ჩატარებული საველე კვლევა-ძიების წინასწარული ანგარიში, გვ. 3, 13, 18, 19].

საფარ-ხარაბა

საფარ-ხარაბას სამაროვნის მახლობლად 1939 წელს ბ. კუფტინმა ორი ყორღანი (XXIV, XXV) გათხარა, რომლებიც ძვ.წ. III ათასწლეულით თარიღდება.

„დურნა თეფესი“ (XXIV ყორღანი) სოფ. ბაშქოის დასავლეთით 0,25 კმ-ის და სოფ. კარაკომის სამხრეთით 0,5 კმ-ის დაშორებით, ზოლო ბაქო-თბილისი-ჯეიჰანის ენერგოკორიდორის ჩრდილოეთით 100-ოდე მეტრის დაცილებით მდებარეობს (KP-117-თან). სამარხ კამერაში, რომელიც ხის მორებით ყოფილა გადახურული, მცირეწლოვანი ბავშვის ჩონჩხი დადასტურდა, რომელსაც თიხის ორი ჭურჭელი, სპილენძის მახათი და საკინძი ჰქონდა ჩატანებული [Куфтин, 1939, с. 27 и сл.; Жоржикашвили, Гогадзе, 1974, с. 13].

„ბეიუკ აიუ თეფესი“ (XXV ყორღანი) სოფ. ბაშქოის დასავლეთით 0,25 კმ-ის დაცილებით მდებარეობს. მისი ყრილი დღესაც შეინიშნება ბაქო-თბილისი-ჯეიჰანის

ენერგოკორიდორის ჩრდილოეთით 100-ოდე მეტრის დაცილებით (KP-117-თან). სამარხ კამერაში ურმის ნაშთები და შავპირიალა თიხის ჭურჭლები აღმოჩნდა [Куфтин, 1939, с. 27 и сл.; Куфтин, 1941, с. 101-105; Жоржикашвили, Гогодзе, 1974, с. 12-13].

ადგილობრივი მცხოვრების ალექსი ბუდაგოვის მონაყოლზე დაყრდნობით ბ. კუფტინი ამ ორ ყორღანს შორის კიდევ ერთ, დაბალ ყორღანს ეძებდა, მაგრამ ვერ მიაგნო.

წალკა-თრიალეთის არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ ამ ორ ძეგლს შორის მოქცეულ ყორღანს მიაკვლია და გათხარა 2003 წლის სექტემბერ-ოქტომბერში (KP-117, 550).

ძეგლის ქვაყრილი ენერგოკორიდორის ჩრდილოეთ ნაწილში, გაზის მილის ზონაში მდებარეობს. იგი ძლიერაა დაზიანებული, განსაკუთრებით მისი სამხრეთ ნაწილი.

ქვაყრილის შემორჩენილი კონტურის მიხედვით, შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ მისი დიამეტრი 10-12 მ უდრიდა. როგორც ჩანს, შიდა სივრცე მთლიანად ქვაყრილით იყო შევსებული.

ქვაყრილის ცენტრში ბაზალტის ფილებით ნაგები სამარხი კამერა დადასტურდა, რომელიც ჩრდილოეთი-სამხრეთის ხაზზეა დამხრობილი. კამერის ოთხივე კედელი ბაზალტის ბრტყელი ქვის ფილებითაა ამოშენებული. სამარხი კამერა გეგმაში, ნალისებურია.

სამარხში ერთი მიცვალებული ჩაუსვენებიათ, ხელფეხმოკეცილი, მარცხენა გვერდზე თავით ჩრდილოეთის მიმართულებით. სახის წინ ჩაუდგამთ ბაღია. დასავლეთ კედლის ცენტრალურ ნაწილში, იატაკის ღონეზე კი მძივები დადასტურდა [დაწვრილებით იხ. წალკა-თრიალეთის არქეოლოგიური ექსპედიციის მიერ 2003 წლის სექტემბერ-ნოემბერში ჩატარებული საველე სამუშაოების ანგარიში, გვ. 8-17].

საფარ-ხარაბას სამაროვანი

სოფ. საფარ-ხარაბა (ბაიბურთი) მდ. გერიაკ ანუ ბაიბურთ-ჩაის და მდ. ბაშქოვ-სუს შესაყარშია გაშენებული. მდინარეთა ხერთვისში ცნობილი არქეოლოგიური ძეგლი „ბეშთაშენის ციკლოპური ნამოსახლარი“ მდებარეობს. სოფელი მისგან ჩრდილოეთით 200-ოდე მეტრითაა დაცილებული.

სოფელს ახალი სახელი (საფარ-ხარაბა, ბაიბურთი) XIX ს-ში თურქეთიდან გადმოსახლებულმა ბერძნებმა დაუმკვიდრეს.

სოფლის ტერიტორიაზე პირველი არქეოლოგიური გათხრები XIX ს-ის მიწურულსა და XX ს-ის დასაწყისში ექ. თაყაიშვილმა ჩატარა, რომელმაც შუა საუკუნეების ძეგლები გათხარა [ჩარკვიანი მ. ექვთიმე თაყაიშვილის მიერ ჩატარებული საველე არქეოლოგიური სამუშაოები, ძიებანი № 9, 2002, გვ. 88-89].

XX ს-ის 30-იან წლებში ბ. კუფტინმა საფარ-ხარაბას მიდამოებში სამ პუნქტში იმუშავა:

1. 1938-39 წწ. ადგილ „ბაიბურთუნ გარსიში“ სამი ყორღანი (XII, XIII, XIV) და ერთი ქვაყრილი შეისწავლა [Куфтин, 1939, с. 27 и сл.].

2. თანამედროვე სასაფლაოსთან 1939 წელს სამი ქვაყუთი გათხარა [Куфтин, 1939, с. 27, 39-41; Жоржикашвили, Гогодзе, 1974, с. 11-12].

3. ბაიბურთის მინდორზე 4 სამარხი გათხარა. ეს სამარხები ჩვენს მიერ გათხრილი სამაროვნის შემადგენელ ნაწილს წარმოადგენს და მის უკიდურეს დასავლეთ ნაწილში მდებარეობს.

სამაროვანი მდებარეობს სოფ. ბაიბურთის ჩრდილოეთით, განფენილია აღმოსავლეთი-დასავლეთის ხაზზე და მოიცავს ბაქო-თბილისი-ჯეიჰანის კორიდორს (КР 119+350 – КР 120+600) მთლიანად.

2003-2004 წწ. სამაროვანზე გაითხარა 31 სამარხი. სამაროვანზე დადასტურებული კომპლექსები ძვ.წ. XV-XIV სს. თარიღდება [ნარიმანიშვილი გ. წალკა-თრიალეთის არქეოლოგიური ექსპედიციის მიერ 2003 წლის სექტემბერ-ნოემბერში ჩატარებული საველე სამუშაოების ანგარიში; ნარიმანიშვილი გ. საფარ-ხარაბას სამაროვანზე 2004 წ. ჩატარებული სამუშაოები, გვ. 54, 239-320, 841, 842].

აი-ილიას ნამოსახლარი (КР-123)

ნამოსახლარი მდებარეობს სოფ. ბეშთაშენსა და სოფ. სანთას შორის, აი-ილიას მთის გარშემო. მთის თხემი და ფერდობები უკავია „ციკლოპურ“ სიმაგრეს, ნამოსახლარსა და ხელოვნურ ტერასებს.

„ციკლოპური“ სიმაგრე გარშემო უვლის მთას, რომლის წვერზეც ადგილობრივი მოსახლეობის მიერ XX ს-ის 70-იან წლებში აგებული ეკლესია დგას.

არქეოლოგიური ძეგლი XX ს-ის 30-იან წლებშია მიკვლეული. იგი დატანილია ბ. კუფტინის ხელმძღვანელობით, ვ. წილოსანის მიერ შედგენილ რუკაზე. ძეგლზე არქეოლოგიური გათხრები მილსადენის გაყვანამდე არ ჩატარებულა.

ბაქო-თბილისი-ჯეიჰანის მილსადენის ტრასა გადის აი-ილიას მთის სამხრეთ კალთაზე, „ციკლოპურ“ სიმაგრესა და ნამოსახლარს შორის. ენერგოკორიდორში 2002 წლის სექტემბერში გავლებული იქნა ცხრა (№№ I-IX) თხრილი (იხ. გ. ნარიმანიშვილი, ზ. მახარაძე, ნ. შანშაშვილი. სამხრეთ საქართველოს მილსადენის ტრასის წალკის რ-ნის მონაკვეთზე 2002 წ. სექტემბერში ჩატარებული არქეოლოგიური სამუშაოების ანგარიში); 2002 წლის ნოემბერ-დეკემბერში გაითხარა ოცდაორი თხრილი (№№ X-XXI) (იხ. გ. ნარიმანიშვილი, წალკა-თრიალეთის არქეოლოგიური ექსპედიციის მიერ 2002 წ. ჩატარებული საველე კვლევა-ძიების წინასწარული ანგარიში); 2003 წელს გაითხარა

კიდევ ცხრა (№№ XXXII-XL) თხრილი. აღმოჩენილი არქეოლოგიური მასალები (ძირითადად ქვის იარაღები) მიუთითებს უძველესი, გვიანმეზოლითური – ადრე ენეოლითური ხანის ნასადგომების არსებობაზე (იხ. გ. ნარიმანიშვილი, აი-ილიას ნამოსახლარზე (Kp-123) 2003 წ. ჩატარებული სამუშაოების ანგარიში).

საკვლე და ლაბორატორიული მეთოდика

საკვლე მეთოდები

გათხრები დაიწყო ენერგოკორიდორის გაზსადენის მხარეს მშენებლების მიერ მძიმე ტექნიკით მიწის ზედაპირის („ტოპ-სოელი“) მოხსნის შემდეგ.

მანამდე, 2005 წლის მარტს მიმდინარეობდა მიწის სამუშაოების მონიტორინგი. „ტოპ სოილის“ მოხსნისას დაფიქსირებული ქვაყრილები შემოიღობა სპეციალური ბაფთით. ყველა ქვაყრილი ტოპოგრაფის მიერ დატანილი იქნა რუკაზე.

სამაროვანის იმ ნაწილში, რომელიც ენერგოკორიდორში მოექცა გაკეთებულია 45 თხრილი. ნაწილი დამზრობილია დასაკვლეთ-აღმოსაკვლეთის ხაზზე, ნაწილი ჩრდილოეთ-სამხრეთის ხაზზე. თხრილები გავლებული იქნა სამარხთა მოძიების მიზნით.

KP 119+350 და KP 120+600 შორის მოქცეულ მონაკვეთზე ძეგლების გათხრა 1 ივნისს დაიწყო და 4 სექტემბრის ჩათვლით მიმდინარეობდა. მთელი ფართობი დაიფარა ნაკვეთების და კვადრატების ბადით, რომელიც 2003 წელს გაკეთებულ ბადესთან შესაბამისობაში იქნა მოყვანილი. დაინომრა I-CCXL ნაკვეთი, რომელთა ზომებია 18x24 მ. სამარხთა კონცენტრაციის ადგილებში ნაკვეთები 6x6 მ. კვადრატებად დაიყო, საჭიროების შემთხვევაში კვადრატები 2x2 მ და 1x1 მ მონაკვეთებად დანაწილდა.

ქვაყრილების გამოვლენის მიზნით მოიხსნა მიწის ბუნებრივი საფარი. სამარხი კამერების გათხრის შემთხვევაში დანით იხსნებოდა 0,05 მ-0,1 მ სისქის ფენები, სამარხის იატაკი და მიცვალებულის ჩონჩხის გამოვლენა ხდებოდა დანის, ლანცეტისა და ფუნჯის მეშვეობით. ფენები ინომრებოდა ზევიდან ქვევით.

რუკები შედგა ტოპოგრაფის მიერ შესაბამისი ინსტრუმენტების გამოყენებით. რუკაზე დატანილი იქნა რელიეფი, ნაკვეთების ბადე, დაფიქსირდა მყარი ნულოვანი წერტილი. გათხრის პროცესში, ყველა უბანზე დაფიქსირდა სათადარიგო ნულოვანი წერტილიც, რომელიც ძირითად წერტილზე იქნა მიბმული.

რამდენადაც საფარ-ხარაბას სამაროვანი სიგრძეში 1800 მ-ს აღწევდა, KP- 120-ზე მონაკვეთი სამ უბნად დაიყო. ამ უბნების შესაბამისი გეგმებიც შედგა, ცალკეული სამარხი არქიტექტორის მიერ იქნა ჩახატული. შედგა სამარხის გეგმა – სამარხი კამერის გახსნამდე და გახსნის შემდეგ 1:50 მ მასშტაბით, სამარხი კამერების იატაკზე დაფიქსირებული სიტუაციის 1:10 მ ან 1:20 მ მასშტაბით აგეგმვა, ყველა ნივთისა და მიცვალებულის მდებარეობის ზუსტი დაფიქსირება, შედგა სამარხების ჭრილები; საჭიროების შემთხვევაში გაკეთდა ცალკეული მონაკვეთების უფრო ზუსტი ფიქსაცია (სურ. 66, 100-102).

ფოტოფიქსაცია მიმდინარეობდა ყოველდღიურად. ფიქსირდებოდა როგორც სამუშაო სიტუაცია, ისე განათხარი ძეგლების მდგომარეობა – გათხრების დაწყებიდან 3-4 საათის შემდეგ და სამუშაო დღის ბოლოს, სამარხ კამერაში მოხსნილი ყველა დონე (სურ. 24,

36). სამარხი კამერის იატაკზე დაფიქსირებული სიტუაციის დეტალური ფოტოგადაღება (სურ. 21-23, 39, 40, 68, 83-88, 96-99).

ფოტოფიქსაცია ხდებოდა ციფრული აპარატის, ნეგატიური და პოზიტიური ფირების საშუალებით, პარალელურად მიმდინარეობდა ვიდეოფიქსაციაც.

სამაროვნის ტერიტორიიდან და სამარხებიდან აღებული იქნა ნიმუშები პალინოლოგიური, ანთროპოლოგიური და პალეოზოოლოგიური კვლევისათვის.

მიწის ნიმუშები აიღო პალინოლოგმა, ბიოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორმა ელ. ყვავაძემ.

ნიმუშები აღებულ იქნა სამარხი კამერის სხვადასხვა დონეზე, სამარხში მოთავსებულ თიხის ჭურჭლის შუა ნაწილიდან, ძირიდან. მიცვალებულის ირგვლივ: თავის ქალასთან, მუცლის არედან, კიდურების სიახლოვეს.

სტერილური დანით ხდებოდა 50-100 გრამი მიწის აღება, რომელიც თავსდებოდა ელვაშესაკრავიან პოლიეთილენის პარკებში.

სამარხში დადასტურებული მიცვალებულის ძვლების ის ნაწილი, რომლებიც საშუალებას იძლეოდა მიცვალებულის სქესისა და ასაკის დადგენას ანთროპოლოგმა, ბიოლოგიის მეცნიერებათა კანდიდატმა ლ. ბითაძემ შეფუთა და ჩამოიტანა თბილისის ანთროპოლოგიური კვლევის ლაბორატორიაში შემდგომი დამუშავებისათვის.

მიცვალებულის ჩონჩხის უსახო ფრაგმენტები და ზედაპირიდან აკრეფილი მასალა დამარხულია შემდეგ სამარხებში:

1. სამარხი № 84 – მიცვალებულის ჩონჩხის (ძვლის) ფრაგმენტები.
2. სამარხი № 85 – მიცვალებულის ძვლის უსახო ფრაგმენტები.
3. სამარხი № 71 – მიცვალებულის უსახო ფრაგმენტები და ზედაპირიდან აკრეფილი კერამიკის უსახო ნატეხები.
4. ცალკე ორმოები გაკეთდა ენერგოკორიდორის უკიდურეს ჩრდილოეთ ნაწილში, რომელშიც დაიმარხა მიცვალებულის ძვლების უსახო ფრაგმენტები (იხ. გენგეგმა).

ცხოველთა ძვლები აღებულ იქნა არქეოლოგების მიერ, შეიფუთა და ჩამოიტანა იქნა აკც-ს ლაბორატორიაში.

ლაბორატორიული მეთოდები

სამაროვანზე ჩატარებული არქეოლოგიური გათხრების შედეგად მოპოვებული არტეფაქტები გაირეცხა, ნაწილს გამოეცვალა ეტიკეტი, არტეფაქტები (კერამიკა) მომზადდა სარესტავრაციოდ.

არტეფაქტები დაჯგუფდა სამარხების მიხედვით.

ლაბორატორიული სამუშაოების ჩატარების შემდეგ მიღებული მონაცემები დამუშავებულია კომპიუტერულ ფაილებად Exell, Word პროგრამებში.

ლაბორატორიული სამუშაოების დამთავრების შემდეგ მასალა გადაეცემა საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმს.

პალინოლოგიური მასალის დამუშავების მეთოდი.

მიწის ნიმუშები დამუშავდება საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ლ. დავითაშვილის სახელობის პალეობიოლოგიის ინსტიტუტის პალეობოტა-ნიკური განყოფილების პალინოლოგიურ ლაბორატორიაში ლაბორანტ თამარ ხახუტაიშვილის დახმარებით და ბიოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორის ელისო ყვავაძის ხელმძღვანელობით.

პალინოლოგიური დამუშავების მეთოდის მიხედვით პირველ დღეს 50-80 გრამი მიწის ნიმუში 5 წუთის განმავლობაში ტუტეში (KOH) მოიხარშება და მტვრის მარცვლების დალექვის მიზნით 24 საათის განმავლობაში დადგება. შემდეგ ეტაპზე მოხდება მასალის ცენტრიფუგირება ჯერ დისტილირებულ წყალში და შემდეგ კადმიუმის სითხეში, რის შემდეგაც ისევ მოხდება ნიმუშის დაყენება 24 საათის განმავლობაში. შემდეგი ეტაპი აცეტოლიზს დაეთმობა. მტვრის მარცვლების შეღებვის შემდეგ მოხდება მასალის ცენტრიფუგირება ჯერ ძმარმჟავაში, მერე კი დისტილირებულ წყალში.

მასალის იდენტიფიკაცია გლიცერინზე დამზადებულ დროებით პრეპარატზე მოხდება: თითოეული ნიმუშიდან დაითვლება მტვრის მარცვლები და სპორები ლეიტცის გერმანული ფირმის მიკროსკოპით (სერიის ნომერი Wetzlar № 522929), მოხდება მტვრის მარცვლებისა და სპორების იდენტიფიკაცია დღეს არსებული პალინოლოგიური ატლასებითა და თანამედროვე მტვრის ეტალონური პრეპარატებით, შედგება პალინოლოგიური დიაგრამები ყველა კომპონენტის პროცენტთა შემადგენლობის აღნიშვნით (ტაქსონების პროცენტები დაითვლება მტვრისა და სპორების საერთო ჯამიდან).

შესწავლილი პალინოლოგიური მასალის გადაღება მოხდება Minolta-ს ფირმის დიგიტალური ფოტოაპარატით. შესწავლილი ნიმუშები შეინახება პალეობიოლოგიის ინსტიტუტის პალინოლოგიურ კოლექციაში.

ანთროპოლოგიური კვლევის მეთოდი

საფარ-ხარაბას სამაროვანზე მოპოვებული ანთროპოლოგიური მასალა გაირეცხა და მომზადდა შემდეგი დამუშავებისათვის.

ამ მასალებზე დაყრდნობით შესაძლებელია საფარ-ხარაბას უძველესი მოსახლეობის სიცოცხლის ხანგრძლივობის განსაზღვრა, რაც ამ მოსახლეობის აღწარმოების ტემპის,

გარემოსთან ადაპტაციისა და სოციალური განვითარების მაჩვენებელია; მოკვდაობის სქესობრივ-ასაკობრივი სტრუქტურა; ბავშვთა მოკვდაობა; მოსახლეობის ფიზიკური განვითარება; ზოგიერთი ანომალიების გავრცელების სიხშირის დადგენა (კარიესი, ჰიპოპლაზია, კბილების ანომალიური ზრდა).

ოსტეოლოგიური მასალის დამუშავების მეთოდი.

საფარ-ხარაბას სამაროვანზე მოპოვებული ოსტეოლოგიური მასალა გაირეცხა. შემდგომი დამუშავების დროს შედარებული იქნება თანამედროვე ოსტეოლოგიური მასალის ატლასებთან და კატალოგებთან, მოხდება მათი იდენტიფიკაცია.

დამუშავებული მასალა შეინახება არქეოლოგიური კვლევის ცენტრში.

საკვლე სამუშაოებში მონაწილეობა მიიღეს შემდეგმა თანამშრომლებმა:

<p>1. ნარიმანიშვილი გ. (ხელმძღვანელი)</p> <p>2. ამირანაშვილი ჯ. (მოადგილე)</p> <p>3. დავლიანიძე რ. (არქეოლოგი)</p> <p>4. მურვანიძე ბ. (არქეოლოგი)</p> <p>5. ნიორაძე მ. (არქეოლოგი)</p> <p>6. გაბუნია მ. (არქეოლოგი)</p> <p>7. კალანდაძე კ. (არქეოლოგი)</p> <p>8. ჩართოლანი შ. (არქეოლოგი)</p> <p>9. გამყრელიძე გ. (არქეოლოგი)</p> <p>10. ჩინლაძე ვ. (არქეოლოგი)</p> <p>11. კილურაძე ნ. (არქეოლოგი)</p> <p>12. მარგველაშვილი მ. (არქეოლოგი)</p> <p>13. გრიგოლია გ. (არქეოლოგი)</p> <p>14. ჯაფარიძე ო. (არქეოლოგი)</p> <p>15. ლორთქიფანიძე გ. (არქეოლოგი)</p> <p>16. დუნდუა გ. (არქეოლოგი)</p> <p>17. ყიფიანი გ. (არქეოლოგი)</p> <p>18. კვაჭაძე მ. (ასისტენტი)</p> <p>19. კახიანი კ. (ასისტენტი)</p> <p>20. გიუნაშვილი გ. (ასისტენტი)</p> <p>21. ბერაძე ე. (ასისტენტი)</p> <p>22. ჯიქია ლ. (ასისტენტი)</p> <p>23. ახვლედიანი ნ. (ასისტენტი)</p> <p>24. სულთანიშვილი ი. (ასისტენტი)</p>	<p>25. პაჭიკაშვილი ნ. (ასისტენტი)</p> <p>26. მალრაძე ლ. (ასისტენტი)</p> <p>27. შანშაშვილი ნ. (ასისტენტი)</p> <p>28. ტურიაშვილი დ. (ასისტენტი)</p> <p>29. ესაკია ვ. (ასისტენტი)</p> <p>30. მანჯგალაძე გ. (ასისტენტი)</p> <p>31. ჭელიძე ლ. (ასისტენტი)</p> <p>32. ღლიღვაშვილი ე. (ასისტენტი)</p> <p>33. თურმანიძე მ. (ასისტენტი)</p> <p>34. ქორქია ლ. (ასისტენტი)</p> <p>35. სტურუა ქ. (ასისტენტი)</p> <p>36. ფხოველიშვილი გ. (ასისტენტი)</p> <p>37. გიგუაშვილი ნ. (ასისტენტი)</p> <p>38. ჯორჯაძე მ. (ასისტენტი)</p> <p>39. ტატიშვილი გ. (მხატვარი)</p> <p>40. ჭიჭინაძე გ. (მხატვარი)</p> <p>41. დუმბაძე დ. (მხატვარი)</p> <p>42. ოქრუაშვილი ნ. (მხატვარი)</p> <p>43. სირაძე გ. (მხატვარი)</p> <p>44. ყაზახიშვილი (მხატვარი)</p> <p>45. თევზაძე ა. (ტოპოგრაფი)</p> <p>46. ყვავაძე ე. (პალინოლოგი)</p> <p>47. ბითაძე ლ. (ანთროპოლოგი)</p> <p>48. ნარიმანიშვილი რ. (მძღოლი)</p> <p>49. მუსხიევი ა. (მძღოლი)</p> <p>50. ქარიბოვი ბ. (მძღოლი)</p> <p>51. ხერუმაშვილი მ. (მძღოლი)</p> <p>52. ჯალაბაძე ა. (მძღოლი)</p>
--	--

<p>53. პარასკევიკა ლ. (მზარეული)</p> <p>54. კვიციანი კ. (მზარეული)</p> <p>55. მამულაშვილი ნ. (მზარეული)</p> <p>56. კვიციანი ე. (ლოჯისტიკი)</p> <p>57. ქურდაძე მ. (ლოჯისტიკი)</p> <p>58. ბენაშვილი ნ. (ლოჯისტიკი)</p> <p>59. მავრანგელოვი ბ. (დარაჯი)</p> <p>60. მურადოვი დ. (დარაჯი)</p> <p>61. ქურდოვი ს. (დარაჯი)</p>	
---	--

ბ) კამერალურ სამუშაოებში მონაწილეობა მიიღეს:

<p>1. გამყრელიძე გ. (ხელმძღვანელი)</p> <p>2. ნარიმანიშვილი გ. (ხელმძღვანელი)</p> <p>3. სადრაძე ვ. (არქეოლოგი)</p> <p>4. ბრაგვაძე ზ. (არქეოლოგი)</p> <p>5. დუნდუა გ. (არქეოლოგი)</p> <p>6. ჭანიშვილი თ. (ასისტენტი)</p> <p>7. ესაკია ვ. (ასისტენტი)</p> <p>8. ტურიაშვილი დ. (ასისტენტი)</p> <p>9. ჯორჯაძე მ. (ასისტენტი)</p> <p>10. გიგუაშვილი ნ. (ასისტენტი)</p>	<p>11. ნებიერიძე ლ. (ასისტენტი)</p> <p>12. ჩხატარაშვილი მ. (ასისტენტი)</p> <p>13. ჩარკვიანი მ. (ასისტენტი)</p> <p>14. კვაჭაძე მ. (ასისტენტი)</p> <p>15. ნიორაძე გ. (სამეცნ. ასისტენტი)</p> <p>16. თევზაძე ა. (ტოპოგრაფი)</p>
--	--

**2005 წლის 25-28 მარტს ჩატარებული
სამუშაოები**

საანგარიშო პერიოდში ექსპედიცია № C-03-BTC-52923 HL- ხელშეკრულების საფუძველზე საველე სამუშაოებს აწარმოებდა KP 118-დან KP 121-ის ჩათვლით.

ექსპედიციის მუშაობაში მონაწილეობა მიიღეს:

1. ნარიმანიშვილი გოდერძი – ხელმძღვანელი.
2. თევზაძე ალექსანდრე – ტოპოგრაფი.
3. ნარიმანიშვილი რევაზი – მძღოლი.

ენერგოკორიდორის ამ მონაკვეთზე ექსპედიციამ გათხრები 2003-2004 წლებშიც ჩატარა (იხ. შესაბამისი წლების ანგარიშები). ეს სამუშაოები ძირითადად ენერგოკორიდორის სამხრეთ ნაწილში მიმდინარეობდა, იქ სადაც ნავთობის მილი ჩაიდო.

KP 118-სა და KP 121-ს შორის მოქცეული მონაკვეთი არქეოლოგიური ძეგლების სიმრავლით გამოირჩევა, ამიტომ გადაწყდა ენერგოკორიდორის ჩრდილოეთ ნაწილში „ტოპ-სოილის“ მოხსნის სამუშაოებთან დაკავშირებით ექსპედიციას და BP-ის საველე ოფიცრებს ერთად ჩატარებინათ ამ მონაკვეთის მონიტორინგი.

მონიტორინგის შედეგად დადგინდა:

1. KP 118+635-ზე გამოვლინდა ყორღანული სამარხის ქვაყრილი.
2. KP 119+090-ზე შეინიშნება სუსტად გამოხატული ქვაყრილი, რომელიც დიდ ფართობზე ვრცელდება (ტაბ. II). მიწის სამუშაოების დროს ბულდოზერმა ამ ადგილიდან ამოიღო ბაზალტის დიდი ფილა, რომელიც შესაძლებელია სამარხის სახურავს წარმოადგენდეს. ეს ფილა დღეისათვის ენერგოკორიდორის ჩრდილოეთ კიდეზე დევს.

KP 117-სა და KP 119-ს შორის მოქცეულ მონაკვეთში 2003 წელს ორი ყორღანი (KP117+550; KP 118+755) გაითხარა, რომლებიც ბრინჯაოს ხანას განეკუთვნებიან. შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ახლად გამოვლენილი ქვაყრილებიც ამ ეპოქას მიეკუთვნებიან.

მეორე არქეოლოგიური უბანი KP 119+750-დან იწყება და KP 120+460-მდე გრძელდება. ამ მონაკვეთში გამოვლენილია ვრცელი სამაროვანი (იხ. 2003

წლის ანგარიში), რომელიც სამეცნიერო ლიტერატურაში „საფარ-ხარაბას სამაროვნის“ სახელითაა ცნობილი.

2003-2004 წლებში ექსპედიციამ სამაროვნის იმ მონაკვეთზე, რომელიც ნავთობის მილის ზონაში მოექცა 31 სამარხი გათხარა. სამანქანო გზის და გაზსადენის ზოლის ნაწილში სამარხების არსებობაც მაშინვე იქნა დაფიქსირებული (იხ. შესაბამისი წლების ანგარიშები).

სამანქანო გზის მონაკვეთში მოქცეულ სამარხებზე 2003 წელს გეოტექსტილი იქნა დაფენილი, რომელსაც ზევიდან ხრეში დაეყარა. ეს გაკეთდა სამარხების დაცვის მიზნით, მაგრამ როგორც შემდეგ გაირკვა ამ მეთოდმა არ გაამართლა. პირიქით, ამ ქმედებას, ენერგოკორიღორის ზოგიერთ მონაკვეთში სამარხი კამერების დაზიანებაც მოჰყვა. ეს გამოიწვია გზაზე მოძრავი ტექნიკის სიმძიმემ და სამარხი კამერების რბილმა შევსებამ. მანქანები ასეთ სირბილეებში ხშირად ეფლობოდნენ. რის შედეგადაც ჩნდებოდა ღრმულები, რომლებშიც ხრეშის ახალი ფენა იყრებოდა, რაც შესაბამისად სამარხი კამერების ხრეშით შევსებას იწვევდა. ამდენად, ასეთი მონაკვეთების არქეოლოგიური შესწავლა გარკვეულ სირთულეებთან იქნება დაკავშირებული.

მონიტორინგის ჩატარების შედეგად დადასტურდა, რომ KP 119+750-სა და KP 120+460-ს შორის მოქცეული სამაროვანი ენერგოკორიღორის ჩრდილოეთ ნაწილშიც გრძელდება და მთლიანად მოიცავს ენერგოკორიღორს (სურ. 7–9).

გაზსადენის ზოლში „ტოპ-სოილის“ მოხსნისას ქვაყრილთა მთელი წყებები გამოვლინდა (სურ. 5-8), რომლებიც უდავოდ ანთროპოგენული წარმოშობისაა და სამარხთა ქვაყრილებს წარმოადგენენ (სურ. 10–13, 16–19).

წინასწარული მინაცემებით გამოვლენილია 52 ქვაყრილი. არ არის გამორიცხული, რომ ზოგიერთი მცირე ზომის, მიჯრით განლაგებული ქვაყრილი ერთი სამარხის ყრილს წარმოადგენდეს. გასათვალისწინებელია ისიც, რომ ზოგიერთი სამარხის ქვაყრილი შედარებით ღრმადაა გამართული და ისინი „ტოპ-სოილის“ ამ დონეზე არ გამოჩნდა. ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ სამარხთა ნაწილს ქვაყრილი არ გააჩნია. ყოველივე ამის გათვალისწინებით შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ენერგოკორიღორში შეიძლება იმაზე მეტი სამარხი აღმოჩნდეს ვიდრე ჩვენი მონიტორინგის დროს იქნა დაფიქსირებული.

BP-ის გაგზავნა შემდეგი დასკვნა

KP 119+750-სა და KP 120+460-ს შორის გამოვლენილი არქეოლოგიური ძეგლები 2003-2004 წლებში გათხრილი სამაროვნების გაგრძელებას წარმოადგენს და მათი თანადროულია.

საფარ-ხარაბას სამაროვანზე მოპოვებული მასალები გამორჩეულია სამხრეთ საქართველოს ტერიტორიაზე აღმოჩენილ მასალებს შორის. ისინი ახლო პარალელებს პოულობენ არა მხოლოდ სამხრეთ კავკასიის, არამედ ახლო აღმოსავლეთისა და ეგვიპტის თანადროული კულტურებისათვის დამახასიათებელ მასალებთან. გვხვდება იმპორტიც.

აღსანიშნავია, ისიც რომ საფარ-ხარაბას სამაროვნის თანადროული ნამოსახლარები სამხრეთ კავკასიის ტერიტორიაზე დღეისათვის თითქმის არ არის შესწავლილი. ამდენად ამ სამაროვნის შესწავლა განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი ხდება იმის გამოც, რომ სოფ. საფარ-ხარაბას სამხრეთით გათხრილია მისი თანადროული ნამოსახლარი და მათი ერთ კონტექსტში განხილვა უფრო სრულყოფილს გახდის ძვ.წ. XV-XIV სს-ში მიმდინარე ისტორიული პროცესის შესწავლას.

რეკომენდაცია BP-ის

1. აუცილებელია KP 118+625-სა და KP 120+460-ს შორის გამოვლენილი სამარხების არქეოლოგიური შესწავლა.
2. სამუშაოები შეიძლება წარიმართოს ეტაპების მიხედვით.
3. მოხდეს ენერგოკორიდორის KP 119+750-სა და KP 120+460-ს შორის მოქცეულ მონაკვეთში 38 მ სიგანის ზოლში მოხვედრილი ყველა ძეგლის გათხრა.
4. აუცილებლად უნდა შემუშავდეს არქეოლოგიური სამუშაოების გრძელვადიანი პროგრამა, რათა KP 119+750-სა და KP 120+460-ს შორის დარჩენილი ის მონაკვეთიც (KP 119+750-სა და KP 120+460-ს შორის (6 მ სიგანის ზოლი) იქნეს შესწავლილი, რომელზეც არ მოიხსნა „ტოპ-სოილი“, მაგრამ დარჩა ენერგოკორიდორის ზონაში.

სამუშაოებთან დაკავშირებული პრობლემები:

1. მიწის დასაწყოება.

BP-იმ უნდა გამოეყო, ან მიგვითითოს იმ ადგილებზე სადაც მოხდება არქეოლოგიური გათხრების შედეგად ამოღებული მიწის დაყრა.

KP 119+750-სა და KP 120+350-ს შორის წარმოებული სამუშაოებისათვის ეს პრობლემა შეიძლება შედარებით ადვილად გადაწყდეს. ხოლო KP 120+350-სა და KP 120+460-ს შორის ამოღებული მიწისათვის ალბათ სპეციალური რეჟიმი იქნება დასადგენი. თუმცა ამ მონაკვეთში არქეოლოგიური სამუშაოები ნაეთობის მილისათვის გაჭრილი თხრილის მიწით შევსების შემდეგაც შეიძლება ჩატარდეს.

2. არქეოლოგიური გათხრების ჩატარების პერიოდში, სამარხების გამოვლენის, ამოღებული მიწის და სადრენაჟო სისტემის მოწყობის მიზნით აუცილებელია ტექნიკის დახმარება

3. KP 119+750-სა და KP 120+350-ს შორის გაზის მილების დაწყოების და შედუღების შემთხვევაში გათვალისწინებული უნდა იყოს არქეოლოგიური ძეგლების გათხრის შესაძლებლობა.

4. იმ შემთხვევაში, თუ სამშენებლო სამუშაოები შეაფერხებს სამარხის შესწავლის დასრულებას, უნდა მოინახოს სამუშაოების დასრულების საშუალება.

5. სასურველია KP 119+750-სა და KP 120+350-ს შორის მოქცეული ძეგლების გათხრა წლის შედარებით მშრალ პერიოდში მოხდეს.

6. არქეოლოგიური ძეგლების გაზაფხულზე გათხრის შემთხვევაში გასათვალისწინებელი იქნება, რომ ხშირი ატმოსფერული ნალექები შეაფერხებენ სავსე სამუშაოებს, ამასთან უარყოფითად იმოქმედებენ ძეგლების შესწავლის ხარისხზე და მეთოდის დაცვაზე.

ასეთი და სხვა უარყოფითი შედეგების თავიდან აცილების მიზნით აუცილებელია გამოვლენილი სამარხების გადახურვა და ისეთი სადრენაჟო სისტემის მოწყობა, რომელიც გამორიცხავს სამარხი კამერების წყლით შევსებას.

2005 წლის აპრილ-მაისში ჩატარებული სამუშაოები

საანგარიშო პერიოდში ექსპედიცია № C- 02-BTC-52923 HL-121 ხელშეკრულების საფუძველზე საველე სამუშაოებს აწარმოებდა KP 118+500-დან KP 119+100-ის ჩათვლით.

ექსპედიციის მუშაობაში მონაწილეობა მიიღეს:

1. ნარიმანიშვილი გოდერძი – ხელმძღვანელი.
2. დავლიანიძე რევაზი – არქეოლოგი.
3. ნარიმანიშვილი რევაზი – მძღოლი.
4. პარასკევოვა ლუბა – მზარეული.

ენერგოკორიდორის ამ მონაკვეთზე ექსპედიციამ გათხრები 2003-2005 წლებშიც ჩატარა (იხ. შესაბამისი წლების ანგარიშები). ეს სამუშაოები ძირითადად ენერგოკორიდორის სამხრეთ ნაწილში მიმდინარეობდა, იქ სადაც ნავთობის მილი ჩაიდო.

ენერგოკორიდორის ჩრდილოეთ ნაწილში, „ტოპ-სოილის“ მოხსნის სამუშაოებთან დაკავშირებით, ექსპედიციამ BP-ის საველე ოფიცრებთან ერთად 2005 წლის 25-28 მარტს ერთობლივი მონიტორინგი ჩატარა. 118-119-ე კილომეტრებს შორის მოქცეულ ფართობზე შემდეგი სიტუაცია დაფიქსირდა:

1. KP 118+635-ზე გამოვლინდა ყორღანული სამარხის (?) ქვაყრილი.
2. KP 119+090-ზე შეინიშნება სუსტად გამოხატული ქვაყრილი, რომელიც დიდ ფართობზე ვრცელდება. მიწის სამუშაობის დროს ბუდლოზერმა ამ ადგილიდან ამოიღო ბაზალტის დიდი ფილა, რომელიც შესაძლებელია სამარხის სახურავს წარმოადგენდეს. ეს ფილა დღეისათვის ენერგოკორიდორის ჩრდილოეთ კიდეზე დევს.

რამდენადაც აღნიშნულ მონაკვეთებზე დადასტურებული ქვების კონცენტრაციის ადგილები არქეოლოგიურ შემოწმებას ითხოვდა, ექსპედიცია 25 აპრილს შეუდგა საველე სამუშაოებს. უამინდობის გამო ექსპედიცია სამუშაოების დაწყებიდან მესამე დღეს იძულებული იყო შეეწყვიტა მუშაობა. საველე სამუშაოები განახლდა 4 მაისს.

ენერგოკორიდორს 118-119-ე კილომეტრებზე გადაკვეთილი აქვს გაუქმებული გზა, რომელიც სოფ. ბაშქოის სოფ. საფარ-ხარაბასთან

აკავშირებდა. ეს გზა ქვით იყო მოკირწყლული და მისი მოხსნის შემდეგ ენერგოკორიდორში მიმდინარე სამშენებლო სამუშაოების შედეგად გაჩნდა ქვების კონცენტრაციის ადგილები. ამდენად, ჩვენს ამოცანას წარმოადგენდა ქვაყრილების დანიშნულების გარკვევა. ამ მიზნით ენერგოკორიდორი სადაზვერვო თხრილებით იქნა შემოწმებული.

KP 118-ე კილომეტრზე ექვსი თხრილი იქნა გავლებული:

№ 1 თხრილი ენერგოკორიდორის ჩრდილოეთი კიდიდან 3,4-2,8 მ-თაა დაცილებული. დამხრობილია აღმოსავლეთ-დასავლეთის ხაზზე. მისი სიგრძე 12,8 მ-ია, სიგანე 2,5 მ ; „ტოპ სოილის“ დონიდან თხრილის სიღრმე 0,6 მ-ია.

თხრილში არქეოლოგიური ძეგლი არ დაფიქსირდა.

№ 2 თხრილი ენერგოკორიდორის მარჯვენა კიდიდან 1,5 მ დაცილებითაა გავლებული. დამხრობილია ჩრდილოეთ-სამხრეთის ხაზზე. მისი სიგრძე 4,5 მ-ია, სიგანე 2,5 მ ; სიღრმე „ტოპ სოილის“ დონიდან - 0,3 მ-ია.

თხრილში არტეფაქტები დადასტურებული არ ყოფილა.

№ 3 თხრილი ენერგოკორიდორის ჩრდილოეთი კიდიდან 11,0 მ-თაა დაცილებული. დამხრობილია აღმოსავლეთ-დასავლეთის ხაზზე. მისი სიგრძე 6,0 მ-ია, სიგანე 1,4 მ ; სიღრმე „ტოპ სოილის“ დონიდან - 0,4 მ.

თხრილში არქეოლოგიური ძეგლი არ დადასტურებულა.

№ 4 თხრილი ენერგოკორიდორის ჩრდილოეთი კიდიდან 2,0 მ-თაა დაცილებული. დამხრობილია ჩრდილოეთ-სამხრეთის ხაზზე. სიგრძე 6,0 მ-ია, სიგანე 1,5 მ; „ტოპ სოილის“ დონიდან თხრილის სიღრმე 0,3 მ-ია.

თხრილში არქეოლოგიური ძეგლი არ დადასტურებულა.

№ 5 თხრილი გავლებულია ენერგოკორიდორის ჩრდილოეთ კიდეთან. დამხრობილია აღმოსავლეთ-დასავლეთის ხაზზე. მისი სიგრძე 5,0 მ-ს, სიგანე - 0,5 მ-ს უდრის.

თხრილში არტეფაქტები არ დადასტურებულა.

№ 6 თხრილი გავლებულია ენერგოკორიდორის ჩრდილოეთი კიდიდან 3,5 მ დაცილებით. დამხრობილია აღმოსავლეთ-დასავლეთის ხაზზე. მისი სიგრძე 7,0 მ-ია, სიგანე 2,0 მ. თხრილის სიღრმე „ტოპ სოილის“ დონიდან 0,8 მ-ია, ცენტრალურ ნაწილში თხრილი 0,3 მ-ით დაღმავდა. ამ დონეზე (1,1 მ სიღრმე) თიხის ჭურჭლის ნატეხი აღმოჩნდა. სამუშაო დროის სიმცირის, თხრილის გარშემო მიწის დიდი მასის არსებობის და თხრილის სივიწროვის გამო გათხრები ამ დონეზე იქნა შეჩერებული. „ტოპ სოილის“ დონიდან 0,3 მ სიღრმეზე რკინის ნივთის (დანა ?) ფრაგმენტები დაფიქსირდა.

თხრილი ამ მდგომარეობაში დაკონსერვდა. არსებული მონაცემებით ძნელია ძეგლის ხასიათის და დაცულობის განსაზღვრა. ამიტომ საჭიროა ამ თხრილის გაფართოვება და უძრავ ფენამდე გათხრა.

KP 119-ე კილომეტრზე სამი თხრილი იქნა გავლებული.

№ 1 თხრილი ენერგოკორიდორის ჩრდილოეთი კიდიდან 13,0 მ-ითაა დაცილებული. დამხრობილია აღმოსავლეთ-დასავლეთის ხაზზე. მისი სიგრძე 27,0 მ-ია, სიგანე 3,8 მ. სიღრმე 0,4-0,5 მ. თხრილში უსისტემოდ განლაგებული ქვები დაფიქსირდა. მათ შორის ობსიდიანის რამდენიმე ანატაკეცი აღმოჩნდა.

თხრილში არქეოლოგიური ძეგლი არ აღმოჩნდა.

№ 2 თხრილი გავლებულია ენერგოკორიდორის მარჯვენა კიდიდან 4,5 მ დაცილებით. დამხრობილია ჩრდილოეთ-სამხრეთის ხაზზე. მისი სიგრძე 4,3 მ-ია, სიგანე – 2,0 მ, სიღრმე 0,4 მ.

თხრილში არტეფაქტები არ აღმოჩნდა.

№ 3 თხრილი ენერგოკორიდორის ჩრდილოეთი კიდიდან 12,2 მ-ითაა დაცილებული. მისი სიგრძე 17,0 მ-ს, სიგანე 2,2 მ-ს, სიღრმე 0,3-0,5 მ-ს უდრის.

თხრილში არქეოლოგიური ძეგლი არ დადასტურდა.

BP-ის გაეგზავნა შემდეგი დასკვნა

1. KP 118-ზე გავლებულ №№ 1-5 თხრილებში არქეოლოგიური ძეგლები არ დადასტურდა.
2. KP 118+635-ზე გავლებულ № 6-ე თხრილი საჭიროებს დამატებით შემოწმებას.
3. KP 119+020-სა და KP 119+100-ს შორის გავლებულ თხრილებში არქეოლოგიური ძეგლები არ დადასტურდა.

რეკომენდაცია BP-ის

KP 118-სა და KP 119+100-ს შორის მოქცეულ მონაკვეთებში სამშენებლო სამუშაოების წარმოება შესაძლებელია.

KP 118+635-ზე გავლებული № 6 თხრილის დამატებითი შემოწმება მიწების შედუღების შემდეგაც არის შესაძლებელი.

2005 წლის ივნისში ჩატარებული სამუშაოები

საანგარიშო პერიოდში ექსპედიცია საველე სამუშაოებს საფარ-ხარაბას სამაროვანზე აწარმოებდა, რომელიც KP 119+550-სა და KP 120+500-ს შორისაა მოქცეული. საველე სამუშაოების დაწყებამდე რამდენიმე მნიშვნელოვანი საკითხის გადაწყვეტა იყო საჭირო (იხ. წალკა-თრიალეთის არქეოლოგიური ექსპედიციის მიერ 2005 წლის 25-28 მარტს ჩატარებული სამუშაოების წინასწარული ანგარიში). მათი ოპერატიულად გადაწყვეტის მიზნით ჩვენ მივმართეთ არქეოლოგიური კვლევის ცენტრის დირექციას და BP-ის არქეოლოგიურ სამსახურს, როლის შემოკლებულ ვარიანტს ქვემოთ წარმოვადგენ:

„ექსპედიციამ ამ ტერიტორიის შესწავლა 2003 წელს დაიწყო და 29 სამარხი გათხარა. 2004 წელს კი მხოლოდ ორი (№№ 30, 31) სამარხი გათხარა. აღნიშნულ წლებში შესწავლილ იქნა ნავთობის მილის ზონაში მოქცეული ძეგლები. ცალკეულ მონაკვეთებზე სამანქანო გზის ნაწილიც განთავისუფლდა ძეგლებისაგან.

2003-2004 წწ ჩატარებული სამუშაოების შედეგად გაირკვა, რომ KP 119+550-სა და KP 120+500-ს შორის მოქცეული მონაკვეთი ვრცელი სამაროვნის მნიშვნელოვან ნაწილს მოიცავდა. ენერგოკორიდორში მაშინვე დაფიქსირდა 80-მდე სამარხი, რომელთაგან, როგორც აღვნიშნეთ, მხოლოდ 31 გაითხარა. გაუთხრელი სამარხების ნაწილზე გეოტექტილი იქნა დაფარებული და ხრეშით დაიფარა. ამდენად მაშინვე ცხადი იყო, რომ სამაროვანი გაზსადენის ზოლსაც მოიცავდა (სურ. 4).

2005 წლის გაზაფხულზე ჩატარებული სამუშაოების შედეგად დადასტურდა, რომ KP 119+750-სა და KP 120+500-ს შორის მოქცეული სამაროვანი ენერგოკორიდორის ჩრდილოეთ ნაწილშიც გრძელდება და მთლიანად მოიცავს მას. წინასწარული მონაცემებით, ტოპ-სოილის მოხნისას, გამოვლიდა კიდევ 52 სამარხის ქვაყრილი. არ არის გამორიცხული, რომ ზოგიერთი მცირე ზომის, მიჯრით განლაგებული ქვაყრილი ერთი სამარხის ყრილს წარმოადგენდეს, თუმცა გასათვალისწინებელია ისიც, რომ ზოგიერთი სამარხის ქვაყრილი შედარებით ღრმადაა გამართული და იმ სიღრმეზე სადამდეც მოხდა ჰუმუსის აღება ისინი არ გამოჩნდნენ. გასათვალისწინებელია ისიც, რომ სამარხთა ნაწილს ქვაყრილი არ გააჩნია.

ყოველივე ამის გამო, მიმაჩნია, რომ ენერგოკორიდორში უფრო მეტი სამარხია მოქცეული, ვიდრე ჩვენს მიერ იქნა ამჯერად დაფიქსირებული. სამარხების ნაწილი უშუალოდ ექცევა გაზის მილის ჩასადებად გათვალისწინებულ ზონაში, ერთი ნაწილი სამანქანო გზის ქვეშაა მოქცეული, მეორე ნაწილი კი იმ ზოლშია სადაც ტრანშიედან ამოყრილი მიწა უნდა დაყაროს და მძიმე ტექნიკის მუშაობა ივარაუდება.

ყოველივე ზემოთქმულის გამო, აუცილებელია ენერგოკო-რიდორის 119+500 და 120+500 კილომეტრებს შორის გამოვლენილი ყველა სამარხის შესწავლა. საველე სამუშაოები შეიძლება წარიმართოს ეტაპობრივად.

საველე სამუშაოების დაწყებამდე გადასაწყვეტი იქნება ის პრობლემებიც, რომლებიც გათხრების მოკლე ვადებში ჩატარების შემთხვევაში დადგება. კერძოდ:

1. მიწის დასაწყობების პრობლემა.

BP-იმ უნდა გამოყოს, ან მიგვითითოს იმ ადგილზე, სადაც მოხდება არქეოლოგიური გათხრების შედეგად ამოღებული მიწის დაყრა.

KP 119+750-სა და KP 120+350-ს შორის წარმოებული სამუშაოებისათვის ეს პრობლემა შეიძლება შედარებით ადვილად გადაწყდეს. ხოლო KP 120+350-სა და KP 120+460-ს შორის ამოღებული მიწისათვის ალბათ სპეციალური რეჟიმი იქნება დასადგენი. თუმცა ამ მონაკვეთში არქეოლოგიური სამუშაოები ნავთობის მილისათვის გაჭრილი თხრილის მიწით შევსების შემდეგაც შეიძლება ჩატარდეს.

2. არქეოლოგიური გათხრების ჩატარების პერიოდში, სამარხების გამოვლენის, ამოღებული მიწის გატანის და სადრენაჟო სისტემის მოწყობის მიზნით აუცილებელია ტექნიკის დახმარება.

3. KP 119+750-სა და KP 120+350-ს გაზის მილების დაწყობის და შედუღების შემთხვევაში გათვალისწინებული უნდა იყოს არქეოლოგიური ძეგლების გათხრის შესაძლებლობა.

4. იმ შემთხვევაში თუ სამშენებლო სამუშაოები შეაფერხებს სამარხის შესწავლის დასრულებას, უნდა გამოინახოს სამუშაოების დასრულების შესაძლებლობა.

5. სასურველია KP 119+750-სა და KP 120+350-ს შორის მოქცეული ძეგლების გათხრა მოხდეს წლის შედარებით მშრალ მონაკვეთში.

6. არქეოლოგიური ძეგლების გაზაფხულზე გათხრის შემთხვევაში გასათვალისწინებელი იქნება, რომ ხშირმა ატმოსფერულმა ნალექებმა

შეიძლება შეაფერხონ საველე სამუშაოები. ამასთან უარყოფითად იმოქმედონ ძეგლების შესწავლის ხარისხზე და მეთოდის დაცვაზე. ასეთი და სხვა უარყოფითი შედეგების თავიდან აცილების მიზნით აუცილებელია გამოვლენილი სამარხების გადახურვა და ისეთი სადრენაჟო სისტემის მოწყობა, რომელიც გამორიცხავს სამარხი კამერების წყლით შევსებას.

ენერგოკორიდორის 119-ე და 121-ე კილომეტრებს შორის მოქცეულ მონაკვეთებზე დღეისათვის ჩატარებული სამუშაოები მიუთითებენ, რომ კიდევ დიდი მასშტაბის სამუშაოებია ჩასატარებელი.

სამუშაობის დაგეგმვისას აუცილებლად გასათვალისწინებელია ისიც, რომ სამარონის დიდ ფართობზე გავრცელების მიუხედავად სამუშაო მოედანზე გათხრების ჩატარება მაინც შეზღუდულია. ეს გამოწვეულია იმის გამო, რომ ენერგოკო-რიდორში მოქცეული სამაროვანი სამხრეთიდან შემოზღუდულია შესადულებლად გამზადებული გაზის მილებით, ჩრდილოეთიდან კი კერძო პირების ნაკვეთები აკავს.

შექმნილი მდგომარეობის გამო ენერგოკორიდორის ამ მონაკვეთზე სამუშაოები ეტაპობრივად უნდა ჩატარდეს. გათხრების წარმოების ვადები, ექსპედიციის წევრებისა და მუშების რაოდენობა განსაზღვრულია ზემოთ აღწერილი სიტუაციიდან და გათხრის მეთოდის დაცვის აუცილებლობიდან გამომდინარე.

პირველ ეტაპზე სამუშაოები სამ უბანზე ერთდროულად შეიძლება წარიმართოს. უბნები, გასათხრელი ფართობის, ძეგლების ხასიათისა და სიმჭიდროვის მიხედვით, შეიძლება შემდეგნაირად დანაწილდეს:

I უბანი იქნება KP 119+750-დან KP 120+150-მდე, რომელიც მოიცავს საფარ-ხარაბას სამარონის აღმოსავლეთ ნაწილს.

II უბანი მოექცევა KP 120+150-სა და KP 120+350-ს შორის. ეს მონაკვეთი სამარონის ერთ-ერთ ინტენსიურად ათვისებულ უბანს წარმოადგენს და მისი ცალკე უბნად ჩამოყალიბება მიზანშეწონილად უნდა ჩაითვალოს.

III უბანი KP 120+350-სა და KP 120+500-სს შორის მოქცეულ მონაკვეთზე გამოვლენილი სამარხების ტერიტორიაზე შეიქმნება.

ეს დაკავშირებულია იმასთან, რომ სამარონის ამ მონაკვეთზე ნავთობის მილის ჩადებასთან დაკავშირებული სამუშაოები ჯერ არ დამთავრებულა. ენერგოკორის ჩრდილოეთ მხარეს კი მიწის მაღალი ზვინულია. ორივე ეს

გარემოება არქეოლოგიური სამუშაოების ჩატარებას ზღუდავს. ამიტომ, ამ უბნის გათხრა სპეციფიკური მეთოდის დაცვით უნდა განხორციელდეს.

პირველ ეტაპზე სამივე უბანზე ერთდროულად მოხდება ქვაყრილების გასუფთავება, მოისინჯება ყველა ის ადგილი, სადაც სამარხების გამოჩენაა მოსალოდნელი, ყველა სამარხი მომზადდება გასახსნელად. სამუშაოების შესრულებას სავარაუდოდ სამი კვირა (21 სამუშაო დღე) მოუნდება.

მეორე ეტაპზე მოხდება გამოვლენილი ყველა სამარხის პრეპარაცია. სამუშაოებს სავარაუდოდ ოთხი კვირა (28 სამუშაო დღე) დასჭირდება.

მესამე ეტაპის სამუშაოები ნავთობსადენსა და გაზსადენს შორის არსებული გზის ქვეშ მოქცეული სამარხების შესწავლას უნდა დაეთმოს. ამ სამუშაოების დაწყება მოგვიანებით, ამ კილომეტრნიშნულზე (KP 120+350-სა და KP 120+500-სს შორის მოქცეული მონაკვეთი) ნავთობისა და გაზის მილების თხრილებში ჩადების შემდეგ იქნება შესაძლებელი.

პირველი ეტაპის სამუშაოების ჩასატარებლად თითოეულ უბანზე საჭირო იქნება ერთი არქეოლოგი, ერთი ასისტენტი, 16 მუშა და სხვა სპეციალისტები (21 სამუშაო დღე). ამდენად ექსპედიცია შეიძლება შემდეგნაირად დაკომპლექტდეს:

1. ხელმძღვანელი.
2. მოადგილე
3. არქეოლოგი - 3.
4. ასისტენტი - 3.
5. მენეჯერი - 1.
6. არქიტექტორი - 2.
7. ტოპოგრაფი - 1.
8. მძღოლი - 3.
9. მზარეული - 2.
10. დარაჯი - 2.
11. მუშა - 48.

მეორე ეტაპის სამუშაოების შესარულებლად თითოეულ უბანზე საჭირო იქნება ორი არქეოლოგი, ორი ასისტენტი, 8 მუშა და შესაბამისი სპეციალისტები (28 სამუშაო დღე). ამდენად, ექსპედიცია შეიძლება შემდეგნაირად დაკომპლექტდეს:

1. ხელმძღვანელი.
2. მოადგილე

3. არქეოლოგი - 6.
4. ასისტენტი – 6.
5. მენეჯერი - 1.
6. არქიტექტორი – 3.
7. ტოპოგრაფი – 1 (14 დღე).
8. ანთროპოლოგი – 1 (21 დღე).
9. პალეობიოლოგი – 1 (14 დღე).
10. მძღოლი – 4.
11. მზარეული – 3.
12. დარაჯი – 3.
13. მუშა – 24.

ამასთან, აუცილებლად უნდა იყოს გათვალისწინებული სამუშაო დროის, საჭიროების შემთხვევაში, გაგრძელება“.

ჩვენს მიერ წარმოდგენილი გეგმა გაზიარებულ იქნა ადრესატების მიერ და შესაბამისი ხელშეკრულების გაფორმების შემდეგ ექსპედიცია სამაროვნის ენერგოკორდირიში მოქცეული ნაწილის შესწავლას შეუდგა.

ექსპედიცია № C-03-BTC-52923 HL-139 და HL-148 ხელშეკრულებების საფუძველზე საველე სამუშაოებს KP 118+500-დან KP 119+100-ის ჩათვლით აწარმოებდა. ჩვენს მიერ შეთავაზებული პირველი ეტაპის სამუშაოები ორი კონტრაქტის საფუძველზე განხორციელდა:

პირველი კონტრაქტის მიხედვით სამუშაოები **1-16 ივნისს** (14 სამუშაო დღე) მიმდინარეობდა, რომელშიც მონაწილეობა მიიღეს:

1. ნარიმანიშვილი გოდერძი – ხელმძღვანელი.
2. ამირანაშვილი ჯუანშერი – მოადგილე, არქეოლოგი.
3. დავლიანიძე რევაზი – არქეოლოგი.
4. მურვანიძე ბიძინა – არქეოლოგი.
5. ნიორაძე მედეა - არქეოლოგი.
6. გაბუნია მანანა – არქეოლოგი.
7. კალანდაძე კარლო – ასისტენტი.
8. კვაჭაძე მარინე – ასისტენტი.
9. კახიანი კახა – ასისტენტი.
10. გიუნაშვილი გელა – ასისტენტი.
11. კვიციანი ელდარი - მენეჯერი.
12. ტატიშვილი გიორგი – არქიტექტორი.

13. ჭიჭინაძე გელა – არქიტექტორი.
14. ღუმბაძე დავითი – არქიტექტორი.
15. კვიციანი კესო – მზარეული.
16. პარასკევოვა ლუბა – მზარეული.
17. თევზაძე ალექსანდრე – ტოპოგრაფი.
18. ნარიმანიშვილი რევაზი – მძღოლი.
19. მუსხიევი ალექსი - მძღოლი.
20. ქარიბოვი ბორისი – მძღოლი.
21. მავრანგელოვი ბორისი – დარაჯი.
22. მურადოვი დიოგენე – დარაჯი.

მეორე კონტაქტით საფუძველზე სამუშაოები 18-25 ივნისს (7 სამუშაო დღე) ჩატარდა, რომელშიც მონაწილეობა მიიღეს:

1. ნარიმანიშვილი გოდერძი – ხელმძღვანელი.
2. ამირანაშვილი ჯუანშერი – მოადგილე, არქეოლოგი.
3. დავლიანიძე რევაზი – არქეოლოგი.
4. ჩართოლანი შოთა - არქეოლოგი.
5. გამყრელიძე გელა – არქეოლოგი.
6. კვაჭაძე მარინე – ასისტენტი.
7. კახიანი კახა – ასისტენტი.
8. ბერაძე ეთერი – ასისტენტი.
9. ჯიქია ლაშა - ასისტენტი.
10. ქურდაძე მარინე - მენეჯერი.
11. ტატიშვილი გიორგი – არქიტექტორი.
12. ჭიჭინაძე გელა – არქიტექტორი.
13. კვიციანი კესო – მზარეული.
14. პარასკევოვა ლუბა – მზარეული.
15. თევზაძე ალექსანდრე – ტოპოგრაფი.
16. ნარიმანიშვილი რევაზი – მძღოლი.
17. მურვანიძე ბიძინა - მძღოლი.
18. მუსხიევი ალექსი – მძღოლი.
19. მავრანგელოვი ბორისი – დარაჯი.
20. მურადოვი დიოგენე – დარაჯი.

ენერგოკორიდორის ამ მონაკვეთზე ექსპედიციამ გათხრები 2003-2005 წლებშიც ჩაატარა (იხ. შესაბამისი წლების ანგარიშები). ეს სამუშაოები ძირითადად ენერგოკორიდორის სამხრეთ ნაწილში მიმდინარეობდა, იქ სადაც ნავთობის მილი ჩაიდო.

ენერგოკორიდორის ჩრდილოეთ ნაწილში, „ტოპ-სოილის“ მოხსნის სამუშაოებთან დაკავშირებით, ექსპედიციამ BP-ის საველე ოფიცრებთან ერთად 2005 წლის 25-28 მარტს ერთობლივი მონიტორინგი ჩაატარა. 118-119-ე კილომეტრებს შორის მოქცეულ ფართობზე შემდეგი სიტუაცია დაფიქსირდა:

1. KP 118+635-ზე გამოვლინდა ყორღანული (?) სამარხის ქვაყრილი.
2. KP 119+090-ზე შეინიშნება სუსტად გამოხატული ქვაყრილი, რომელიც დიდ ფართობზე ვრცელდება. მიწის სამუშაოების დროს ბუდდოზურმა ამ ადგილიდან ამოიღო ბაზალტის დიდი ფილა, რომელიც შესაძლებელია სამარხის სახურავს წარმოადგენდეს. ეს ფილა დღეისათვის ენერგოკორიდორის ჩრდილოეთ კიდეზე დევს.

რამდენადაც აღნიშნულ მონაკვეთებზე დადასტურებული ქვების კონცენტრაციის ადგილები არქეოლოგიურ შემოწმებას ითხოვდა, ექსპედიცია 25 აპრილს შეუდგა საველე სამუშაოებს. უამინდობის გამო ექსპედიცია სამუშაოების დაწყებიდან მესამე დღეს იძულებული იყო შეეწყვიტა მუშაობა. საველე სამუშაოები განახლდა 4 მაისს.

ენერგოკორიდორს 118-119-ე კილომეტრებზე გადაკვეთილი აქვს გაუქმებული გზა, რომელიც სოფ. ბაშქოის სოფ. საფარ-ხარაბასთან აკავშირებდა. ეს გზა ქვით იყო მოკირწყლული და მისი მოხსნის შემდეგ ენერგოკორიდორში მიმდინარე სამშენებლო სამუშაოების შედეგად გაჩნდა ქვების კონცენტრაციის ადგილები. ამდენად ჩვენს ამოცანას წარმოადგენდა ქვაყრილების დანიშნულების გარკვევა. ამ მიზნით ენერგოკორიდორის KP 118-ე კილომეტრზე ექვსი თხრილი იქნა გავლებული, სადაც არქეოლოგიური ძეგლები დადასტურებული არ იქნა. მხოლოდ ერთი, № 6 თხრილში შეინიშნებოდა არტეფაქტების კონცენტრაციის ადგილები. ამიტომ მოვიტანთ მის აღწერილობას:

№ 6 თხრილი გავლებულია ენერგოკორიდორის ჩრდილოეთი კიდიდან 3,5 მ დაცილებით. დამხრობილია აღმოსავლეთ-დასავლეთის ხაზზე. მისი სიგრძე 7,0 მ-ია, სიგანე 2,0 მ. თხრილის სიღრმე, „ტოპ სოილის“ დონიდან 0,8 მ-ია, ცენტრალურ ნაწილში თხრილი 0,3 მ-ით დაღმავდა. ამ დონეზე (1,1 მ სიღრმე) თიხის ჭურჭლის ნატეხი აღმოჩნდა. სამუშაო დროის სიმცირის,

თხრილის გარშემო მიწის დიდი მასის არსებობის და თხრილის სიეწროვის გამო გათხრები ამ დონეზე იქნა შეჩერებული. „ტოპ სოილის“ დონიდან 0,3 მ სიღრმეზე რკინის ნივთის (დანა ?) ფრაგმენტები დაფიქსირდა.

თხრილი ამ მდგომარეობაში დაკონსერვდა. არსებული მონაცემებით ძნელი იყო ძეგლის ხასიათის და დაცულობის განსაზღვრა. ამიტომ ეს თხრილი გაფართოვდა და უძრავ ფენამდე გაითხრა. არქეოლოგიური ძეგლი არ იქნა დადასტურებული.

საფარ-ხარაბას სამაროვანი

ძირითადი სამუშაოები KP 119+750-სა და KP 120+500-სს შორის მოქცეულ მონაკვეთზე (I-III უბნები) გამოვლენილი სამარხების შესწავლის და ენერგოკორიღორის ამ მონაკვეთის არქეოლოგიური ძეგლებისაგან განთავისუფლების მიზნით წარიმართა.

გაზსადენის ინ მონაკვეთის საერთო სიგრძე სადაც სამარხები იქნა დაფიქსირებული 1200 მ-ს აღწევს. სამარხთა ძირითადი კონტენცრაციის ადგილების მიხედვით მთელი ეს მონაკვეთი, როგორც დაგეგმილი გვექნა, სამ უბნად დაიყო (სურ. 4-5).

I უბანი KP 119+750-დან KP 120+150-მდე გრძელდება, რომელიც მოიცავს საფარ-ხარაბას სამაროვნის აღმოსავლეთ ნაწილს (სურ. 6, 90). დღეისათვის გამოვლენილია 19 სამარხის (№№ 73-91) ქვაყრილი და სამარხი კამერის შევსების შედეგად წარმოქმნილი ლაქა (სურ. 79-81, 94-99).

II უბანი მოექცა KP 120+150-სა და KP 120+350-ს შორის. ამ მონაკვეთზე 21 სამარხის (№№ 52-72) ქვაწრე, ქვაყრილი და სამარხის ნაშთია დაფიქსირებული (სურ. 12, 13, 15, 17, 20-24, 29, 44, 50, 56).

III უბანი KP 120+350-სა და KP 120+500-სს შორის მოქცეულ ტერიტორიას მოიცავს. გამოვლენილია 20 სამარხი (№№ 32-51).

ამდენად, ენერგოკორიღორის გაზსადენის მონაკვეთში დღეისათვის 60 სამარხია დაფიქსირებული (სურ. 8, 9, 18, 19, 30, 55-65).

საველე სამუშაოების პირველი ეტაპი ენერგოკორიღორში მოქცეული სამარხების რაოდენობის გარკვევას და მათი ყრილების გამოვლენას ითვალისწინებდა.

2003-2004 წწ ჩატარებულმა სამუშაოებმა აჩვენა, რომ სამაროვანი ენერგოკორიღორის ამ მონაკვეთში 1200 მ სიგრძეზე გრძელდება. არმოსავლეთით მდებარე უკიდურესი სამარხი KP-119+500-ზე მდებარეობს. ამ კილომეტრნიშნულიდან KP-119+750-მდე გაზსადენის მონაკვეთში სამარხთა ქვაყრილები ტოპ-სოილის მოხსნისას არ დაფიქსირდა. ქვაყრილები არ გამოჩნდა. ეს მონაკვეთები BP-ის მიერ ჩვენთვის გამოყოფილი გლუვციცხვიანი ექსკავატორის მაშველობით იქნა შემოწმებული. KP-119+500-დან KP-119+750-მდე გაიჭრა ჩრდილოეთიდან სამხრეთისაკენ დამხრობილი, 2,0 მ სიგანის და 3-5 მ სიგრძის თხრილები იქნა გაველებული. ამ მონაკვეთში სამარხთა ქვაყრილები არ დაფიქსირებულა.

KP-120+100-სსა და KP-120+150-ს შორის გაველებულ თხრილში ორი სამარხი გამოვლინდა.

სამაროვნის მთელ ტერიტორიაზე აღებულ იქნა 0,1-0,4 მ სისქის მიწის ფენა, გამოკვეთილია და ნაწილობრივ პრეპარირებული სამარხათა დიდი ნაწილი.

პირველ უბანზე მიმდინარეობს №№ 88-90 სამარხი კამერების პრეპარაცია, მეორე უბანზე მიმდინარეობს №№ 71,84,85, ხოლო მესამე უბანზე ხდება ქვაყრილების გაწმენდა.

BP–ის გაეგზავნა შემდეგი დასკვნა

1. KP 118+635-ზე გაველებულ № 6-ე თხრილში არქეოლოგიური ძეგლები არ დადასტურდა.
2. KP 119+750- ზე (I უბანი) გამოვლენილია სამარხთა ჯგუფი (№№ 88-91), ამიტომ გაზის მილისათვის თხრილის გაჭრა, მათი გათხრის შემდეგაა შესაძლებელი.
3. KP 119+750-სა და KP 120+500-სს შორის მოქცეულ მონაკვეთზე (II-III უბნები) გამოვლენილია 50-მდე სამარხი, სამშენებლო სამუშაოების წარმოება მხოლოდ მათი გათხრის შემდეგ იქნება შესაძლებელი.

რეკომენდაცია BP–ის

KP 118-სა და KP 119+500-სს შორის მოქცეულ მონაკვეთებში სამშენებლო სამუშაოების წარმოება შესაძლებელია.

KP-119+750-სსა და KP-120+500-სს შორის მოქცეულ მონაკვეთში გამოვლენილია სამაროვანი. ამ მონაკვეთში სამშენებლო სამუშაოების განახლება მხოლოდ ენერგოკორიდორის არქეოლოგიური ძეგლებისაგან განთავისუფლების შემდეგ იქნება შესაძლებელი.

**2005 წლის 7 ივლისიდან 12 აგვისტომდე ჩატარებული
სამუშაოები**

შესავალი

საანგარიშო პერიოდში ექსპედიცია საველე სამუშაოებს საფარ-ხარაბას სამაროვანზე (KP 119+550-სა და KP 120+500-ს შორის) აგრძელებდა.

სამუშაოები სამ ეტაპად იყო დაგეგმილი (იხ. 2005 წლის ანგარიშები):

პირველ ეტაპზე სამუშაოები სამ უბანზე (I უბანი - KP 119+750-დან KP 120+150-მდე; II უბანი - KP 120+150-სა და KP 120+350-ს შორის; III უბანი KP 120+350-დან KP 120+500-მდე) ერთდროულად წარიმართა.

პირველ ეტაპზე, რომელიც 21 დღეს გრძელდებოდა სამივე უბანზე მოხდა ქვაყრილების გასუფთავება. მოისინჯა ის ადგილებიც, სადაც სამარხების გამოჩენა იყო მოსალოდნელი. 2005 წლის 25-28 მარტს [იხ. გ. ნარიმანიშვილი, წალკა-თრიალეთის არქეოლოგიური ექსპედიციის მიერ 2005 წლის 25-28 მარტს ჩატარებული მუშაობის ანგარიში. გვ. 4] და ა.წ. 1-25 ივნისს [იხ. გ. ნარიმანიშვილი, წალკა-თრიალეთის არქეოლოგიური ექსპედიციის მიერ 2005 წლის ივნისში ჩატარებული სამუშაოების წინასწარული ანგარიში. გვ. 2] ჩატარებული სამუშაოების შედეგად ენერგოკორიდორში 52 ქვაყრილი დაფიქსირდა (№№ 33-84).

პირველი ეტაპის სამუშაოებისას გამოვლინდა კიდევ 6 სამარხი (№№ 85 – 90). სულ გამოვლენილი იქნა 58 სამარხი (№№ 33 - 90).

58-ვე ქვაყრილს ჩაუტარდა პრეპარაცია. სამარხები მომზადდა გასახსნელად. მოხდა მათი გრაფიკული და ფოტოფიქსაცია. შედგა გენგეგმა.

მეორე ეტაპზე გათვალისწინებული იყო ყველა სამარხის გათხრა. თავდაპირველი გეგმის მიხედვით [იხ. გ. ნარიმანიშვილი, წალკა-თრიალეთის არქეოლოგიური ექსპედიციის მიერ 2005 წლის ივნისში ჩატარებული სამუშაოების წინასწარული ანგარიში, გვ. 6-7] სამუშაოებისათვის სავარაუდოდ ოთხი კვირა (28 სამუშაო დღე) განისაზღვრა.

ჩვენს მიერ სამუშაოების დაწყებამდე შემოთავაზებული გეგმა გათვლილი იყო წინასწარულ მონაცემებზე, რომლის მიხედვითაც გასათხრელი იყო 52 სამარხი. პირველ ეტაპზე ამ რაოდენობას 6 სამარხი დაემატა, მეორე ეტაპზე კიდევ 6 სამარხი (№№ 91 – 96) გამოვლინდა. ამდენად გასათხრელი სამარხების საერთო რაოდენობამ 63-ს მიაღწია.

2005 წლის 11 აგვისტოსათვის გათხრილია 39 სამარხი. გასათხრელი დარჩა №№ 33, 35-40, 42, 44-47, 49-53, 55, 56, 59, 60, 66, 70, 73 სამარხები (სულ 24 სამარხი). აღსანიშნავია, რომ №№ 46, 66 და 70 სამარხების ქვაყრილების მხოლოდ სამხრეთი ნაწილი მოექცა ენერგოკორიდორში, ხოლო მათი დასაკრძლავი კამერები კი ენერგოკორიდორის გარეთ, ჩრდილოეთით მდებარეობს. №№ 37, 39 და 40 სამარხები კი ენერგოკორიდორის ზონაშია გამოვლენილი, მაგრამ მათ „ტოპ-სოილი“ მიწაზვინულად აყრია, რის გამოც მათი გათხრა ამ ეტაპზე შეუძლებელია (სურ. 54–55).

ამდენად, სამაროვანზე გასათხრელია 21 სამარხი, რომელთაგან მხოლოდ 18-ზე შეიძლება სამუშაოების ჩატარება.

თავდაპირველი გეგმა **მესამე ეტაპის** სამუშაოების ჩატარებასაც ითვალისწინებდა [იხ. გ. ნარიმანიშვილი, წალკა-თრიალეთის არქეოლოგიური ექსპედიციის მიერ 2005 წლის ივნისში ჩატარებული სამუშაოების წინასწარული ანგარიში. გვ. 6]. ამ ეტაპზე ჩვენ ვგულისხმობდით ნავთობსადენსა და გაზსადენს შორის არსებული ტექნიკური გზის (KP 120+250-სა და KP 120+500-სს შორის) ქვეშ მოქცეული სამარხების შესწავლას.

ამ მონაკვეთისა და №№ 37, 39, 40 სამარხების შესწავლა ნავთობისა და გაზის მილების თხრილებში ჩადების შემდეგ იქნება შესაძლებელი.

* * *

ექსპედიცია, №№ C-03-BTC-52923 HL-150, HL-155 და HL-163 ხელშეკრულებების საფუძველზე, **მეორე ეტაპით** გათვალისწინებულ საველე სამუშაოებს 27 ივნისიდან 11 აგვისტოს ჩათვლით აწარმოებდა.

მეორე ეტაპის სამუშაოები სამი კონტრაქტის (№ C-03-BTC-52923 HL-150, HL-155 და HL-163) საფუძველზე განხორციელდა:

პირველი კონტრაქტის (№ C-03-BTC-52923 HL-150) მიხედვით სამუშაოები 27 ივნისიდან 6 ივლისის ჩათვლით (9 სამუშაო დღე) მიმდინარეობდა, რომელშიც მონაწილეობა მიიღეს:

1. ნარიმანიშვილი გოდერძი – ხელმძღვანელი.
2. ამირანაშვილი ჯუანშერი – მოადგილე, არქეოლოგი.
3. დავლიანიძე რევაზი – არქეოლოგი.
4. ჩიხლაძე ვერა – არქეოლოგი.
5. მარგველაშვილი მაყვალა - არქეოლოგი.
6. გამყრელიძე გელა – არქეოლოგი.

7. კიღურაძე ნინო – არქეოლოგი.
8. კვაჭაძე მარინე – ასისტენტი.
9. სულთანშივილი ირინე – ასისტენტი.
10. ახვლედიანი ნინო – ასისტენტი.
11. პაჭიკაშვილი ნაზი – ასისტენტი.
12. მაღრაძე ლეილა – ასისტენტი.
13. მურვანიძე ბიძინა – ასისტენტი.
14. ბენაშვილი ნანა – მენეჯერი.
15. ტატიშვილი გიორგი – არქიტექტორი.
16. ოქრუაშვილი ნინო – არქიტექტორი.
17. ყვავაძე ელისო – პალინოლოგი.
18. ბითაძე ლია – ანთროპოლოგი.
19. ბერაძე ეთერი – მზარეული.
20. კვიციანი კესო – მზარეული.
21. პარასკევოვა ლუბა – მზარეული.
22. ნარიმანიშვილი რევაზი – მძღოლი.
23. მუსხიევი ალექსი – მძღოლი.
24. კახიანი კახა – მძღოლი.
25. ხერუმიშვილი მალხაზი – მძღოლი.
26. მავრანგელი ბორისი – დარაჯი.
27. მურადოვი დიოგენე – დარაჯი.
28. კურდოვი სპიროსი – დარაჯი.

მეორე კონტრაქტით (№ C-03-BTC-52923 HL-155) საფუძველზე სამუშაოები 7-14 ივლისს (7 სამუშაო დღე) უნდა ჩატარებულიყო. ნავთობსადენის მილის ტესტირებასთან დაკავშირებით BP-ს თხოვნით 11 ივლისს არქეოლოგიური სამუშაოები შეჩერდა. სამაროვნის გათხრები 27 ივნისს განახლდა და 29 ივლისს დამთავრდა.

საველე სამუშაოებში მონაწილეობა მიიღეს:

1. ნარიმანიშვილი გოდერძი – ხელმძღვანელი.
2. ამირანაშვილი ჯუანშერი – მოადგილე, არქეოლოგი.
3. დავლიანიძე რევაზი – არქეოლოგი.
4. გრიგოლია გურამი – არქეოლოგი.
5. შანშაშვილი ნინო – არქეოლოგი.
6. ჩიხლაძე ვერა – არქეოლოგი.

7. მარგველაშვილი მაყვალა – არქეოლოგი.
8. ტურიაშვილი დარეჯანი – ასისტენტი.
9. პაჭიკაშვილი ნაზი – ასისტენტი.
10. ჭელიძე ლიდა – ასისტენტი.
11. მანჯგალაძე გიორგი – ასისტენტი.
12. ესაკია ვერა – ასისტენტი.
13. ლლიღვაშვილი ელგუჯა – ასისტენტი.
14. ბენაშვილი ნანა – მენეჯერი.
15. ტატიშვილი გიორგი – არქიტექტორი.
16. სირაძე გიორგი – არქიტექტორი.
17. თევზაძე ალექსანდრე – ტოპოგრაფი.
18. ყვავაძე ელისო – პალინოლოგი.
19. ბითაძე ლია – ანთროპოლოგი.
20. კვიციანი კესო – მზარეული.
21. პარასკევოვა ლუბა – მზარეული.
22. მამულაშვილი ნინო – მზარეული.
23. ნარიმანიშვილი რევაზი – მძღოლი.
24. ხერუმიშვილი მალხაზი – მძღოლი.
25. მუსხიევი ალექსი – მძღოლი.
26. ქარიბოვი ბორისი – მძღოლი.
27. მავრანგელოვი ბორისი – დარაჯი.
28. მურადოვი დიოგენე – დარაჯი.
29. კურდოვი სპიროსი – დარაჯი.

მესამე კონტრაქტის (№ C-03-BTC-52923 HL-163) მიხედვით სამუშაოები 30 ივლისიდან 11 აგვისტოს ჩათვლით (12 სამუშაო დღე) მიმდინარეობდა, რომელშიც მონაწილეობა მიიღეს:

1. ნარიმანიშვილი გოდერძი – ხელმძღვანელი.
2. ამირანაშვილი ჯუანშერი – მოადგილე, არქეოლოგი.
3. დავლიანიძე რევაზი – არქეოლოგი.
4. გრიგოლია გურამი – არქეოლოგი (7 დღე).
5. შანშაშვილი ნინო – არქეოლოგი.
6. ლორთქიფანიძე გურამი – არქეოლოგი (7 დღე).
7. ჯაფარიძე ოთარი – არქეოლოგი (7 დღე).
8. მურვანიძე ბიძინა – არქეოლოგი (5 დღე).

9. მარგველაშვილი მაყვალა – არქეოლოგი (5 დღე).
10. მანჯგალაძე გიორგი – არქეოლოგი (5 დღე).
11. მურვანიძე ბიძინა – ასისტენტი (7 დღე).
12. ტურიაშვილი დარეჯანი – ასისტენტი.
13. პაჭიკაშვილი ნაზი – ასისტენტი (5 დღე).
14. კვაჭაძე მარინე – ასისტენტი.
15. გიუნაშვილი გელა – ასისტენტი.
16. ესაკია ვერა – ასისტენტი.
17. თურმანიძე მირანდა – ასისტენტი.
18. ბენაშვილი ნანა – მენეჯერი.
19. ტატიშვილი გიორგი – არქიტექტორი.
20. ყაზახიშვილი თინათინი – არქიტექტორი.
21. ყვავაძე ელისო – პალინოლოგი (5 დღე)..
22. ბითაძე ლია – ანთროპოლოგი (5 დღე)..
23. კვიციანი კესო – მზარეული.
24. პარასკევოვა ლუბა – მზარეული.
25. მამულაშვილი ნინო – მზარეული.
26. ნარიმანიშვილი რევაზი – მძღოლი.
27. ჯალაბაძე არჩილი – მძღოლი.
28. მუსხიევი ალექსი – მძღოლი.
29. ქარიბოვი ბორისი – მძღოლი.
30. მავრანგელოვი ბორისი – დარაჯი.
31. მურადოვი დიოგენე – დარაჯი.

საფარ-ხარაბას სამაროვანი

მეორე ეტაპის სამუშაოები KP 119+750-სა და KP 120+500-სს შორის მოქცეულ მონაკვეთზე (I-III უბნები) გამოვლენილი სამარხების შესწავლისა და ენერგოკორიდორის ამ მონაკვეთის არქეოლოგიური ძეგლებისაგან განთავისუფლების მიზნით წარიმართა.

გათხრები სამ უბანზე მიმდინარეობდა:

I უბანზე (KP 119+750-დან KP 120+150-მდე) გამოვლენილი 20 სამარხის (№№ 73-92) შესწავლა დასრულებულია.

II უბანზე (KP 120+150-სა და KP 120+350-ს შორის) 24 სამარხის (№№ 52-72, 93-95) ქვაწრე, ქვაყრილი და სამარხის ნაშთი დაფიქსირდა, რომელთაგან გაითხარა 16, გასათხრელია – 8 (№№ 52, 53, 55, 56, 59, 60, 66, 70).

III უბანზე (KP 120+350-სა და KP 120+500-სს შორის) გამოვლენილია 19 სამარხი (№№ 33-51). დღეისათვის გათხრილია 3 სამარხი (№№ 34, 41, 43); გასათხრელია 16 (№№ 33, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 42, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51).

ამდენად, ენერგოკორიდორის გახსადენის მონაკვეთში დღეისათვის 63 სამარხია დაფიქსირებული. გათხრილია 39, გასათხრელია 24.

2005 წლის 10 აგვისტოს II უბანზე კიდევ ორი სამარხი (№№ 96, 97) დაფიქსირდა.

საფარ-ხარაბას სამაროვანზე დღეისათვის გამოვლენილი ყველა სამარხი ქვაყრილიან ორმოსამარხს წარმოადგენს (სურ. 14, 15, 18, 19, 37, 49, 65, 66).

სამარხი კამერების თავზე წრიული ქვაყრილებია გამართული, რომელთა დიამეტრი 4-12 მ-ს უდრის. ქვაყრილები უმეტეს შემთხვევაში რიყის წვრილი ქვებითაა შედგენილი და ბაზალტის დიდი ქვებით გამართული კრომლესების შიდა სივრცეს მთლიანად ფარავს. კრომლესთა ერთ ნაწილს მხოლოდ სამარხი კამერის თავზე აქვს წვრილი ქვების ყრილი (სურ. 15).

სამარხი კამერები ხის ძელებით, ან ქვის ფილებითაა გადახურული (სურ. 20, 22-24).

კრომლესთა აბსოლიტური უმრავლესობის ცენტრში ერთი სამარხი კამერაა გამართული (სურ. 15, 37, 74), რომელშიც ერთი მიცვალებულია ჩასვენებული. გამონაკლისს წარმოადგენს № 67 და № 68 სამარხები (სურ. 49-51), რომელთაც ერთი კრომლესი საზღვრავს (სურ. 50). № 67 სამარხში ერთი ზრდასრული მიცვალებულია (ქალი - 20-25 წლის) ჩასვენებული (სურ. 51, 52), ხოლო № 68 სამარხში კი ზრდასრულ (18 წლის) მიცვალებულთან ერთად,

სამი ბავშვის (9, 11, 12 წლის) ჩონჩხი აღმოჩნდა (სურ. 53). კოლექტიური სამარხი საფარ-ხარაბას სამაროვანზე პირველად დადასტურდა.

სამაროვანზე დაკრძალული მიცვალებულები დასვენებულია მარჯვენა ან მარცხენა გვერდზე. ხელ-ფეხი მოკეცილი აქვთ. ჩონჩხები ცუდადაა დაცული.

სამარხეული ინვენტარი ძირითადად თიხის ჭურჭლითაა წარმოდგენილი. თითოეულ მიცვალებულს 1-4 ჭურჭელი აქვს ჩატანებული (სურ. 29, 30, 38, 40-42, 46, 47, 52, 89, 97). მცირე რაოდენობით გვხვდება სხვადასხვა მასალისაგან დამზადებული მძივები. ლითონის ინვენტარი მხოლოდ ერთ სამარხშია (№ 85) აღმოჩენილი (სურ. 83-86).

მიცვალებულთა ჩონჩხები უმრავლეს შემთხვევაში შავი ფერის მკვრივი მასითაა დაფარული (სურ. 25-36, 94-99). ასეთივე მასა ფიქსირდება ჩონჩხების ქვეშაც. შავი ფენა სამარხი კამერის კედლებისაგან ყვითელი ფერის გრუნტითაა გამოყოფილი. ხშირ შემთხვევაში ასეთი ფენა წაგრძელებული ოთხკუთხედის მოყვანილობისაა და სწორი გეომეტრიული ფორმებით გამოირჩევა. წინასწარული მონაცემით შავი ფენა ტყავის, ჭილობისა და ქსოვილის ნარჩენებისაგან შედგება.

№ 90 სამარხში ასეთი ლაქის გარდა, ხის კონსტრუქციის ნაშთებიც დაფიქსირდა (სურ. 96-99, 102). სამარხი დამხრობილია სამხრეთიდან ჩრდილოეთის მიმართულებით, პრაქტიკული სიზუსტით. სამარხი კამერის გრძივი კედლების გასწვრივ ორი ძელი დევს (სურ. 99), რომლებიც ერთმანეთთან ფიცრების საშუალებითაა დაკავშირებული. სამი ფიცარი მიცვალებულის ჩონჩხის ზემოთ დაფიქსირდა, ოთხი კი მის ქვეშ. ორივე შემთხვევაში ფიცრები შავი ფერის ერთგვაროვანი თხელი ფენით იყო დაფარული. ფიცრებისა და ამ ფენის გადაკვეთის ადგილები ზედაპირის სიპრიალით გამოირჩეოდა. ალაგ-ალაგ ხის წვრილი ფიცრების და ძელების ნაშთები დაფიქსირდა, რომელთაც მერქნის ძარღვებიც ეტყობოდა. მთელ ამ მასას წაგრძელებული ოთხკუთხედის ფორმა ჰქონდა. იგი სამხრეთ ნაწილში უშუალოდ ებჯინებოდა სამარხი კამერის კედელს, ჩრდილოეთით კი სიგრძივი ორი ძელი ოთხკუთხა კონსტრუქციას სცილდებოდა. ორივე ძელის თავი ფიგურული იყო. როგორც ჩანს ეს შევრილები სახელურებს წარმოადგენდა (სურ. 97-99, 102).

შემორჩენილი ნაწილების მიხედვით შეიძლება ითქვას, რომ ეს კონსტრუქცია ჩარდახის ტიპის სარეცელს წარმოადგენს, რომლის ძარაზე მიცვალებული იყო დასვენებული. რჩება შთაბეჭდილება, რომ სამარხში,

ჩრდილოეთის მხრიდან, ჩაუდგავთ მიცვალებულიანი ჩარდახი. მიცვალებულის თავის ჩრდილოეთით, ჩარდახის სახელურების ქვეშ აღმოჩნდა შეწირული ორი ბატკანის, ფეხებით ურთიერთმიბჯენილი ჩონჩხი, თავით ჩრდილოეთიკენ (სურ. 95-99). აღსანიშნავია, რომ ბატკნების თავებთან ახლოს აღმოჩნდა ობსიდიანის ორი დანისებური ანატკეცი (სურ. 97).

KP-120+550 მონაკვეთზე, ჩამკეტი სადგურის ტერიტორიაზე მშენებლობასთან დაკავშირებული მიწის სამუშაოებისას, ქვის უსისტემო ყრილები და შავი ლაქები დაფიქსირდა. რამდენადაც ტერიტორია სამაროვნის სიახლოვესაა, აქ გაივლებული იქნა სადაზვერვო თხრილები. თხრილებში არქეოლოგიური ძეგლი არ დადასტურებულა.

ენერგოკორიდორის 118-119-ე კილომეტრებზე ექსპედიციამ საანგარიშო წელს მცირე მასშტაბის სამუშაოები ჩაატარა.

ამ მონაკვეთზე ექსპედიციამ წინა წლებშიც იმუშავა (იხ. შესაბამისი წლების ანგარიშები).

2005 წელს ეს მონაკვეთი რამდენჯერმე შემოწმდა:

1. 2005 წლის 25-28 მარტს, „ტოპ-სოილის“ მოხსნის სამუშაოებთან დაკავშირებით, ექსპედიციამ BP-ის საველე ოფიცრებთან ერთად **KP 119+750 - დან KP-121-მდე** ერთობლივი მონიტორინგი ჩაატარა. ამავე დროს შემოწმდა **KP-118-119** მონაკვეთი, სადაც „ტოპ-სოილის“ ფენა უკვე მოხსნილი იყო.

შემოწმების შედეგად შემდეგი სიტუაცია დაფიქსირდა: **KP 118+635-ზე** გამოვლინდა ყორღანული სამარხის (?) ქვაყრილი. **KP 119+090-ზე** შეინიშნებოდა სუსტად გამოხატული ქვაყრილი, რომელიც დიდ ფართობზე ვრცელდებოდა. მიწის სამუშაოს დროს ბუღდოზერმა ამ ადგილიდან ამოაგდო ბაზალტის დიდი ფილა, რომელიც შესაძლებელია სამარხის სახურავს წარმოადგენს. ეს ფილა დღეისათვის ენერგოკორიდორის ჩრდილოეთ კიდეზე დევს.

რამდენადაც აღნიშნულ მონაკვეთებზე დადასტურებული ქვების კონცენტრაციის ადგილები არქეოლოგიურ შემოწმებას ითხოვდა, ექსპედიცია 25 აპრილს შეუდგა საველე სამუშაოებს. უამინდობის გამო ექსპედიცია სამუშაოების დაწყებიდან მესამე დღეს იძულებული იყო შეეწყვიტა მუშაობა. საველე სამუშაოები განახლდა 4 მაისს და სამი დღე გაგრძელდა.

საველე სამუშაოებში მონაწილეობას იღებდა ექსპედიციის ხელმძღვანელი, ერთი არქეოლოგი და ოთხი მუშა.

ენერგოკორიდორს 118-119-ე კილომეტრებზე გადაკვეთილი აქვს გაუქმებული გზა, რომელიც სოფ. ბაშქოის სოფ. საფარ-ხარაბასთან აკავშირებდა. ეს გზა ქვით იყო მოკირწყლული, რომლის მთლიანად მოხსნის შემდეგ, მის ქვეშ, მიმდინარე საამუშენებლო სამუშაოების დროს გამოავლინდა ქვების კონცენტრაციის ადგილები. ამდენად ჩვენს ამოცანას წარმოადგენდა ამ ქვაყრილების დანიშნულების გარკვევა. ამ მიზნით ენერგოკორიდორის KP 118-ე კილომეტრზე ექვსი თხრილი იქნა გავლებული, სადაც არქეოლოგიური ძეგლები დადასტურებული არ იქნა. მხოლოდ ერთი, № 6 თხრილში შეინიშნებოდა არტეფაქტების კონცენტრაციის ადგილები. ამიტომ თხრილი ამ

მდგომარეობაში დაკონსერვდა. არსებული მონაცემებით ძნელი იყო ძეგლის ხასიათისა და დაცულობის განსაზღვრა.

2. 2005 წლის 5-6 ივნისს № 6 თხრილის გათხრა გაგრძელდა. იგი გაფართოვდა (5X6 მ) და უძრავ ფენამდე გაითხრა. არქეოლოგიური ძეგლი არ იქნა დადასტურებული.

3. 2005 წლის 3-5 ივლისს გაზსადენის მიღების ჩასაწყობად მშენებლების მიერ გაიჭრა თხრილი.

თხრილი ყვითელ თიხნარშია გამართული, მისი სიგანე 3 მეტრამდეა, სიღრმე 2,5 მ-ს უდრის.

KP 118+700-დან KP 119+090-მდე მოქცეულ მონაკვეთში თხრილის ჩრდილოეთ კედელში გეომეტრიული ფორმის ექვსი შავი ლაქა დაფიქსირდა. ლაქების სიგანე 1,2-1,5 მეტრს აღწევს. მათი ნაპირები ვერტიკალურად ეშვება თხრილის ძირისაკენ. მათი სიღრმე 1,0-1,5 მ-მდეა. ერთ-ერთი ლაქა (№ 2) თხრილის ძირამდე ჩადის.

ენერგოკორიდორის ამ მონაკვეთში გამოვლენილი ლაქები შეიძლება ისეთ ორმოსამარხებს ეკუთვნის, რომელთაც ქვაყრილი არ გააჩნიათ, ან ისინი სამშენებლო სამუშაოებისას იქნა გადაადგილებული. არ არის გამორიცხული, რომ ჩვენს მიერ გათხრილი ქვაყრილები, რომლებიც ამ ლაქების სიახლოვეს მდებარეობენ, სწორედ ამ მიზეზითაა ადგილმონაცვლებული. თუმცა იმ ქვაფენილიანი გზის გათვალისწინებაც აუცილებელია, რომელიც ენერგოკორიდორმა გადაჭრა.

როგორც ავლნიშნეთ ექსპედიციამ ენერგოკორიდორის ამ მონაკვეთში მცირე მასშტაბის სამუშაოები ჩაატარა.

ჩვენს მიერ ამ მონაკვეთის დათვალიერების დროისათვის „ტოპ სოილის“ დონე უკვე მოხსნილი იყო. ამ დონეზე დაგვხვდა შავი ფერის მიწის ზედაპირი, სადაც შეიმჩნეოდა მეტ-ნაკლები ინტენსივობის, მაგრამ უსისტემო ქვაყრილები. ამ ტერიტორიაზე არქეოლოგიური ძეგლის არსებობის რაიმე სხვა ორიენტირი არ არსებობდა, ამიტომ შემოწმებულ იქნა მხოლოდ ის ადგილები სადაც ქვაყრილები დადასტურდა.

ფართო მასშტაბის სადაზვერვო სამუშაოების ჩატარებისათვის ექსპედიციას არც დრო ჰქონდა და არც თანამშრომლების რაოდენობა იძლეოდა ამის საშუალებას.

KP 118-ზე სამშენებლო სამუშაოების დროს სამარხთა დაზიანება მიანიშნებს, რომ ყველა სახის მიწის სამუშაოებზე არქეოლოგიური მონიტორინგი აუცილებლად უნდა ჩატარდეს.

BP-ს გაეგზავნა შემდეგი დასკვნა

მეორე ეტაპზე გათვალისწინებული იყო ყველა სამარხის გათხრა, მაგრამ მისი განხორციელება ვერ მოხერხდა. ეს ორი მიზეზის გამო მოხდა:

1. დიდმა წვიმებმა გასათხრელი ფართობი არაერთხელ დაიტბორა. ექსპედიციას არ ჰქონდა ტექნიკური საშუალებები და ამიტომ სადრენაჟო სისტემის მოწყობა მუშების მეშვეობით მოუხდა.

2. სამუშაოების ჩასატარებლად ჩვენს მიერ შემოთავაზებული თავდაპირველი გეგმა გათვლილი იყო წინასწარულ მონაცემებზე, რომლის მიხედვითაც გასათხრელი იყო 52 სამარხი. პირველ ეტაპზე ამ რაოდენობას 6 სამარხი დაემატა, მეორე ეტაპზე კიდევ 6 სამარხი (№№ 91 – 96) გამოვლინდა. ამდენად გასათხრელი სამარხების საერთო რაოდენობამ 63 –ს მიაღწია.

2005 წლის 11 აგვისტოსათვის გათხრილია 39 სამარხი. გასათხრელი დარჩა №№ 33, 35-40, 42, 44-47, 49-53, 55, 56, 59, 60, 66, 70, 73 სამარხები (სულ 24 სამარხი). აღნიშნული სამარხებიდან №№ 46, 66 და 70 სამარხების მხოლოდ ქვაყრილების სამხრეთი ნაწილი მოექცა ენერგოკორიდორში, სამარხი კამერები კი ენერგოკორიდორის გარეთ მდებარეობს. №№ 37, 39 და 40 სამარხები ენერგოკორიდორის ზონაშია გამოვლენილი, მაგრამ მათ „ტოპ-სოილი“ აყრია, რის გამოც მათი გათხრა ამ ეტაპზე შეუძლებელია.

ამდენად, **სამაროვანზე გასათხრელია 21 სამარხი**, რომელთაგან მხოლოდ 18 -ზე შეიძლება სამუშაოების ჩატარება.

თავდაპირველი გეგმა **მესამე ეტაპის** სამუშაოების ჩატარებასაც ითვალისწინებდა [იხ. გ. ნარიმანიშვილი, წალკა-თრიალეთის არქეოლოგიური ექსპედიციის მიერ 2005 წლის ივნისში ჩატარებული სამუშაოების წინასწარული ანგარიში. გვ. 6]. ამ ეტაპზე ჩვენ ვგულისხმობდით ნავთობსადენსა და გაზსადენს შორის არსებული გზის (KP 120+250-სა და KP 120+500-სს შორის) ქვეშ მოქცეული სამარხების შესწავლას.

ამ მონაკვეთის და №№ 37, 39, 40 სამარხების შესწავლა ნავთობისა და გაზის მიწების თხრილებში ჩადების შემდეგ იქნება შესაძლებელი.

გასარკვევია KP 118+700-დან KP 119+090-მდე დაზიანებული სამარხების შემდგომი ბედი.

ექსპედიცია მაქსიმალურად შეეცდება KP 120+250-სა და KP 120+500-სს შორის მოქცეული მონაკვეთის არქეოლოგიური ძეგლებისაგან განთავისუფლებას.

ამ მონაკვეთზე საამშენებლო სამუშაოების წარმოება მხოლოდ ენერგოკორიდირში გამოვლენილი ყველა სამარხის გათხრის შემდეგ იქნება შესაძლებელი.

რეკომენდაცია BP-ის

1. სასურველია KP 118+700-სა და KP 119+090-ს შორის მოქცეულ მონაკვეთებში გამოვლენილი სამარხების შესწავლა.
2. საფარ-ხარაბას სამაროვანზე მომდევნო ეტაპის სამუშაოების მიმდინარეობისას ტექნიკური სირთულეების წარმოქმნის შემთხვევაში ექსპედიციისათვის დახმარების გაწევა.
3. გასათვალისწინებელია მესამე ეტაპის სამუშაოების ჩატარების შესაძლებლობაც.

12 აგვისტოდან 5 სექტემბრამდე ჩატარებული სამუშაოები

შესავალი

საანგარიშო პერიოდში ექსპედიცია საველე სამუშაოებს საფარ-ხარაბას სამაროვანზე (KP 119+550-სა და KP 120+500-ს შორის) აგრძელებდა.

სამუშაოები სამ ეტაპად იყო დაგეგმილი (იხ. 2005 წლის ანგარიშები):

პირველ ეტაპზე სამუშაოები სამ უბანზე (I უბანი - KP 119+750-დან KP 120+150-მდე; II უბანი - KP 120+150-სა და KP 120+350-ს შორის; III უბანი KP 120+350-დან KP 120+500-მდე) ერთდროულად წარიმართა.

პირველ ეტაპზე, რომელიც 21 დღეს გრძელდებოდა სამივე უბანზე მოხდა ქვაყრილების გასუფთავება. მოისინჯა ის ადგილებიც, სადაც სამარხების გამოჩენა იყო მოსალოდნელი. 2005 წლის 25-28 მარტს [იხ. გ.ნარიმანიშვილი, წალკა-თრიალეთის არქეოლოგიური ექსპედიციის მიერ 2005 წლის 25-28 მარტს ჩატარებული მუშაობის ანგარიში. გვ. 4] და ა.წ. 1-25 ივნისს [იხ. გ.ნარიმანიშვილი, წალკა-თრიალეთის არქეოლოგიური ექსპედიციის მიერ 2005 წლის ივნისში ჩატარებული სამუშაოების წინასწარული ანგარიში. გვ. 2] ჩატარებული სამუშაოების შედეგად ენერგოკორიდორში 52 ქვაყრილი დაფიქსირდა (N^oN^o 33-84).

პირველი ეტაპის სამუშაოებისას გამოვლინდა კიდევ 6 სამარხი (N^oN^o 85-90). სულ გამოვლენილი იქნა 58 სამარხი (N^oN^o 33-90). 58-ვე ქვაყრილს ჩაუტარდა პრეპარაცია. სამარხები მომზადდა გასახსნელად. მოხდა მათი გრაფიკული და ფოტოფიქსაცია. შედგა გენგეგმა.

მეორე ეტაპზე გათვალისწინებული იყო ყველა სამარხის გათხრა. თავდაპირველი გეგმის მიხედვით [იხ. გ.ნარიმანიშვილი, წალკა-თრიალეთის არქეოლოგიური ექსპედიციის მიერ 2005 წლის ივნისში ჩატარებული სამუშაოების წინასწარული ანგარიში, გვ.6-7] სამუშაოებისათვის სავარაუდოდ ოთხი კვირა (28 სამუშაო დღე) განისაზღვრა.

ჩვენს მიერ შემოთავაზებული გეგმა გათვლილი იყო წინასწარულ მონაცემებზე, რომლის მიხედვითაც გასათხრელი იყო 52 სამარხი. ამ რაოდენობას შემდეგ 12 სამარხი დაემატა. ამდენად გასათხრელი სამარხების საერთო რაოდენობამ 63-ს მიაღწია.

2005 წლის 11 აგვისტოსათვის გათხრილი იყო 39 სამარხი. გასათხრელი 24 სამარხი. აღსანიშნავია, რომ N^oN^o 46, 66 და 70 სამარხების ქვაყრილების

მსოლდ სამხრეთი ნაწილი მოექცა ენერგოკორიდორში, ხოლო მათი დასაკრძალავი კამერები კი ენერგოკორიდორის გარეთ მდებარეობს. №№ 37, 39 და 40 სამარხები კი ენერგოკორიდორის ზონაშია გამოვლენილი, მაგრამ მათ „ტოპ-სოილი“ მიწაზვინულად აყრია, რის გამოც მათი გათხრა ამ ეტაპზე შეუძლებელია.

ამდენად, სამაროვანზე გასათხრელი დარჩა 21 სამარხი, რომელთაგან მსოლდ 18-ზე შეიძლებოდა სამუშაოების ჩატარება.

რამდენადაც მეორე ეტაპის სამუშაოების დასრულება განსაზღვრულ ვადებში, ბუნებრივი პირობების და სამარხთა რაოდენობის გაზრდის გამო, ვერ მოხერხდა BP-ისა და არქეოლოგიური კვლევის ცენტრს შორის დაიდო ახალი კონტრაქტი, რომელიც ენერგოკორიდორის ამ მონაკვეთზე არქეოლოგიური სამუშაოების დასრულებას ითვალისწინებდა.

თავდაპირველი გეგმა **მესამე ეტაპის** სამუშაოების ჩატარებასაც ითვალისწინებდა [იხ. გ.ნარიმანიშვილი, წალკა-თრიალეთის არქეოლოგიური ექსპედიციის მიერ 2005 წლის ივნისში ჩატარებული სამუშაოების წინასწარული ანგარიში. გვ.6]. ამ ეტაპზე ჩვენ ვგულისხმობდით ნავთობსადენსა და გაზსადენს შორის არსებული ტექნიკური გზის (KP 120+250-სა და KP 120+500-სს შორის) ქვეშ მოქცეული სამარხების შესწავლას. ამ მონაკვეთისა და №№ 37, 39, 40 სამარხების შესწავლა ნავთობისა და გაზის მიღების თხრილებში ჩადების შემდეგ იქნება შესაძლებელი.

ექსპედიცია, №№ C-03-BTC-52923 HL-150, HL-155 და HL-163 ხელშეკრულებების საფუძველზე, **მეორე ეტაპით** გათვალისწინებულ სავსელ სამუშაოებს 27 ივნისიდან 11 აგვისტოს ჩათვლით აწარმოებდა.

მეორე ეტაპის სამუშაოები სამი კონტრაქტის (№ C-03-BTC-52923 HL-150, HL-155 და HL-163) საფუძველზე მიმდინარეობდა. დამატებითი სამუშაოების ჩასატარებლად კიდევ ორი კონტრაქტი დაიდო.

პირველი დამატებითი კონტრაქტის (№ C-03-BTC-52923 HL-169) მიხედვით სამუშაოები 13 აგვისტოდან 27 აგვისტოს ჩათვლით (14 სამუშაო დღე) მიმდინარეობდა, რომელშიც მონაწილეობა მიიღეს:

1. ნარიმანიშვილი გოდერძი – ხელმძღვანელი.
2. ამირანაშვილი ჯუანშერი – მოადგილე, არქეოლოგი.
3. მურვანიძე ბიძინა – არქეოლოგი.
4. დავლიანიძე რევაზი – არქეოლოგი.
5. ქორქია ლიანა – არქეოლოგი.

6. მარგველაშვილი მაყვალა - არქეოლოგი.
7. შანშაშვილი ნინო - არქეოლოგი.
8. მანჯგალაძე გიორგი - არქეოლოგი.
9. ღუნდუა გიორგი - არქეოლოგი.
10. სტურუა ქეთევანი - არქეოლოგი.
11. კვაჭაძე მარინე - ასისტენტი.
12. ფხოველიშვილი გურანდა - ასისტენტი.
13. გიგუაშვილი ნელი - ასისტენტი.
14. პაჭიკაშვილი ნაზი - ასისტენტი.
15. ტურიაშვილი დარეჯანი - ასისტენტი.
16. ესაკია ვერა - ასისტენტი.
17. გიუნაშვილი გელა - ასისტენტი.
18. მანჯგალაძე გიორგი - ასისტენტი.
19. ჯორჯაძე მარინე - ასისტენტი.
20. ტატიშვილი გიორგი - არქიტექტორი.
21. ყაზახიშვილი თინათინი - არქიტექტორი.
22. ყვავაძე ელისო - პალინოლოგი.
23. ბითაძე ლია - ანთროპოლოგი.
24. თევზაძე ალექსანდრე - ტოპოგრაფი.
25. ღლიღვაშვილი ელგუჯა - მენეჯერი.
26. გიუნაშვილი გელა - მენეჯერი.
27. მამულაშვილი ნინო - მზარეული.
28. კვიციანი კესო - მზარეული.
29. პარასკეეოვა ლუბა - მზარეული.
30. ნარიმანიშვილი რევაზი - მძღოლი.
31. მუსხიევი ალექსი - მძღოლი.
32. კახიანი კახა - მძღოლი.
33. ღლიღვაშვილი ელგუჯა - მძღოლი.
34. მავრანგელოვი ბორისი - დარაჯი.

მეორე დამატებითი კონტრაქტით (№ C-03-BTC-52923 HL-176) საფუძველზე სამუშაოები 29 აგვისტოდან 04 სექტემბრის ჩათვლით (7 სამუშაო დღე). საველე სამუშაოებში მონაწილეობა მიიღეს:

1. ნარიმანიშვილი გოდერძი - ხელმძღვანელი.
2. ამირანაშვილი ჯუანშერი - მოადგილე, არქეოლოგი.

3. დავლიანიძე რევაზი – არქეოლოგი.
4. მურვანიძე ბიძინა – არქეოლოგი.
5. კვაჭაძე მარინე – ასისტენტი.
6. გიუნაშვილი გელა – ასისტენტი.
7. მანჯგალაძე გიორგი – ასისტენტი.
8. ტატიშვილი გიორგი – არქიტექტორი.
9. ყვავაძე ელისო – პალინოლოგი.
10. კვიციანი კესო – მზარეული.
11. პარასკეოვა ლუბა – მზარეული.
12. ნარიმანიშვილი რევაზი – მძღოლი.
13. ჯალაბაძე არჩილი – მძღოლი.
14. მავრანგელოვი ბორისი – დარაჯი.

საფარ-ხარაბას სამაროვანი

მეორე ეტაპის სამუშაოები KP 119+750-სა და KP 120+500-სს შორის მოქცეულ მონაკვეთზე გამოვლენილი სამარხების შესწავლისა და ენერგოკორიდორის ამ მონაკვეთის არქეოლოგიური ძეგლებისაგან განთავისუფლების მიზნით გაგრძელდა.

გათხრები ორ (I უბანზე (KP 119+750-დან KP 120+150-მდე) გამოვლენილი შესწავლა II ეტაპის სამუშაოების დროს დასრულდა) უბანზე მიმდინარეობდა:

II უბანზე (KP 120+150-სა და KP 120+350-ს შორის) გასათხრელი იყო 8 სამარხი (№№ 52, 53, 55, 56, 59, 60, 66, 70).

III უბანზე (KP 120+350-სა და KP 120+500-სს შორის) გასათხრელი დარჩა 16 (№№ 33, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 42, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51) სამარხი.

ამდენად, ენერგოკორიდორის გაზსადენის მონაკვეთში დამატებითი კონტრაქტით გათვალისწინებული სამუშაოების დაწყებამდე გამოვლენილი იყო 63 სამარხი, რომელთაგან გათხრილია 39, გასათხრელი დარჩა 24 სამარხი.

2005 წლის 10 აგვისტოს II უბანზე კიდევ ორი სამარხი (№№ 96, 97) დაფიქსირდა. II ეტაპის დასასრულებლად დადებული ახალი კონტრაქტებით წარმოებული სამუშაოების დროს კი კიდევ 13 სამარხი (№№ 98-110) გამოვლინდა.

საფარ-ხარაბას სამაროვანზე დღეისათვის გამოვლენილი ყველა სამარხი ქვაყრილიან ორმოსამარხს წარმოადგენს.

სამარხი კამერების თავზე წრიული ქვაყრილებია გამართული, რომელთა დიამეტრი 4-12 მ-ს უდრის. ქვაყრილები უმეტეს შემთხვევაში რიყის წვრილი ქვებითაა შედგენილი და ბაზალტის დიდი ქვებით გამართული კრომლესების შიდა სივრცეს მთლიანად ფარავს. კრომლესთა ერთ ნაწილს მხოლოდ სამარხი კამერის თავზე აქვს წვრილი ქვების ყრილი.

სამარხი კამერები ხის ძელებით, ან ქვის ფილებითაა გადახურული.

კრომლესთა აბსოლიტური უმრავლესობის ცენტრში ერთი სამარხი კამერაა გამართული, რომელშიც ერთი მიცვალებულია ჩასვენებული. მიცვალებულები დასვენებულია მარჯვენა ან მარცხენა გვერდზე. ხელ-ფეხი მოკეცილი აქვთ. ჩონჩხები ცუდადაა დაცული.

სამარხეული ინვენტარი ძირითადად თიხის ჭურჭლითაა წარმოდგენილი. თითოეულ მიცვალებულს 1-4 ჭურჭელი აქვს ჩატანებული. მცირე რაოდენობით

გეხვედბა სხვადასხვა მასალისაგან დამზადებული მძივები. ლითონის ინვენტარი ორ სამარხში (№ 56, 73) დაფიქსირდა.

საანგარიშო პერიოდში გათხრილ სამარხებში დაკრძალვის იგივე წესი დაფიქსირდა, რაც ადრე შესწავლილებში. მიცვალებულთა ჩონჩხები შავი ფერის მკვრივი მასითაა დაფარული, რომელიც ჩონჩხების ქვეშაც ფიქსირდება. შავი ფენა სამარხი კამერის კედლებისაგან ყვითელი ფერის გრუნტითაა გამოყოფილი. ხშირ შემთხვევაში ასეთი ფენა წაგრძელებული ოთხკუთხედის მოყვანილობისაა და სწორი გეომეტრიული ფორმებით გამოირჩევა. წინასწარული მონაცემით შავი ფენა ტყავის, ჭილობისა და ქსოვილის ნარჩენებისაგან შედგება.

ამდენად, ექსპედიციის მიერ საფარ-ხარაბას სამაროვანზე 2005 წელს გამოვლინდა 93 სამარხი, რომელთაგან გაითხარა 83.

გადაღებულია 700 ფერადი კადრი, 350 სლაიდი, 5000 ციფრული კადრი, და ვიდეომასალა – 360 წუთი); შევსებულია სამაროვნის და მიმდებარე ტერიტორიის ტოპოგეგმა, შედგენილია სამაროვნის გენგეგმა, სამივე უბნის გეგმა – შესაბამისი ჭრილებით. შესრულებულია სამარხების გეგმები და ჭრილები; მოპოვებულია თიხის 200-მდე ჭურჭელი, ობსიდიანის 100-ზე მეტი იარაღი, კაჟისა და ობსიდიანის 42 ისრისპირი, ბრინჯაოს სატევარი და საკინძები, სხვადასხვა მასალისაგან დამზადებული მძივები; პალეონოლოგიური ანალიზისათვის აღებულია 870 ნიმუში; ანთროპოლოგიური და პალეოზოოლოგიური კვლევისათვის შეგროვებულია მასალები.

კონტრაქტებით გათვალისწინებული სამუშაოები შეიძლება დასრულებულად ჩაითვალოს.

BP-ს გაეგზავნა შემდეგი დასკვნა

1. მეორე ეტაპზე ენერგოკორიდორის გაზსადენის მონაკვეთში მოქცეული ყველა ის სამარხი გათხარა, რომელთა შესწავლაც კონტრაქტებით იყო გათვალისწინებული.
2. ენერგოკორიდორის ფარგლებში მოექცა სამარხთა ნაწილი. მაგ №№ 46, 66 და 70 სამარხების მხოლოდ ქვაყრილების სამხრეთი ნაწილი მოექცა ენერგოკორიდორში, სამარხი კამერები კი ენერგოკორიდორის გარეთ მდებარეობს. №№ 37, 39, 40, 111-114 სამარხები

ენერგოკორიდორის ზონაშია გამოვლენილი, მაგრამ მათ „ტოპ-სოილი“ აყრია, რის გამოც მათი გათხრა ამ ეტაპზე შეუძლებელია.

3. ამდენად, ენერგოკორიდორის იმ მონაკვეთზე, სადაც საანგარიშო პერიოდში მიმდინარეობდა სამუშაოები **გასათხრელი დარჩა 10 სამარხი.**
4. **გასათხრელია** გაზის ჩამკეტი სადგურის მიდამოებში წარმოებული სამშენებლო სამუშაოებისას **ახლად გამოვლენილი სამარხები.**
5. თავდაპირველი გეგმა **მესამე ეტაპის** სამუშაოების ჩატარებასაც ითვალისწინებდა [იხ. გ. ნარიმანიშვილი, წალკა-თრიალეთის არქეოლოგიური ექსპედიციის მიერ 2005 წლის ივნისში ჩატარებული სამუშაოების წინასწარული ანგარიში. გვ. 6]. ამ ეტაპზე ჩვენ ვგულისხმობდით ნავთობსადენსა და გაზსადენს შორის არსებული გაზის (KP 120+250-სა და KP 120+500-სს შორის) ქვეშ მოქცეული სამარხების შესწავლას.
6. გაზის მონაკვეთის და №№ 37, 39, 40, 46, 66, 70, 111-114 სამარხების შესწავლა ნავთობისა და გაზის მიწების თხრილებში ჩადების შემდეგ იქნება შესაძლებელი.
7. **გასარკვევია KP 118+700-დან KP 119+090-მდე დაზიანებული სამარხების შემდგომი ბედი.**
8. ენერგოკორიდორის **KP 119+750 – KP 120+500 მონაკვეთზე სამშენებლო სამუშაოების წარმოება შესაძლებელია.**

რეკომენდაცია BP-ის

1. **აუცილებელია** გაზის ჩამკეტი სადგურის ტერიტორიაზე გამოვლენილი სამარხების გათხრა.
2. **სასურველია** KP 118+700-სა KP 119+090-ს შორის მოქცეულ მონაკვეთებში გამოვლენილი სამარხების შესწავლა.
3. **გასათვალისწინებელია** მესამე ეტაპის სამუშაოების ჩატარების შესაძლებლობაც.
4. **შესაძლებელია** ლაბორატორიული სამუშაოების დაწყება.

2005 წლის 3-16 დეკემბერს ჩატარებული სამუშაოები

შესავალი

საანგარიშო პერიოდში ექსპედიცია საველე სამუშაოებს საფარ-ხარაბას სამაროვანზე აგრძელებდა.

სამაროვანი ბაქო-თბილისი-ჯეიჰანის ნავთობსადენის 120-კილომეტრზე მდებარეობს (სურ. 7). 2003-2005 წლებში ენერგოკორის ფარგლებში მოქცეული სამარხების დიდი ნაწილი გაითხარა [იხ.: გ. ნარიმანიშვილი, წალკა-თრიალეთის არქეოლოგიური ექსპედიციის მიერ 2003 წელს ჩატარებული მუშაობის ანგარიში; გ. ნარიმანიშვილი, წალკა-თრიალეთის არქეოლოგიური ექსპედიცია 2004 წელს; გ. ნარიმანიშვილი, წალკა-თრიალეთის არქეოლოგიური ექსპედიციის მიერ 2005 წლის 25-28 მარტს ჩატარებული მუშაობის ანგარიში; გ. ნარიმანიშვილი, წალკა-თრიალეთის არქეოლოგიური ექსპედიციის მიერ 2005 წლის ივნისში ჩატარებული სამუშაოების წინასწარული ანგარიში; გ. ნარიმანიშვილი, წალკა-თრიალეთის არქეოლოგიური ექსპედიციის მიერ 2005 წლის ივნისში ჩატარებული სამუშაოების წინასწარული ანგარიში; გ. ნარიმანიშვილი, წალკა-თრიალეთის არქეოლოგიური ექსპედიციის მიერ 2005 წლის 12 აგვისტოდან 5 სექტემბრამდე ჩატარებული მუშაობის ანგარიში].

საველე სამუშაოები გაზის ჩამკეტი სადგურის მშენებლობის დროს გამოვლენილი სამარხების გათხრას ითვალისწინებდა.

გაზის ჩამკეტის ტერიტორიაზე სამარხები 2005 წლის აგვისტოში გამოვლინდა. სამშენებლო სამუშაოების დროს დაზიანდა სამარხთა ქვაყრილები (დაახლოებით 9 სამარხი). მოთხრილ ფართობზე შეინიშნებოდა ორი ორმოსამარხის კვალი, რომელთა კამერები იმდენად იყო დაზიანებული, რომ თიხის ჭურჭლები მიწის ზედაპირზე ეყარა. სამარხთა ქვაყრილები შეინიშნებოდა სამაროვნის დაზიანებული მონაკვეთის აღმოსავლეთისაკენაც.

ამდენად დაზიანებული ფართობი 100 კვ. მეტრზე მეტია, დაუზიანებელი ნაწილი კი 300 კვ. მეტრამდეა.

ტერიტორია BP-ის წარმომადგენლებთან (ქ-ნი ჰოუპ ლეინინგერი, ბ-ნი ვახტანგ შატბერაშვილი) შემოიღობა სპეციალური ბაბით, გამოვლენილი სამარხები მოინიშნა დროშებით. მშენებლებთან კონსულტაციის დროს აღინიშნა და შევთახმდით, რომ ამ მიმართულებით სამშენებლო სამუშაოები

არ გაგრძელდებოდა. ამდენად ამ მონაკვეთის არქეოლოგიური შესწავლა აუცილებლობას არ წარმოადგენდა, ხოლო გამოვლენილი სამარხები მომალ წელს გაითხრებოდა.

19 ნოემბერს BP-ის არქეოლოგიური სამსახურის ოფიცერმა ი.დემეტრაძემ ჩამკეტი სადგურის ტერიტორიაზე სამშენებლო სამუშაოების დაწყების შესახებ გვაცნობა. ექსპედიციის თანამშრომელი ბ.მურვანიძე გაემგზავრა და ზაფხულში გამოვლენილი სამარხების ხელახალი დაზიანება დააფიქსირა.

ამდენად, მშენებარე კომპანიამ დაარღვია პირობა და ა.წ. ნოემბერში აღნიშნულ ტერიტორიაზე ისე განაახლა სამუშაოები, რომ ჩვენთვის არ შეუტყობინებია. გარდა ამისა, როგორც ჩვენთვის გახდა ცნობილი, ჩამკეტი სადგურებისათვის გამოიყო უფრო დიდი ტერიტორია, ვიდრე ადრე იყო გაცხადებული. ამ ტერიტორიაზე აკც-ს სათანადო დასკვნა არ გაუცია. ყოველივე ზემოთქმული მიუთებს იმაზე, რომ სამშენებლო ზონაში მოექცა საფარ-ხარაბას სამაროვნის დიდი უბანი, რომელიც რამდენიმე ათას მეტრს მოიცავს. ამდენად, KP-120-ის მიდამოებში გამოვლენილი სამარხების და იმ მიმდებარე ტერიტორიის, რომელიც მშენებლობის ზონაში მოექცა, არქეოლოგიური გათხრების დაგეგმვისათვის აუცილებელია სპეციალური შესვედრის მოწყობა.

რაც შეეხება ჩამკეტი სადგურის ტერიტორიაზე გამოვლენილი სამარხების შესწავლას, მიმაჩნდა, რომ მათი გათხრა წლის უფრო ხელსაყრელ დროს უნდა განხორციელებულიყო. იმის გამო, რომ წალკის რაიონში ნოემბერ-დეკემბერში მკაცრი კლიმატური პირობებია, საველე სამუშაოების ჩატარება მეტად რთულია, თუ შეუძლებელი არ არის. შექმნილმა სიტუაციამ დაზიანებული სამარხების სასწრაფო გათხრა მოითხოვა.

სამუშაოებისათვის სავარაუდოდ ორი კვირა (14 სამუშაო დღე) განისაზღვრა.

პირველი კონტრაქტის (№ C-03-BTC-52923 HL-191) მიხედვით სამუშაოები 3 დეკემბრიდან 9 დეკემბრის ჩათვლით (7 სამუშაო დღე) მიმდინარეობდა, რომელშიც მონაწილეობა მიიღეს:

1. ნარიმანიშვილი გოდერძი – ხელმძღვანელი.
2. ყიფიანი გურამი - არქეოლოგი.
3. მურვანიძე ბიძინა – ასისტენტი.
4. ტატიშვილი გიორგი – არქიტექტორი.
5. თევზაძე ალექსანდრე – ტოპოგრაფი.

6. კვიციანი კესო – მზარეული.
7. ნარიმანიშვილი რევაზი – მძღოლი.
8. ჯალაბაძე არჩილი – მძღოლი.
9. მავრანგელოვი ბორისი – დარაჯი.

მეორე კონტრაქტის (№ C-03-BTC-52923 HL-195) საფუძველზე სამუშაოები 10 დეკემბრიდან 16 დეკემბრის ჩათვლით (7 სამუშაო დღე) მიმდინარეობდა. საველე სამუშაოებში მონაწილეობა მიიღეს:

1. ნარიმანიშვილი გოდერძი – ხელმძღვანელი.
2. ამირანაშვილი ჯუნაშერი – მოადგილე, არქეოლოგი.
3. ყიფიანი გურამი – არქეოლოგი.
4. მურვანიძე ბიძინა – ასისტენტი.
5. გიუნაშვილი გელა – ასისტენტი.
6. ტატიშვილი გიორგი – არქიტექტორი.
7. კვიციანი კესო – მზარეული.
8. ნარიმანიშვილი რევაზი – მძღოლი.
9. ჯალაბაძე არჩილი – მძღოლი.
10. მავრანგელოვი ბორისი – დარაჯი.

საფარ-ხარაბას სამაროვანი

პირველი ეტაპის სამუშაოები ჩამკეტი სადგურის ჩრდილოეთით მდებარე მონაკვეთზე დაზიანებული სამარხების გამოვლენის მიზნით წარიმართა. მშენებლების მიერ მოთხრილი მიწის აღების შემდეგ 7 სამარხის (№№ 116-122) ქვაყრილი ან სამარხი კამერის კონტური დაფიქსირდა. ზაფხულში მიმდინარე სამშენებლო სამუშაოების დროს გამოვლენილი სამარხებიდან მხოლოდ ოთხი სამარხის მიკვლევა გახდა შესაძლებელი. დანარჩენი 4 ან 5 სამარხი ნოემბერში ჩატარებული მიწის სამუშაოების დროს მშენებლებმა ისე გაანადგურეს, რომ მათი კვალიც კი არ დარჩა. გათხრებმა ასევე დაადასტურა, რომ სამი სამარხის (№№ 116-118) ქვაყრილები ნაწილობრივ იყო დაზიანებული. № 120 სამარხს ქვაყრილი მთლიანად ჰქონდა მოხსნილი. დაზიანებული იყო № 116 და № 118 სამარხების დასაკრძალავი კამერებიც (სურ. 16, 22).

მეორე ეტაპის სამუშაოები გამოვლენილი სამარხების შესწავლისა და ენერგოკორიდორის ამ მონაკვეთის არქეოლოგიური ძეგლებისაგან განთავისუფლების მიზნით ჩატარდა.

გამოვლენილი სამარხები დეტალურად გაიწმინდა, შესრულდა გრაფიკული და ფოტოფიქსაცია (სურ. 37-40, 46). პალინოლოგიური და ანთროპოლოგიური კვლევისათვის აღებულ იქნა საანალიზო მასალები.

სამარხები საფარ-ხარაბას ვრცელ სამაროვნს მიეკუთვნება, რომლის ერთი ნაწილი ენერგოკორიდორის მშენებლობის ზონაშია მოქცეული. აქ გამოვლენილი სამარხების დიდი ნაწილი ექსპედიციამ 2003-2005 წწ გათხარა. დღეისათვის სამაროვანზე 122 სამარხია დაფიქსირებული (დანომრილი არ არის ნავთობისა და გაზის მილებს შორის მოქცეული ორ ათეულამდე გაუთხრელი სამარხი), რომელთაგან 112 უკვე გათხრილია.

საფარ-ხარაბას სამაროვანზე დღეისათვის გამოვლენილი ყველა სამარხი ქვაყრილიან ორმოსამარხს წარმოადგენს.

სამარხი კამერების თავზე წრიული ქვაყრილები ყოფილა გამართული, რომელთა დიამეტრი 4-6 მ-ს უდრის. ქვაყრილები უმეტეს შემთხვევაში რიყის წვრილი ქვებითაა შედგენილი და ბაზალტის დიდი ქვებით გამართული კრომლესების შიდა სივრცეს მთლიანად ფარავს. კრომლესთა ერთ ნაწილს მხოლოდ სამარხი კამერის თავზე აქვს წვრილი ქვების ყრილი. სამარხი კამერები ხის ძელებით, ან ქვის ფილებით ყოფილა გადახურული.

კრომლესთა აბსოლუტური უმრავლესობის ცენტრში ერთი სამარხი კამერაა გამართული, რომელშიც ერთი მიცვალებულია ჩასვენებული. მიცვალებულები დასვენებულია მარჯვენა ან მარცხენა გვერდზე. ხელ-ფეხი მოკეცილი აქვთ. ჩონჩხები ცუდადაა დაცული.

სამარხეული ინვენტარი ძირითადად თიხის ჭურჭლითაა წარმოდგენილი. თითოეულ მიცვალებულს 4-5 ჭურჭელი აქვს ჩატანებული. მცირე რაოდენობით გვხვდება სხვადასხვა მასალისაგან დამზადებული მძივები. ლითონის ინვენტარი ერთ სამარხში (№ 119) დაფიქსირდა.

2005 წლის დეკემბერში გათხრილი სამარხები წინასწარულად ძვ.წ. XV-XIV სს თარიღდება.

გადაღებულია 200 ფერადი კადრი, 400 ციფრული კადრი, და ვიდეომასალა (3 ფირი); შევსებულია სამაროვნის და მიმდებარე ტერიტორიის ტოპოგეგმა, შედგენილია სამაროვნის გენგეგმა, შესრულებულია სამარხების გეგმები და ჭრილები; მოპოვებულია თიხის 30-მდე ჭურჭელი, ობსიდიანის იარაღები; პალინოლოგიური ანალიზისათვის აღებულია 90 ნიმუში; ანთროპოლოგიური და პალეოზოოლოგიური კვლევისათვის შეგროვებულია მასალები.

კონტრაქტებით გათვალისწინებული სამუშაოები შეიძლება დასრულებულად ჩაითვალოს.

საველე სამუშაოების დაწყებისთანავე დაფიქსირდა, რომ ჩამკეტი სადგურის ჩრდილოეთით, 100-130 მ-ის დაშორებით, მშენებლებს მოწყობილი აქვთ მიწის დასაწყობების ორი მოედანი. ორივე მოედანი სამაროვნის ტერიტორიაზეა განთავსებული. ტერმინალის ტერიტორიაზე მშენებლებს მძიმე ტექნიკით მოხსნილი აქვთ მიწის ზედაპირი („ტოპ-სოილი“).

მიწის ამ ფართობის გამოყოფის შესახებ აკც-ს შებამისი დასკვნა არ გაუცია. შეუთანხმებელი მოქმედების გამო მშენებლებმა არქეოლოგიური ძეგლის ტერიტორია გამოიყენეს, რამაც სამარხთა ყრილების დაზიანება გამოიწვია.

ტერმინალის ტერიტორიაზე, რომლის საერთო ფართობი 4 000 კვ.მ. მეტია, მიწის დიდი მასაა დასაწყობებული. ამდენად, ძეგლის დაზიანების მასშტაბის დადგენა ჭირს. იმ მცირე ფართობზე (500 კვ.მ.) კი, სადაც მიწა არ ყრია ათამდე სამარხის ქვაყრილია გაშიშვლებული, ან დაზიანებული. თუ გავითვალისწინებთ, რომ ტერმინალი სამაროვნის ყველაზე ინტენსიურად

ათვისებულ მონაკვეთზეა მოწყობილი, მშენებლების მიერ უფრო მეტი სამარხის დაზიანება უნდა ვიგულისხმოთ.

BP-ს გაეგზავნა შემდეგი დასკვნა

1. ენერგოკორიდორის გაზსადენის ჩამკეტი სადგურის მონაკვეთში მოქცეული ყველა ის სამარხი გაითხარა, რომელთა შესწავლაც კონტრაქტებით იყო გათვალისწინებული.
2. ჩამკეტი სადგურისათვის გამოყოფილ ტერიტორიაზე გასათხრელი დარჩა სამარხთა ნაწილი (**დაახლ. 1500 კვ.მ. ფართობზე**).
3. **გასათხრელია** გაზის ჩამკეტი სადგურის ჩრდილოეთით, მიწის დასაწყობებისათვის ათვისებულ ფართობზე „ტობ სოილის“ მოხსნისას **გამოვლენილი სამარხები**.
4. **გასათხრელია** ნავთობსადენსა და გაზსადენს შორის არსებული გზის (KP 120+250-სა და KP 120+500-სს შორის) ქვეშ მოქცეული სამარხები [იხ. გ. ნარიმანიშვილი, წალკა-თრიალეთის არქეოლოგიური ექსპედიციის მიერ 2005 წლის ივნისში ჩატარებული სამუშაოების წინასწარული ანგარიში. გვ. 6].

რეკომენდაცია BP-ის

1. ენერგოკორიდორის გაზსადენის ჩამკეტი სადგურის იმ მონაკვეთში, სადაც სამარხები გაითხარა (იხ. ტოპოგეგმა), შესაძლებელია სამშენებლო სამუშაოების ჩატარება.
2. ჩამკეტი სადგურისათვის გამოყოფილ ტერიტორიაზე გასათხრელი დარჩა სამარხთა ნაწილი (**დაახლ. 1500 კვ.მ. ფართობზე**), სადაც სამშენებლო სამუშაოების დაწყება მხოლოდ არქეოლოგიური შესწავლის შემდეგ იქნება შესაძლებელი.
3. **გასათხრელია** გაზის ჩამკეტი სადგურის ჩრდილოეთით, მიწის დასაწყობებისათვის ათვისებულ ფართობზე „ტობ სოილის“ მოხსნისას **გამოვლენილი სამარხები**.
4. **გასათხრელია** ნავთობსადენსა და გაზსადენს შორის არსებული გზის (KP 120+250-სა და KP 120+500-სს შორის) ქვეშ მოქცეული სამარხები [იხ. გ. ნარიმანიშვილი, წალკა-თრიალეთის არქეოლოგიური

ექსპედიციის მიერ 2005 წლის ივნისში ჩატარებული სამუშაოების წინასწარული ანგარიში. გვ. 6].

5. შესაძლებელია ლაბორატორიული სამუშაოების დაწყება.

დ ა ს კ ვ ნ ა

ამდენად, 2005 წელს საფარ-ხარაბას 90 სამარხი გამოვლინდა, რომელთაგან გაითხარა 80. ათი სამარხი ენერგოკორიდორის უკიდურეს ჩრდილოეთით ნაწილში მდებარეობს და ნაწილობრივ მოექცა სამშენებლო ტერიტორიაზე. სამარხთა ქვაყრილების გასუფთავების შემდეგ გაირკვა, რომ სამარხი კამერები გაუთხრელ ფართობში შედიოდა, ამიტომ ისინი დაკონსერვდა.

სამარხი კამერები გაჭრილია ყვით ლ თიხნარში. მათ წაგრძელებული ოთხკუთხედის ფორმა აქვთ. თითო სამარხში ძირითადად ერთი მიცვალებულია დაკრძალული. გამონაკლისია № 68 სამარხი, სადაც ოთხი ოთხი მცირეწლოვანი ბავშვის ჩონჩხი აღმოჩნდა. მიცვალებულები დასვენებულია მარჯვენა ან მარცხენა გვერდზე, თავით ჩრდილოეთით. სამარხეული მასალა უმეტესად თიხის ჭურჭლითაა წარმოდგენილი, ზოგიერთ სამარხში მძილ-სამკაული აღმოცნდა.

სამარხი კამერები დაფარულია წრიული ქვაყრილით, რომელთა ქვეშ ხის ძელების ან ქვის ფილებით შედგენილი სახურევაბია გამართული. კრომლესებთშან, უშუალოდ ჩრდილოეთის მხრიდან გამართულია სარიტუალო ორმოები, რომლებშიც მხოლოდ თიხის ჭურჭლები ეწყო.

2005 წელს და წინა წლებში აღმოჩენილი არტეფაქტების მიხედვით სამაროვანი ძვ.წ. XV-XIV სს თარიღდება.

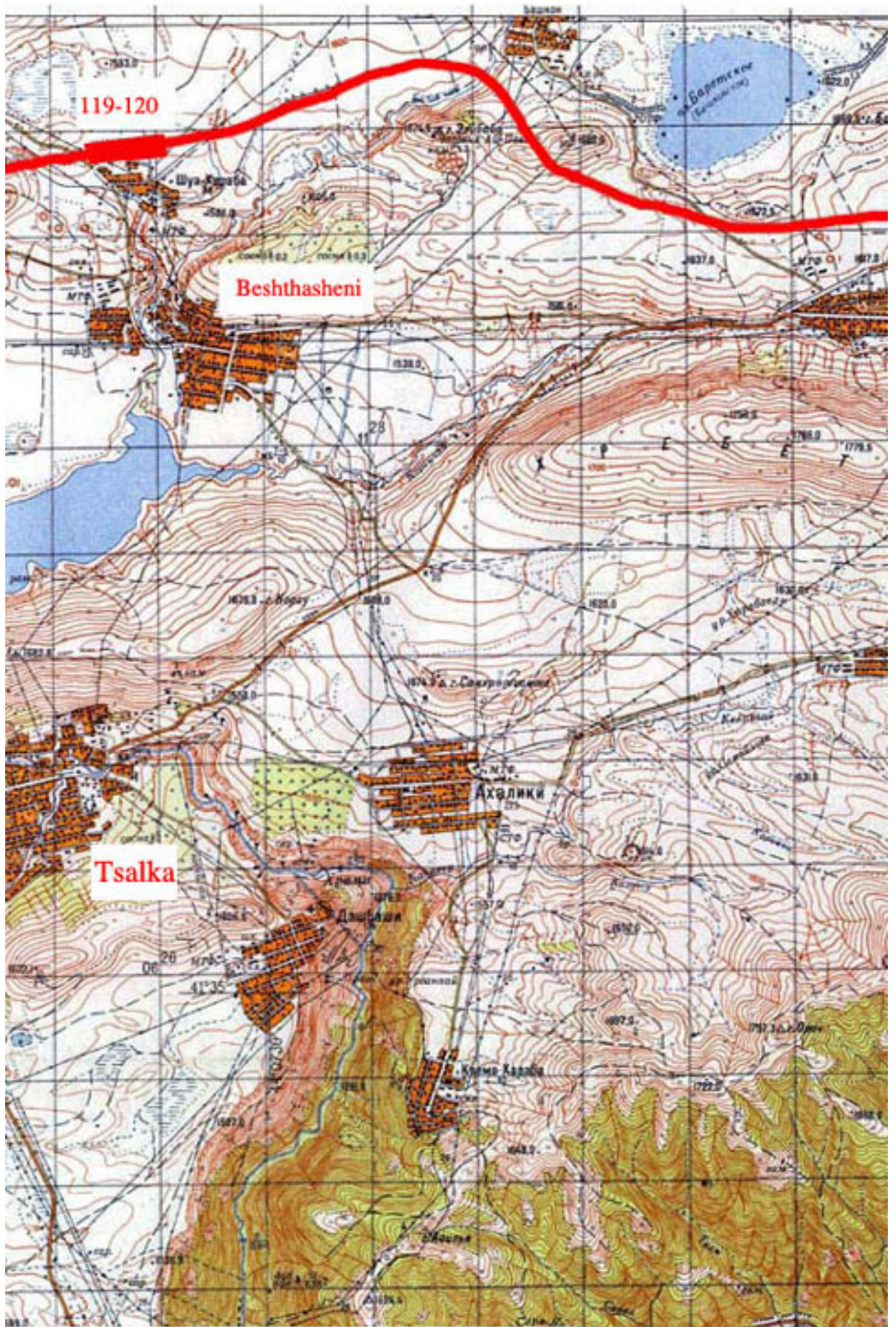
სურათების აღწერილობა

- სურ. 1. ენერგოდერეფანი, წალკის რაიონის მონაკვეთი.
სურ. 2. საფარ-ხარაბას სამაროვანი.
სურ. 3. საფარ-ხარაბას სამაროვანი, ბ. კუფტინის მიერ გათხრილი ყორღანი.
სურ. 4. საფარ-ხარაბას სამაროვნის გეგმა, 2003 წ.
სურ. 5. საფარ-ხარაბას სამაროვნის გეგმა, 2005 წ.
სურ. 6. გენგეგმა, სამაროვნის აღმოსავლეთი ნაწილი.
სურ. 7. საფარ-ხარაბას სამაროვნის გენგეგმა, 2005 წ.
სურ. 8. საფარ-ხარაბას სამაროვანი. ხედი დასავლეთიდან.
სურ. 9. საფარ-ხარაბას სამაროვანი. გათხრის პროცესი.
სურ. 10. საფარ-ხარაბას სამაროვანი, უბანი C, საერთო ხედი.
სურ. 11. საფარ-ხარაბას სამაროვანი. გათხრის პროცესი.
სურ. 12. საფარ-ხარაბას სამაროვანი. გათხრის პროცესი.
სურ. 13. საფარ-ხარაბას სამაროვანი, კრომლეხები.
სურ. 14. სამარხი № 75, კრომლეხი და ქვების წყობა.
სურ. 15. სამარხი № 63.
სურ. 16. უბანი C, სამარხების განლაგება.
სურ. 17. სამარხი № 62.
სურ. 18. სამარხები № 50, 51.
სურ. 19. სამარხი № 50.
სურ. 20. სამარხი № 56.
სურ. 21. სამარხი № 50. დასაკრძალავი ორმო.
სურ. 22. სამარხი № 116, ჭრილი.
სურ. 23. სამარხი № 68, გადახურვის ძელების ნაშთი.
სურ. 24. სამარხი № 68, გადახურვის ძელების ნაშთი.
სურ. 25. სამარხი № 50, ლაქა I დონე.
სურ. 26. სამარხი № 44, გათხრის პროცესი.
სურ. 27. სამარხი № 110, გათხრის პროცესი.
სურ. 28. სამარხი № 56, გათხრის პროცესი, III დონე.
სურ. 29. სამარხი № 52, გათხრის პროცესი, III დონე.
სურ. 30. სამარხი № 45, გათხრის პროცესი.
სურ. 31. სამარხი № 56, გათხრის პროცესი.
სურ. 32. სამარხი № 51, ლაქების გავრცელება.
სურ. 33. სამარხი № 51, ლაქების გავრცელება.
სურ. 34, 35. სამარხი № 110, ლაქა.
სურ. 36. სამარხი № 50, ლაქების გავრცელება.
სურ. 37. სამარხი № 117, გათხრის შემდეგ.
სურ. 38. სამარხი № 120, გათხრის შემდეგ.
სურ. 39. სამარხი № 120, თიხის ჭურჭლების განლაგება.
სურ. 40. სამარხი № 116, თიხის ჭურჭლის განლაგება.
სურ. 41. სამარხი № 45, პრეპარაციის შემდეგ.
სურ. 42. სამარხი № 69, პრეპარაციის შემდეგ.
სურ. 43. სამარხი № 78, გათხრის პროცესი.
სურ. 44. სამარხები №№ 49, 51.
სურ. 45. სამარხი № 110.
სურ. 46. სამარხი № 122.
სურ. 47. სამარხი № 55.
სურ. 48. სამარხი № 72.
სურ. 49. სამარხები №№ 67, 68. კრომლეხი.

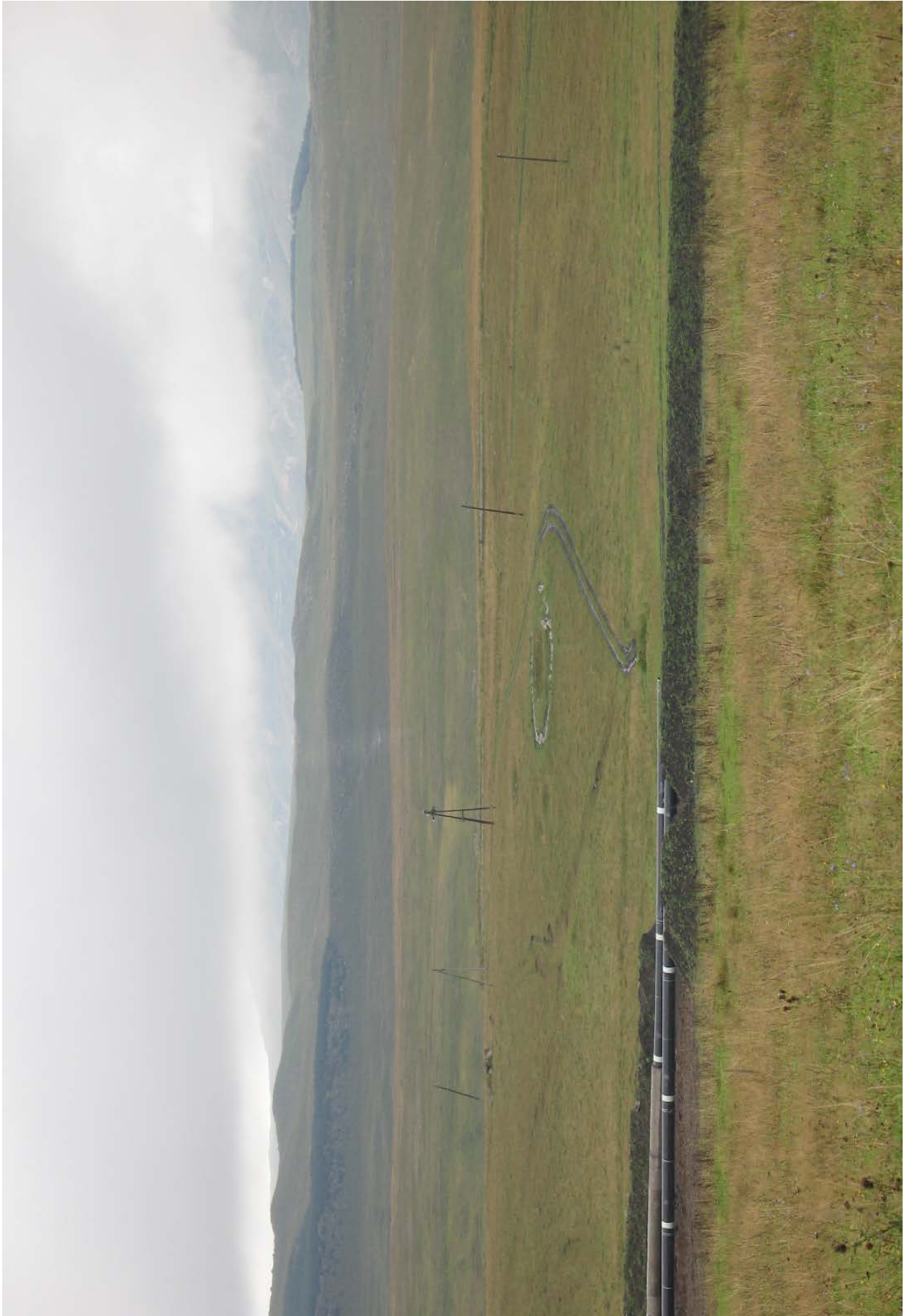
- სურ. 50. სამარხები №№ 67, 68.
სურ. 51. სამარხები №№ 67, 68 გათხრის შემდეგ.
სურ. 52. სამარხი № 67 გათხრის შემდეგ.
სურ. 53. სამარხი № 68 გათხრის შემდეგ.
სურ. 54. სამარხი № 38, № 39-ის გათხრელი ნაწილი.
სურ. 55. სამარხი № 39, გათხრის პროცესი.
სურ. 56. სამარხი № 39, ჭრილი.
სურ. 57. სამარხი № 39, ჭრილი.
სურ. 58, 59. სამარხი № 39, გათხრილი ნაწილი.
სურ. 60, 61. სამარხი № 50, გათხრის პროცესი.
სურ. 62. სამარხი № 50, ყრილი-ხედი ჩრდილოეთიდან.
სურ. 63. სამარხი № 50, ყრილი-ხედი სამხრეთიდან.
სურ. 64. სამარხი № 50, გათხრის პროცესი.
სურ. 65. სამარხი № 50, გათხრის პროცესი, I დონე.
სურ. 66. სამარხი № 50, გრაფიკული ჩანახაზი, I დონე.
სურ. 67, 68. სამარხი № 50. დასაკრძალავი ორმოს კონტური.
სურ. 69. სამარხი № 50. ქვის ფილების ალაგების შემდეგ.
სურ. 70. სამარხი №50. გათხრის პროცესი.
სურ. 71. სამარხი №110. გადახურვის ძეგლის ანაბეჭდი
სურ. 72. სამარხი №№ 50, 51. კრომლეხი, ხედი დასავლეთიდან.
სურ. 73. სამარხი №№ 49, 51. ხედი ჩრდილოეთიდან.
სურ. 74. სამარხი №№ 49, 51.ხედი სამხრეთიდან.
სურ. 75. სამარხი № 49.
სურ. 76. სამარხი № 100.
სურ. 77,78. სამარხი № 85. გათხრების დასაწყისი.
სურ. 79. სამარხი № 85. გათხრის პროცესი.
სურ. 80. სამარხი № 85. გათხრის პროცესი.
სურ. 81. სამარხი № 85. გათხრის პროცესი.
სურ. 82. სამარხი № 85. დეტალი.
სურ. 83, 84. სამარხი №85. დეტალი.
სურ. 85, 86. სამარხი № 85. ბუნიკი.
სურ. 87, 88. სამარხი № 85. დეტალები.
სურ. 89. სამარხი № 85 პრეპარაციის შემდეგ.
სურ. 90. სამარხი №№ 89, 90. ხედი აღმოსავლეთიდან.
სურ. 91. სამარხი № 90. გათხრების დასაწყისი.
სურ. 92. სამარხი № 90. გათხრების პროცესი.
სურ. 93. სამარხი № 90. გათხრების პროცესი.
სურ. 94. სამარხი № 90. გათხრის პროცესი.
სურ. 95. სამარხი № 90. დეტალი.
სურ. 96,97. სამარხი № 90. გათხრების პროცესი.
სურ. 98. სამარხი № 90. სარეცლის ნაშთი.
სურ. 99. სამარხი № 90 პრეპარაციის შემდეგ.
სურ. 100. სამარხი № 50. გრაფიკული ჩანახატი.
სურ. 101. სამარხი № 85. გეგმა და ჭრილი.
სურ. 102. სამარხი № 90. გეგმა და ჭრილი.

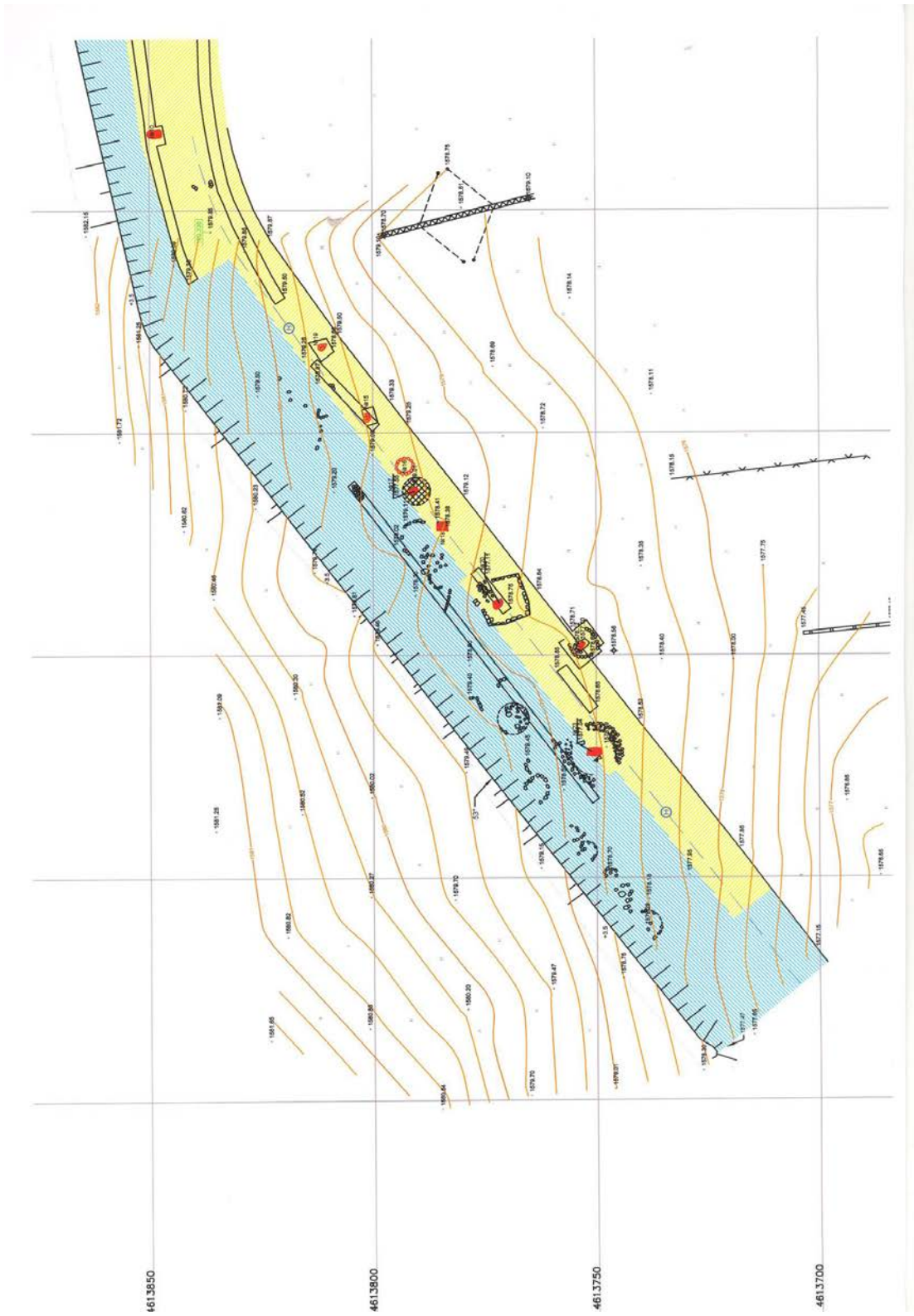
სურ. 1.

სურ. 2.

სურ. 3.

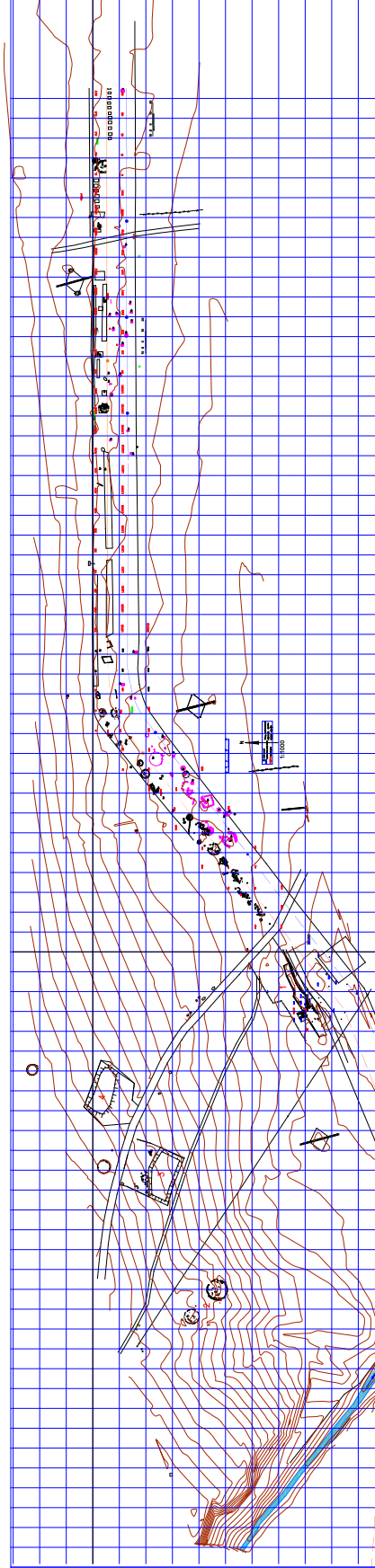

]

სურ. 6.

სურ. 6

საფარხარაბა

სურ. 7

სურ. 8.

სურ. 9.

სურ. 10.

სურ. 11.

სურ. 12.

სურ. 13.

სურ. 14.

სურ. 15.

სურ. 16.

სურ. 17.

სურ. 18.

სურ. 19.

სურ. 20.

სურ. 21.

სურ. 22.

სურ. 23.

სურ. 24.

სურ. 25.

სურ. 26.

სურ. 27.

სურ. 28.

სურ. 29.

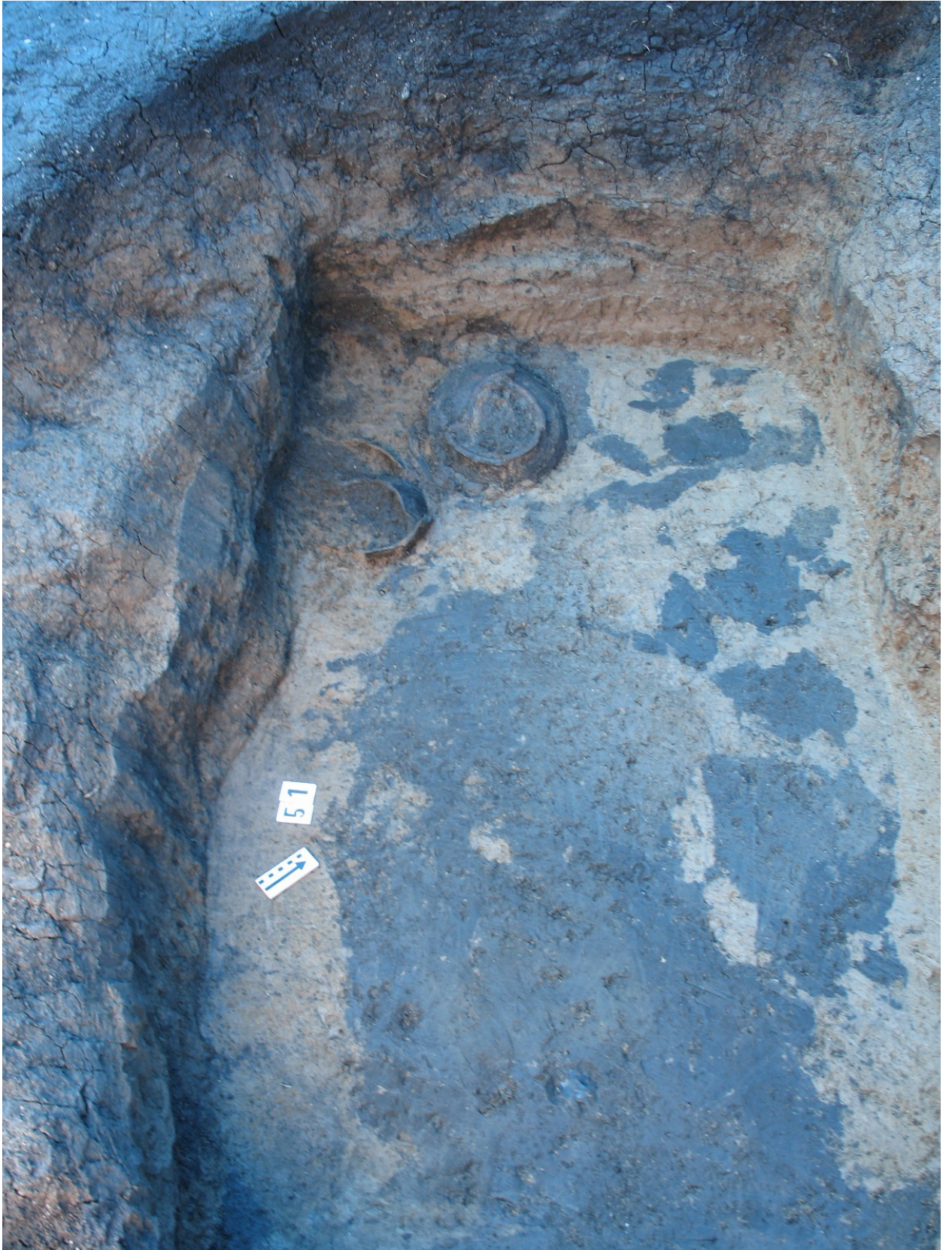
სურ. 30.

სურ. 31.

სურ. 32.

სურ. 33.

სურ. 34.

სურ. 35.

სურ. 36.

სურ. 37.

სურ. 38.

სურ. 39.

სურ. 40.

სურ. 41.

სურ. 42.

სურ. 43.

სურ. 44.

სურ. 45.

სურ. 46.

სურ. 47.

სურ. 48.

სურ. 49.

სურ. 50.

სურ. 51.

სურ. 52.

სურ. 53.

სურ. 54.

სურ. 55.

სურ. 56.

სურ. 57.

სურ. 58.

სურ. 59.

სურ. 60.

სურ. 61.

სურ. 62.

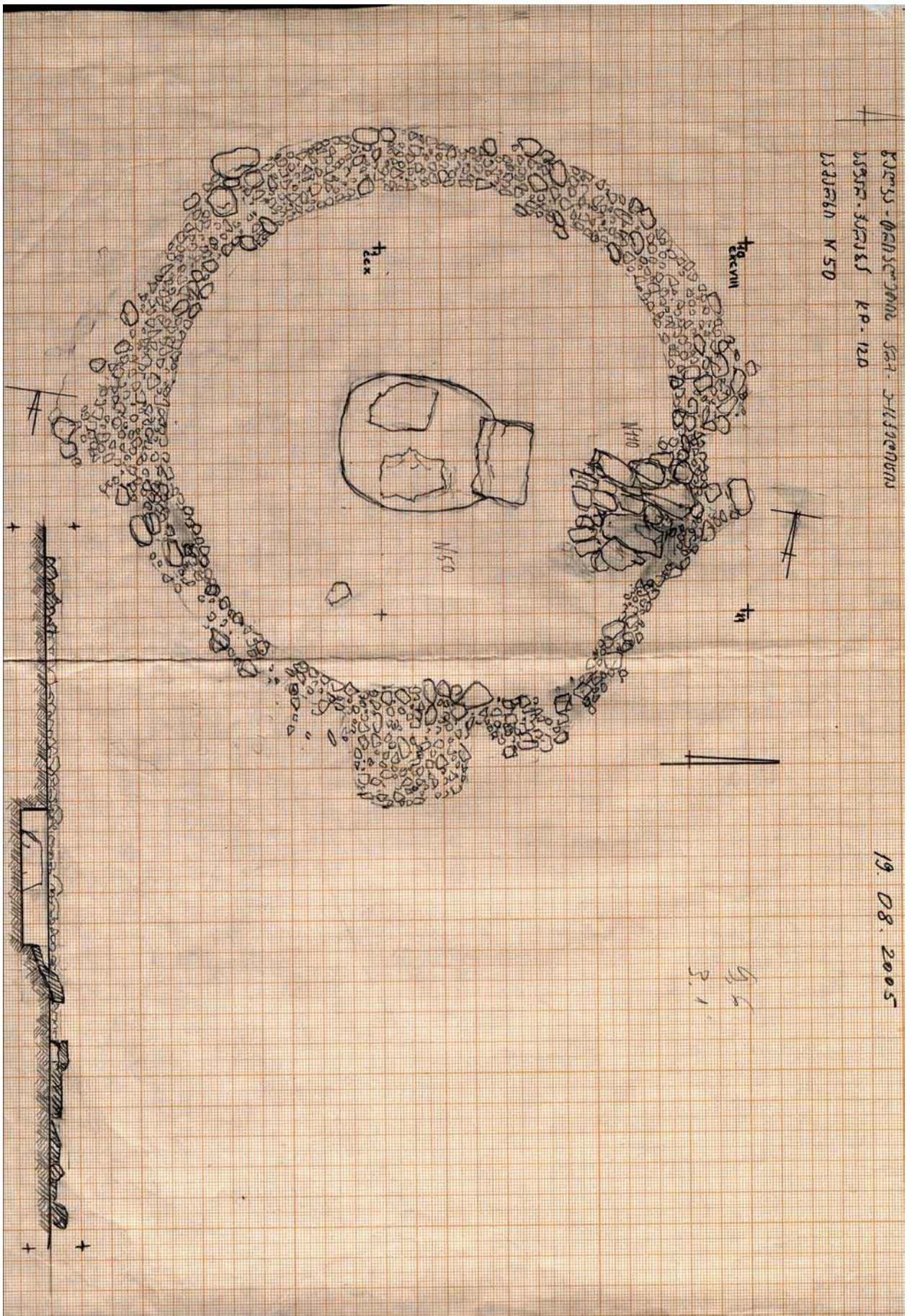
სურ. 63.

სურ. 64.

სურ. 65.

სურ. 66.

სურ. 67.

სურ. 68.

სურ. 69.

სურ. 70.

სურ. 71.

სურ. 72.

სურ. 73.

სურ. 74.

სურ. 75.

სურ. 76.

სურ. 77.

სურ. 78.

სურ. 79.

სურ. 80.

სურ. 81.

სურ. 82.

სურ. 83.

სურ. 84.

სურ. 85.

სურ. 86.

სურ. 87.

სურ. 88.

სურ. 89.

სურ. 90.

სურ. 91.

სურ. 92.

სურ. 93.

სურ. 94.

სურ. 95.

სურ. 96.

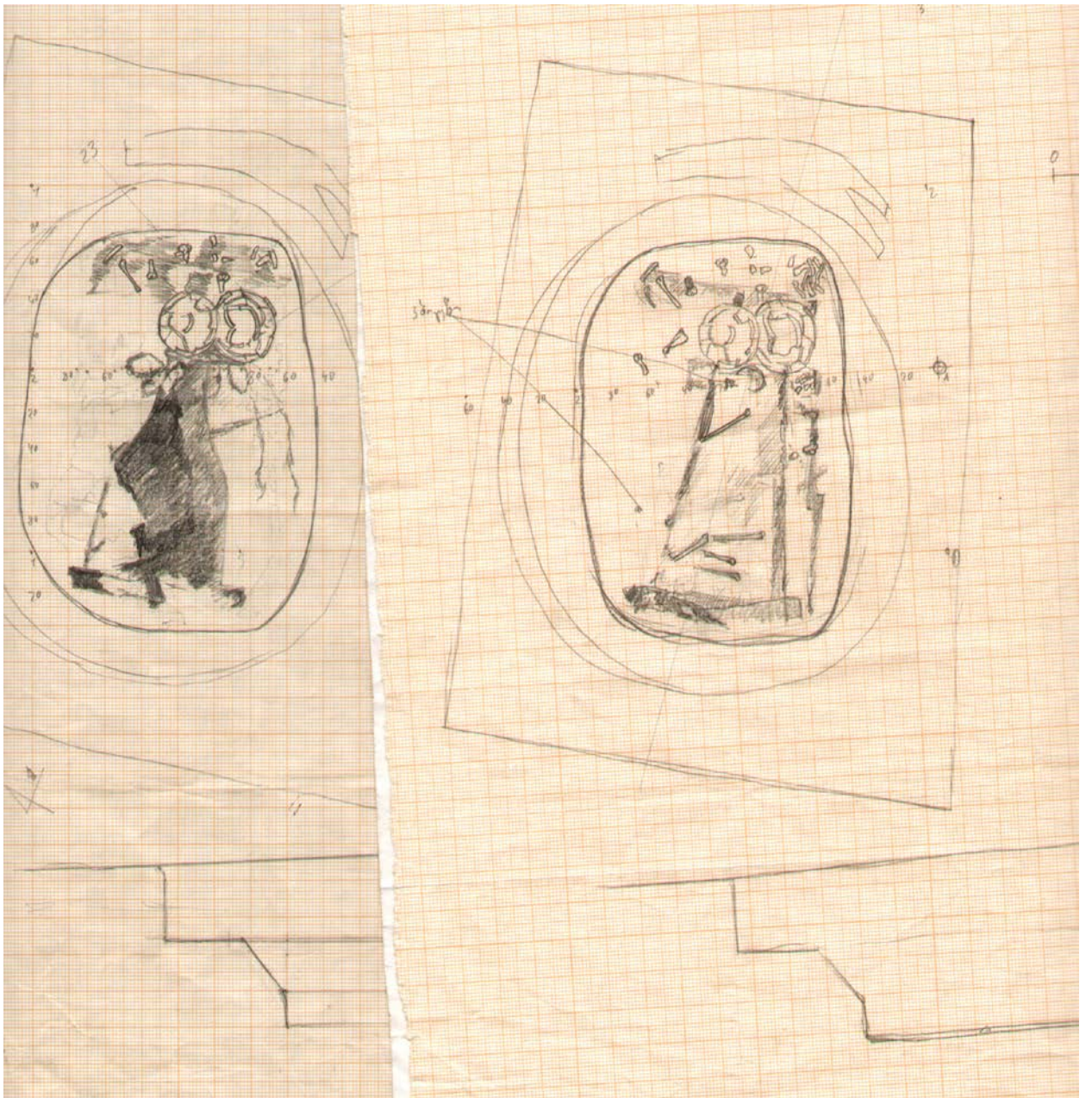
სურ. 97.

სურ. 98.

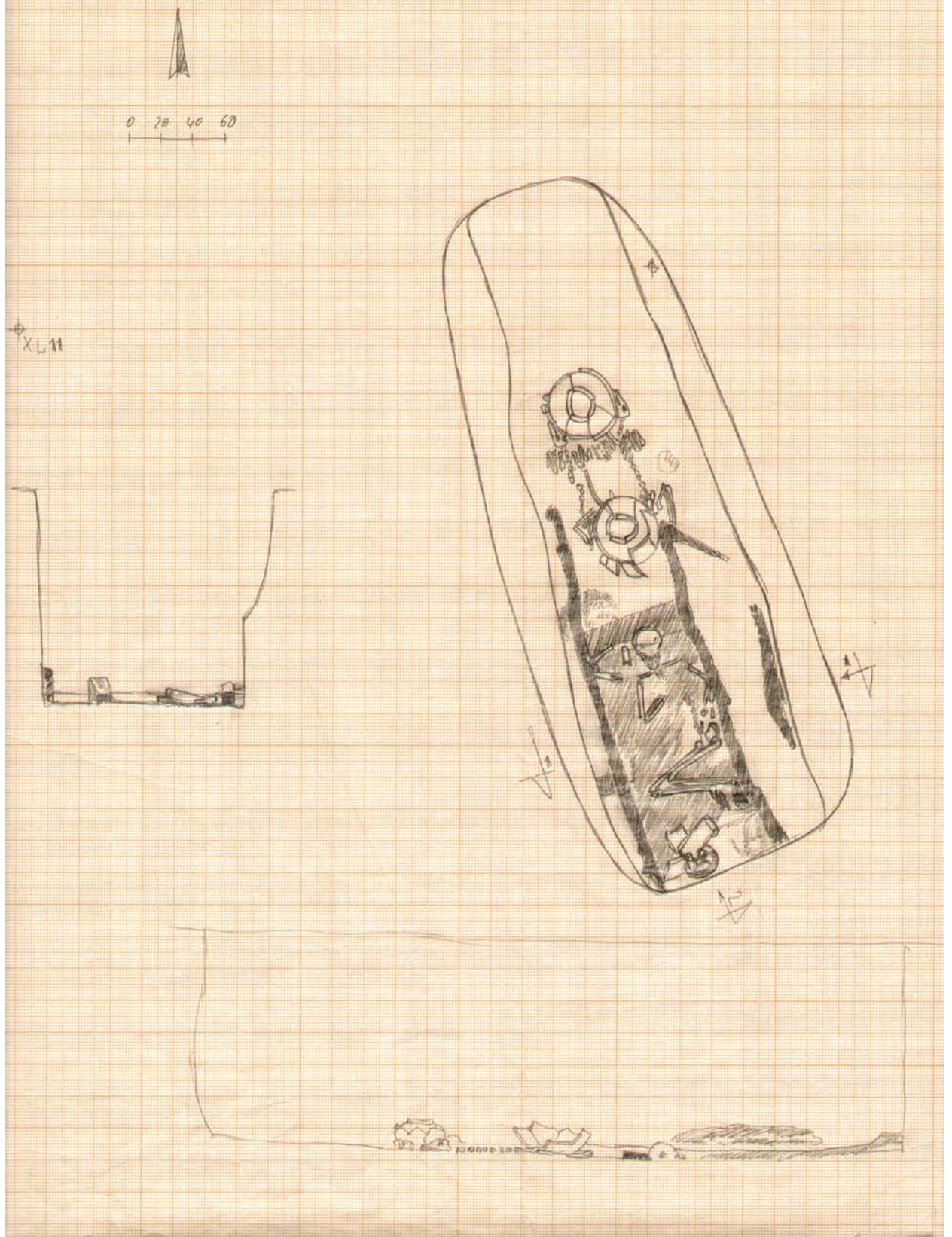

სურ. 99.

სურ. 100.

— археологический раскоп 3-08-2005
объект КР-119. захоронение №90 д. 1:20

სურ. 102.

აი-ილიას ნამოსახლარზე 2004-05 წლებში ჩატარებული სამუშაოები

აი-ილიას მთის თხემის უკიდურეს სამხრეთ ნაწილში (სურ. 114) დიდი არქიტექტურული კომპლექსი მდებარეობს .

იგი 1990 წელს იქნა მიკველული წალკა-თრიალეთის არქეოლოგიური ექსპედიციის მიერ. ამ კომპლექსმა თავიდანვე მიიპყრო ჩვენი ყურადღება, მაგრამ უსახსრობის გამო მისი შესწავლის დაწყება ვერ მოხერხდა.

ბაქო-თბილისი-ჯეიჰანის ნავთობსადენის მშენებლობასთან დაკავშირებით, 2002 წლის სექტემბერში აი-ილიას ნამოსახლარზე, ენერგოკორიდორის ზონაში ჩატარებული სადაზვერვო სამუშაოების დროს ექსპედიციამ გაავლო VIII თხრილი.

ეს არის ერთადერთი თხრილი, რომელიც ექსპედიციამ 2002-2004 წლებში წარმოებული საველე სამუშაოების დროს ენერგოკორიდორის გარეთ გაავლო. თხრილი კომპლექსის უკიდურეს ჩრდილო-დასავლეთ ნაწილში იქნა გავლებული. ჩვენს მიზანს ერთ-ერთი სათავსოს კედლის წყობის ხასიათის, კულტურული ფენების სიმძლავრის და იატაკის დაფიქსირება წარმოადგენდა.

არქიტექტურული კომპლექსი მოიცავს XXVIII, XXIX, XXXVIII, XXXIX, XLVIII, XLIX, LVIII და LIX ნაკვეთებს. მისი სავარაუდო სიგრძე 70 მეტრამდეა, სიგანე 25 მ-ს უდრის. ნაგებობის მთლიანი ფართობი 1700-1800 კვ.მ-ს უდრის. კომპლექსი 15 სათავსოს შეიცავს (სათავსოთა რაოდენობა მხოლოდ ვიზუალური დაკვირვების შედეგადაა გარკვეული), რომელთაგან 8 კარგადაა შემორჩენილი, 7 კი ძლიერაა დაზიანებული.

კომპლექსი წინასწარ შემუშავებული, ერთიანი გეგმის მიხედვით არის აგებული. მას ოთხივე მხრიდან მასიური, 4-5 მ სისქის კედლები საზღვრავს სათავსოთა გამყოფი ტიხრების სისქე კი 2-3 მ-ია.

კომპლექსის შესწავლა ახლა იწყება, ამიტომ მისი ფუნქციის შესახებ რაიმეს თქმა ძნელია. თუმცა განსაკუთრებით უნდა აღინიშნოს მისი გამორჩეული მასშტაბი და გეგმარების რეგულარული ხასიათი.

კომპლექსის უნიკალურობას გეგმარებასთან ერთად, მისი კედლების მასშტაბიც განსაზღვრავს. როგორც ჩანს, ასეთი მასიური კედლები არა მხოლოდ ნაგებობის თავისებურების გამოა აგებული, არამედ მათ აშკარად გააჩნიათ თავდაცვის ფუნქციაც.

კომპლექსი სიგრძივ, აღმოსავლეთ-დასავლეთის ხაზზეა დამხრობილი. მიწის ზედაპირზე შეინიშნება წაგრძელებული ბურცობები, რომელთა შორის მოქცეული

ფართობებში აშკარა ჩავარდნები აღინიშნება. ეს შემაღლებები თავიდანვე ნაგებობის კედლების ნაშთად იქნა მიჩნეული. ამიტომ VIII თხრილი ისე იქნა გავლებული, რომ შემაღლება-ჩავარდნის ხასიათი-სტრუქტურაც გარკვეულიყო. ვარაუდი დადასტურდა - გაირკვა, რომ შემაღლებები კომპლექსის კედლებს ემთხვევა, ხოლო ჩავარდნები სათავსოთა შიდა სივრცეს წარმოადგენს.

VIII თხრილში გამოვლენილი კედლები სრულიად განსხვავდება საქართველოს ტერიტორიაზე გათხრილი „ციკლოპური“ ხასიათის მშენებლობის ტექნიკისაგან.

კედლები ბაზალტის დიდი ზომის ლოდებითაა ამოყვანილი. წყობა პერანგულია - კედლების ორივე პირი ნაწილობრივ დამუშავებული ქვითაა ამოყვანილი. ეს ცალპირა წყობები ჰორიზონტალურად დალაგებული ქვების რამდენიმე რიგისაგან (სურ. 118-123) შედგება (ალაგ-ალაგ შემორჩენილია 8-9 რიგი).

პერანგებს შორის არსებული სივრცე მეტად მცირე ზომის, ნამტვრევი ქვით და როგორც ჩანს ტალახითაა შევსებული. სწორედ ეს უკანასკნელი განსხვავებს აი-ილიას დიდი კომპლექსის მშენებლობის ტექნიკას თრიალეთის „ციკლოპური“ ნაგებობებისაგან, ვინაიდან ეს უკანასკნელი აბსოლუტურად მშრალი წყობითაა ნაგები.

აი-ილიაზე გამოვლენილი დიდი კომპლექსის კედლები ასევე განსხვავდება აქვე, აი-ილიას მთის წვერზე არსებული „ციკლოპური“ სიმაგრის თავდაცვითი კედლის მშენებლობის ტექნიკისაგან.

დიდი კომპლექსის თუნდაც ერთი სათავსოს სრული შესწავლა შესაძლებლობას მოგვცემს გავარკვიოთ დიდი კომპლექსის თარიღი, მოვახ-დინოთ მისი სინქრონიზაცია „ციკლოპურ“ ნაგებობებთან.

ასევე შესაძლებელია პასუხი გაეცეს ერთ კითხვასაც: „ციკლოპური“ ნაგებობების განსხვავებული სამშენებლო ტექნიკა მათი სხვადასხვა ფუნქციითაა გამოწვეული თუ ქრონოლოგიური სხვაობით.

ამდენად აი-ილიას ნამოსახლარზე აღმოჩენილი კომპლექსის გათხრა მეტად მნიშვნელოვანია. მისი შესწავლით კავკასიის არქეოლოგიის წინაშე მდგარი მრავალი კარდინალური საკითხის გადაჭრა იქნება შესაძლებელი.

შეზღუდული ფინანსური შესაძლებლობების გამო გადაწყდა მხოლოდ ერთი სათავსოს გათხრა. გასათხრელად შეირჩა კომპლექსის უკიდურესი ჩრდილო-დასავლეთი სათავსო, რომელშიც 2002 წელს VIII თხრილი იყო გავლებული. სათავსოს გათხრები დაიწყო 2004 წელს და 2005 წელს გაგრძელდა.

2004 წელს ჩატარებული სამუშაოები

სათავსო (№ 1) მოიცავს LVIII ნაკვეთის 4-12 კვადრატებს. მისი შიდა ფართობი 10 X 10 მ-ს უდრის (სურ. 103). მთელ ფართობზე მოხსნილი იქნა ჰუმუსური ფენა,

რომლის ქვეშაც კედლის ნანგრევები დაფიქსირდა (სურ. 120, 121, 127). ნანგრევი დიდი ზომის ბაზალტის ქვებისაგან შედგებოდა, რის გამოც სათავსოს გაწმენდის პროცესი მეტად შრომატევადი აღმოჩნდა. ამის გამო გაიწმინდა მხოლოდ სათავსოს ჩრდილოეთი ნაწილი (სურ. 119, 126-127). სრულად გამოვლინდა ჩრდილოეთი კედელი (სურ. 122, 124, 125), აღმოსავლეთი კედლის ჩრდილოეთი და ცენტრალური ნაწილები (სურ. 122, 123), დასავლეთი კედლის ჩრდილოეთი ნაწილი (სურ. 120, 121, 124-127) და სამხრეთი კედლის ცენტრალური ნაწილი. ჩრდილოეთი და სამხრეთი კედლის გასწვრივ, კედლებიდან 0,4-0,5 მ დაცილებით, ჩადგმულია ცერზე დაყენებული ბაზალტის ფილები. მათ წინ, სათავსოს შიდა სივრცისაკენ მიმართული, ბაზალტისავე ფილებით გამართულია „მერხი“ (სურ. 120, 122, 126, 128).

№ 1 სათავსოს ჩრდილოეთი ნაწილი მხოლოდ ამ „მერხების“ დონემდეა პრეპარირებული, ამიტომ მათი ზუსტი კონსტრუქციის დადგენა დღეისათვის ჭირს. ასევე არ არის დაფიქსირებული იატაკის დონე. „მერხები“ კედლის ნანგრევების ზედა დონის მოხნის შემდეგ დაფიქსირდა. სათავსოს დანარჩენ ფართობზე კედლის ნანგრევები უფრო ღრმად ვრცელდება, დაახლ. 0,4-0,5 მ სიღრმეზე, სადაც სავარაუდოდ იატაკი უნდა მდებარეობდეს.

გათხრის პროცესში, კედლის ნანგრევების დონეზე, ოთხი თიხის ჭურჭლის ნატეხი აღმოჩნდა. ერთი მათგანი (საინვ. № 580) კარგად განლექილი თიხისაგანაა დამზადებული, გამომწვარია მოყვითალო-მოვარდისფროდ. დანარჩენი ნატეხები (საინვ. №576, 577, 579) განლექილი, მინარევებიანი თიხისაა და მოშავო მოყავისფროდაა გამომწვარი, ზედაპირზე შეინიშნება ოდნავი გაპრიალების კვალი. ერთი მათგანი (საინვ. № 576) ღრმა ჯამის თუ ბადიის ნატეხს წარმოსადგენს.

ეს არტეფაქტები, წინასწარულად ადრეანტიკურ ხანას, ძვ.წ. VI-V სს უნდა მიეკუთვნოს, თუმცა სათავსოს დათარიღებისათვის ისინი არ გამოდგება, რადგან *in situ* მდგომარეობაში არ იმყოფებიან. დათარიღებისათვის უფრო სანდო ჩანს VIII თხრილში, „მერხზე“ აღმოჩენილი ჯამის პირ-გვერდის ნატეხი, რომელიც გვიანი ბრინჯაოს საწყის საუკუნეებს განეკუთვნება.

ძეგლის დათარიღება სათავსოს სრულ გათხრამდე შეუძლებელია.

2005 წელს ჩატარებული სამუშაოები

ექსპედიციამ 2005 წელს ძირითად სამუშაოებს ბაქო-თბილისი-ჯეიჰანის ნავთობსადენის 120-ე კილომეტრზე აწარმოებდა, სადაც საფარ-ხარაბას

სამაროვანი ითხრებოდა. ნავთობის მიღების ჰიდროტესტირების გამო მშენებლობის ზონაში ყველანაირი სამუშაოები შეჩერა.

შექმნილი ვითარებით ვისარგებლეთ და გადავწყვიტეთ საკუთარი ძალებით აი-ილიას ნამოსახლარის №1 სახლის გათხრა დაგვესრულებინა. სამუშაოები მიმდინარეობდა 26 ივნისიდან 6 ივლისამდე.

საველე სამუშაოებში მონაწილეობა მიიღეს: გ. ნარიმანიშვილმა, ბ. მურვანიძემ, რ. დავლიანიძემ, გ. ტატიშვილმა, ა. თევზაძემ, მ. კვაჭაძემ, დ. ტურიაშვილმა, ვ. ესაკია, რ. ყ. ნარიმანიშვილმა, რ. რ. ნარიმანიშვილმა, დ. ნარიმანიშვილმა, ნ. ნარიმანიშვილმა, ნ. პაჭიკაშვილმა, ნ. შანშაშვილმა, ქ. სტურუამ, ნ. ქადაგიძემ, თსუ-ს სტუდენტებმა: ს. პაპუაშვილმა, დ. ნარიმანიშვილმა და გ. ჩოჩიშვილმა.

პირველ რიგში კედლის ნანგრევებისაგან განთავისუფლდა სახლის ინტერიერი. დაიწყო სახლის ცენტრალურ და სამხრეთ ნაწილში დარჩენილი 0,2-0,4 მ. სისქის მიწის ფენის მოხსნა და შესასვლელი ღიობის განთავისუფლება.

გაიწმინდა 2004 წელს დასავლეთ და აღმოსავლეთ კედლებთან დაფიქსირებული ქვის ფილებით ნაგები მერხები, ჩრდილოეთი კედლის გასწვრივ, ასევე ქვის ფილებით გამართული ტახტი (?), ჩრდილო-აღმოსავლეთ კუთხეში გამოვლენილი ღუმელი, რომელიც ნაწილობრივ არის გაწმენდილი. სახლის ცენტრალურ და ჩრდილო-აღმოსავლეთ ნაწილში დაფიქსირდა არქეოლოგიური მასალა (სურ. 107, 108).

სახლის სამხრეთ-დასავლეთ კუთხეში გამოვლინდა ქვის ლოდებით ამოყვანილი შესასვლელი (სურ. 106), რომელიც შენობის მთლიან ინტერიერთან ერთად საჭიროებს შემდგომ შესწავლას.

დასკვნა

აი-ილიაზე ჩატარებულმა სამუშაომ გვიჩვენა, რომ მთის თხემი და ფერდობები ადამიანს მეზოლითიდან ჰქონია ათვისებული (გ. ნარიმანიშვილი, ზ. მახარაძე, ნ. შანშაშვილი. წალკის რაიონში 2002 წლის სექტემბერში ჩატარებული არქეოლოგიური სამუშაოების ანგარიში (II ეტაპი), თბ., 2003; გ. ნარიმანიშვილი. წალკა-თრიალეთის არქეოლოგიური ექსპედიციის მიერ 2002 წელს ჩატარებული საველე კვლევა-ძიების წინასმარული ანგარიში. თბ., 2003; გ. ნარიმანიშვილი, რ. დავლიანიძე, გ. მინდიაშვილი. ზ. მახარაძე, მ. კვაჭაძე, ნ. შანშაშვილი, ლ. ჭელიძე, აი ილიას ნამოსახლარზე 2003 წ.

ჩატარებული სამუშაოების წინასწარული ანგარიში. თბ., 2004; გ. ნარიმანიშვილი. წალკა-თრიალეთის არქეოლოგიური ექსპედიცია. აი-ილიას ნამოსახლარზე 2004 წ. ჩატარებული კვლევა-ძიების ანგარიში. თბ., 2004). ქვის იარაღების შესანიშნავი კოლექცია მიუთითებს, რომ სადღაც ამ მიდამოებშივე უნდა ვეძიოთ სადგომის კვალი. ამის საფუძველს იძლევა ის გარემოება, რომ ეს მასალები აი-ილიას მთის თხემის თითქმის ყველაზე მაღალ ადგილზეა აღმოჩენილი და მათი ჩამორეცხვა მხოლოდ აქვე, 30-40 მეტრში მდებარე აი-ილიას მთის წვერიდან ან ფერდობიდან შეიძლებოდა.

მნიშვნელოვანია მთის წვერზე არსებული, ძლიერ დაზიანებული „ციკლოპური“ სიმაგრე და მილსადენის კორიდორის სამხრეთის 10-15 მეტრში მდებარე კომპლექსის ნანგრევები, რომლებიც ბრინჯაოს ხანას მიეკუთვნებიან.

ობსიდიანის იარაღი, უმრავლეს შემთხვევაში, დამზადებულია მცირე და საშუალო ზომის ანატაკეცებზე. მათი სამუშაო პირი გაფორმებულია წვრილი, ფხისმიმცემი და წვრილი ან მსხვილი დამაბლაგვებელი რეტუმით ზურგიდან და მუცლიდან, ურთიერთსაპირისპირო რეტუმით ორივე მხრიდან.

ყველაზე არქაულად აი-ილიას X თხრილის კოლექციაში, ზემოთ აღწერილ ორ ანატაკეცთან ერთად, D უბნის XV ნაკვეთის მე-5-ე კვადრატში, 0,30-0,35 მ სიღრმეზე აღმოჩენილი კაჟის კომბინირებული დანარჩენი ქვის მასალა უფრო ახალგაზრდა ჩანს და ისინი აი-ილიას XXV თხრილის მასალებთან ერთად, წინასწარულად, შეიძლება გვიანმეზოლით-ადრენეოლითის პერიოდს მიეკუთვნოს.

ამავე პერიოდს უნდა მიეკუთვნოს ელი-ბაბას სამაროვანზე და №4 თხრილში აღმოჩენილი მასალების ძირითადი ნაწილიც.

ელი-ბაბაზე და აი-ილიაზე გამოვლენი მასალებს შორის უფრო ადრეული იერის მატარებელი ინვენტარიც დასტურდება, რაც ამ ძეგლების მნიშვნელობაზე და შემდგომი შესწავლის აუცილებლობაზე მიუთითებს.

მიუხედავად იმისა, რომ აი-ილიას მთის თხემზე რამდენიმე ათეული თხრილი იქნა გავლენილი, მათში გამოვლენილი უძველესი ფენის ხასიათის გარკვევა მაინც ვერ მოხერხდა. კერამიკა არ დადასტურდა, წინააღმდეგ შემთხვევაში, ისიც მთის ძირში იქნებოდა ჩამორეცხილი, თუ ღავრებზე, რომ ქვის მასალა ჩამორეცხილია.

ამდენად, თუ შემდგომში განახლდა საველე სამუშაოები, აუცილებელია მოიძებნოს ის ადგილი, საიდანაც შესაძლებელი იყო ჩვენს მიერ გავლენულ თხრილებში აღმოჩენილი მასალების ჩამორეცხვა.

თუმცა სხვაგვარადაც შეიძლება ავხსნათ სხვადასხვა ეპოქის არტეფაქტების ერთად აღმოჩენის ფაქტი. არ არის გამორიცხული, რომ მასალის ძირითადი ნაწილი დიდად არ არის გადაადგილებული, ისინი ჩამორეცხვის შედეგად კი არ მოხვდნენ აღმოჩენის ადგილზე, არამედ ფენის არევა მოხდა ადგილის არაერთგზის მოხვნის შედეგად. შეიძლება ისიც ითქვას, რომ მასალის ნაწილი *in situ* მდგომარეობაშიც იყოს დაფიქსირებული. ამაზე უნდა მიუთითებდეს XXV თხრილში დადასტურებული

სიტუაცია, სადაც ბაზალტის ქვებით შედგენილი კედლის ქვეშ მხოლოდ ობსიდიანის იარაღები იქნა აღმოჩენილი. მოგვიანო ეპოქების თიხის ჭურჭლის ნატეხები კი მხოლოდ ყორის და დანარჩენი ფართობის პრეპარაციისას აღმოჩნდა.

დღევანდელი მონაცემების მიხედვით ასევე ძნელია განისაზღვროს ყორების აგების თარიღიც. თხრილებში აღმოჩენილი გვიანი ბრინჯაოს ხანის კერამიკა, შეიძლება იმაზე მიუთითებდეს, რომ ისინი აი-ილიას მთის წვერზე მდებარე „ციკლოპურ“ სიმაგრესა და დიდ საცხოვრებელი კომპლექსს უკავშირდება და მათი თანდროულია.

ჩვენს მიერ 2004 წლის ივნისში ჩატარებული სამუშაოების შედეგად დიდი კომპლექსის № 1 სათავსოს მხოლოდ მცირე ნაწილი გამოავლინა. გასათხრელი დარჩა სათავსოს მთელი შიდა პერიმეტრი იატაკის დონემდე, გამოსავლენია აღმოსავლეთი, დასავლეთი და სამხრეთი კედლები.

№1 სათავსოს კედლები კარგადაა შემორჩენილი. მათი დღეისათვის გამოვლენილი მაქსიმალური სიმაღლე 1,6 მ-ს უდრის. თუ გავითვალისწინებთ, რომ იატაკის დონემდე კიდევ 0,4-0,5 მ სისქის ფენაა დარჩენილი კედლების სიმაღლე სათავსოს სრული გათხრის შემდეგ კიდევ მოიმატებს.

მიუხედავად იმისა, რომ № 1 სათავსოს მხოლოდ მცირე ნაწილია გათხრილი აშკარად გამოიკვეთა ძეგლის მონუმენტური ხასიათი. განსაკუთრებულია დიდი კომპლექსის მდებარეობაც. როგორც აღვნიშნეთ იგი აი-ილიას მთის თხემის უკიდურეს სამხრეთ ნაწილში მდებარეობს, საიდანაც კარგად ჩანს წალკის ქვაბული, სამსარ-ჯავახეთის ქედების სისტემა, ზურტაკეტის და ბედენის პლატოების მაღალი წერტილები. აი-ილიას მთის წვერზე აგებულ „ციკლოპური“ სიმაგრეს განსაკუთრებით გამორჩეული მდებარეობა აქვს. სიმაგრიდან, გარდა უკვე ჩამოთვლილი პუნქტებისა, კარგად ჩანს მათ საწინააღმდეგოდ, ჩრდილოეთით გაწოლილი თრიალეთის ქედი, რომელზეც შიდა ქართლთან დამაკავშირებელი გზები გადადის.

ამდენად აი-ილიას ნამოსახლარიდან გარემოს კონტროლი 40-50 კმ-ის რადიუსშია შესაძლებელი. ამ სისტემაში კარგად თავსდება ნარდევანის, სანთის, კარიაკის, თეჯისის, ელი-ბაბას, ბარეთის, წალკის და კნოლეს „ციკლოპური“ ნამოსახლარები და სიმაგრეები, რომლებიც ხეობათა დასაწყისში თუ მნიშვნელოვან გზებზე მდებარეობენ.

აი-ილიას ნამოსახლარი დასახელებული ძეგლების გარემოცვაშია და თავისი მონუმენტურობით გამორჩეულია მათგან.

თრიალეთის „ციკლოპური“ ნამოსახლარები და სიმაგრეები ძვ.წ. II ათასწლეულს და ძვ.წ. I ათასწლეულის პირველ ნახევარს განეკუთვნებიან. ასევე თარიღდება მიმდებარე რეგიონებში არსებული „ციკლოპური“ ძეგლებიც.

„ციკლოპური“ ნამოსახლარებისა და სიმაგრეების სინქრონულობა და ტიპოლოგიური მსგავსება ერთი დიდი თავდაცვითი სისტემის არსებობაზე მიუთითებს, რომლის შემადგენელი ნაწილია თრიალეთის „ციკლოპური“ ძეგლებიც.

თრიალეთის ტერიტორიაზე დადასტურებულ ერთიან თავდაცვით სისტემაში კი აი-ილიას ნამოსახლარს გამორჩეული, ცენტრალური ადგილი უკავია, რაც მის მფლობელს საშუალებას აძლევს გააკონტროლოს დიდი მონაკვეთი და აქ გამავალი მნიშვნელოვანი გზაჯვარედინები.

ყოველივე ზემოთქმული ზრდის აი-ილიას ნამოსახლარის მნიშვნელობას. ამდენად ძეგლის შესწავლის გაგრძელება აუცილებელია. ასევე აუცილებელია მისი კონსერვაცია.

გამოყენებული ლიტერატურა

1. გაბუნია მ. თრიალეთის მეზოლითური კულტურა.
2. მარუაშვილი ლ. საქართველოს ფიზიკური გეოგრაფია, თბ., 1964.
3. მარუაშვილი ლ. საქართველოს ფიზიკური გეოგრაფია, თბ., 1970.
4. უკლება დ. აღმოსავლეთ საქართველოს ფიზიკურ-გეოგრაფიული დარაიონება, თბ., 1968.
5. უკლება დ. აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანი მხარეების ლანდშაფტები და ფიზიკურ-გეოგრაფიული რაიონები, თბ., 1974.
6. საქართველოს გეოგრაფია, ნაწ. I, თბ., 2000.
7. საქართველოს გეოგრაფია, ნაწ. II, თბ., 2001.
8. ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია.
9. ხარაძე კ. საქართველოს ისტორიული გეოგრაფია. ქვემო ქართლი, თბ., 1991.

სურათების აღწერილობა

- სურ. 103. აი-ილიას ნამოსახლარი, სახლი №1.
ხედი სამხრეთ-დასავლეთიდან.
- სურ. 104. აი-ილიას ნამოსახლარი, სახლი №1.
ხედი სამხრეთიდან.
- სურ. 105. აი-ილიას ნამოსახლარი, სახლი №1.
აღმოსავლეთის კედელი და ღუმელი.
- სურ. 106. აი-ილიას ნამოსახლარი, სახლი №1,
შესასვლელი, ხედი სამხრეთიდან.
- სურ. 107, 108. აი-ილიას ნამოსახლარი.
№1 ნაგებობაში აღმოჩენილი არტეფაქტები.
- სურ. 109. C უბანი, აი-ილიას ნამოსახლარი.
2002 წლის სიტუაციური გეგმა.
- სურ. 110. აი-ილიას ნამოსახლარზე აღმოჩენილი
ობსიდიანის იარაღები.
- სურ. 111; 1-4. აი-ილიას ნამოსახლარი. სხვადასხვა თხრილებში
აღმოჩენილი კერამიკის ფრაგმენტები. 5. VIII თხრილში
აღმოჩენილი თიხის ჭურჭლის ფრაგმენტები.
- სურ. 112. C უბანი, აი-ილიას ნამოსახლარი.
2002 წლის ტოპო და სიტუაციური გეგმა.
- სურ. 113. აი-ილიას ნამოსახლარი. № 1 სათავსო. გეგმა.
- სურ. 114. აი-ილია. საერთო ხედი დასავლეთიდან.
- სურ. 115. გათხრების საერთო ხედი.
- სურ. 116. ენერგოკორიდორის და გათხრების ადგილის
საერთო ხედი დასავლეთიდან.
- სურ. 117. გათხრების საერთო ხედი.
- სურ. 118. №1 სათავსო. ჩრდილო-დასავლეთი კუთხე.
ხედი სამხრეთ-აღმოსავლეთიდან.
- სურ. 119. № 1 სათავსო. ჩრდილო-დასავლეთი ნაწილი.
- სურ. 120. № 1 სათავსო. ჩრდილო-დასავლეთი კუთხე.
- სურ. 121. № 1 სათავსო. ჩრდილო-დასავლეთი კუთხე.
- სურ. 122. № 1 სათავსო.
- სურ. 123. ჩრდილოეთი კედელი. დეტალი.
- სურ. 124. №1 სათავსო. ჩრდილო-აღმოსავლეთი კუთხე.
- სურ. 125. № 1 სათავსო. ჩრდილო-აღმოსავლეთი კუთხე.
- სურ. 126. დასავლეთ კედელთან გამოვლენილი „მერხი“.
- სურ. 127. № 1 სათავსო. ჩრდილო-დასავლეთი კუთხე.
- სურ. 128. № 1 სათავსო. ცენტრალური და ჩრდილო-დასავლეთი ნაწილი.

სურ. 103.

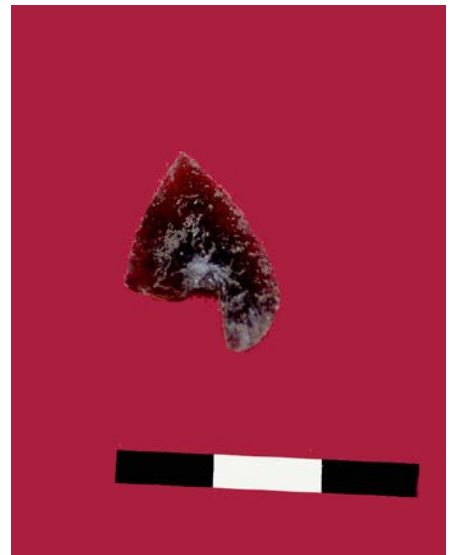
სურ. 104.

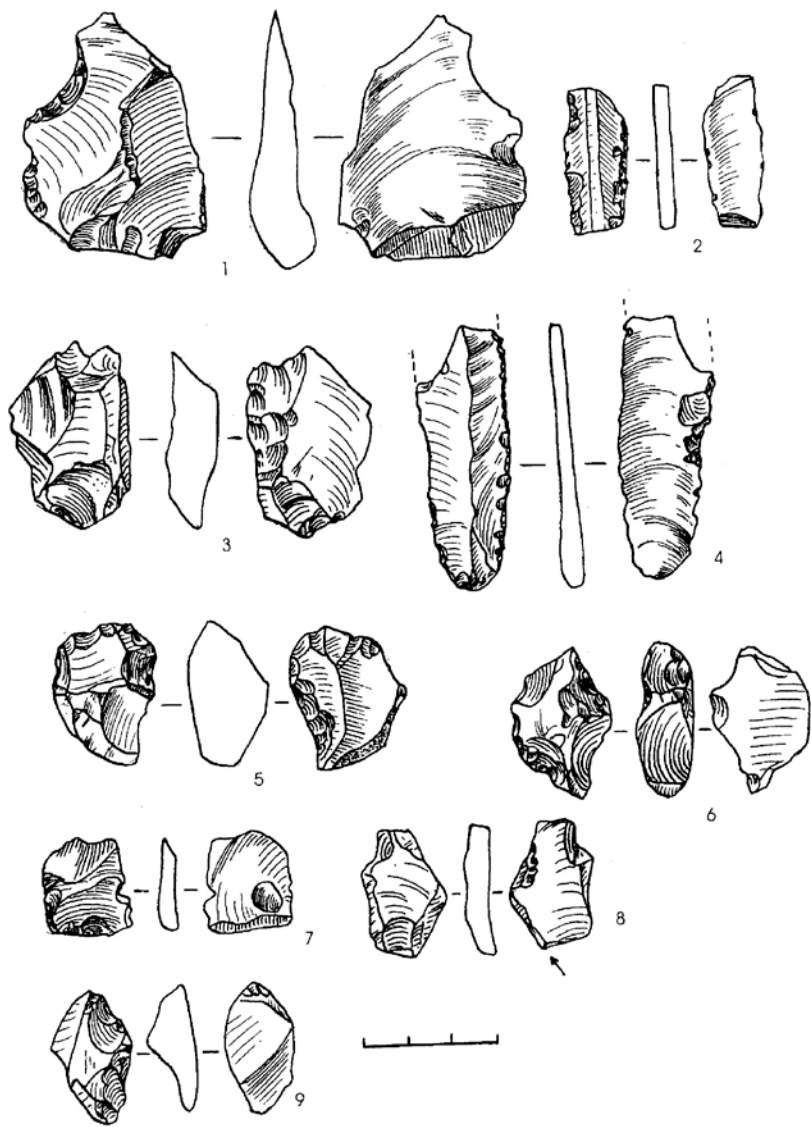
სურ. 105.

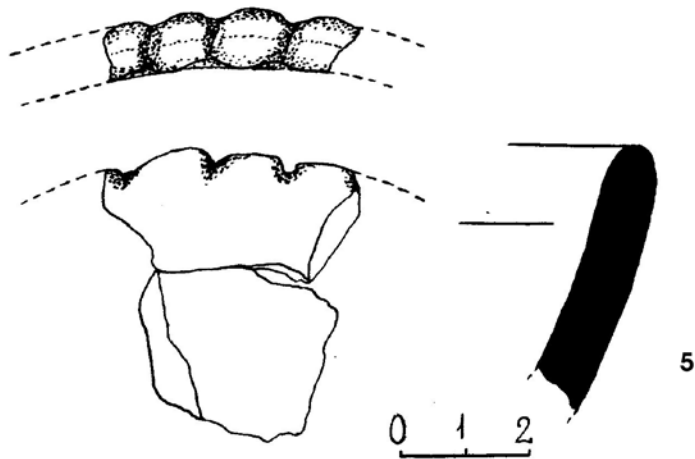
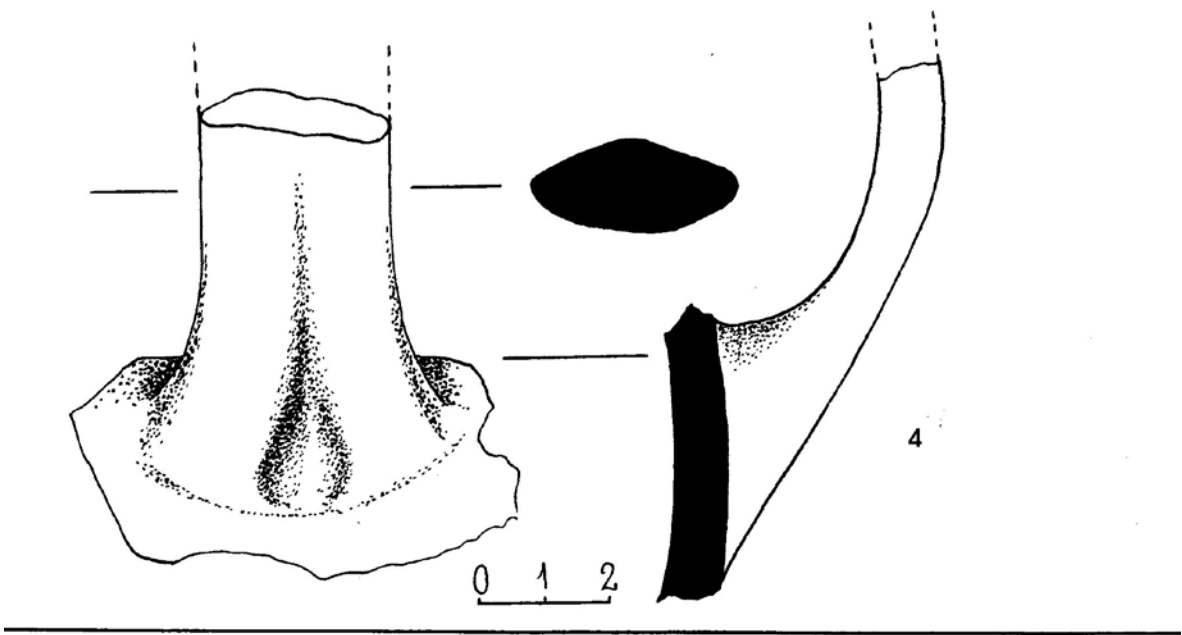
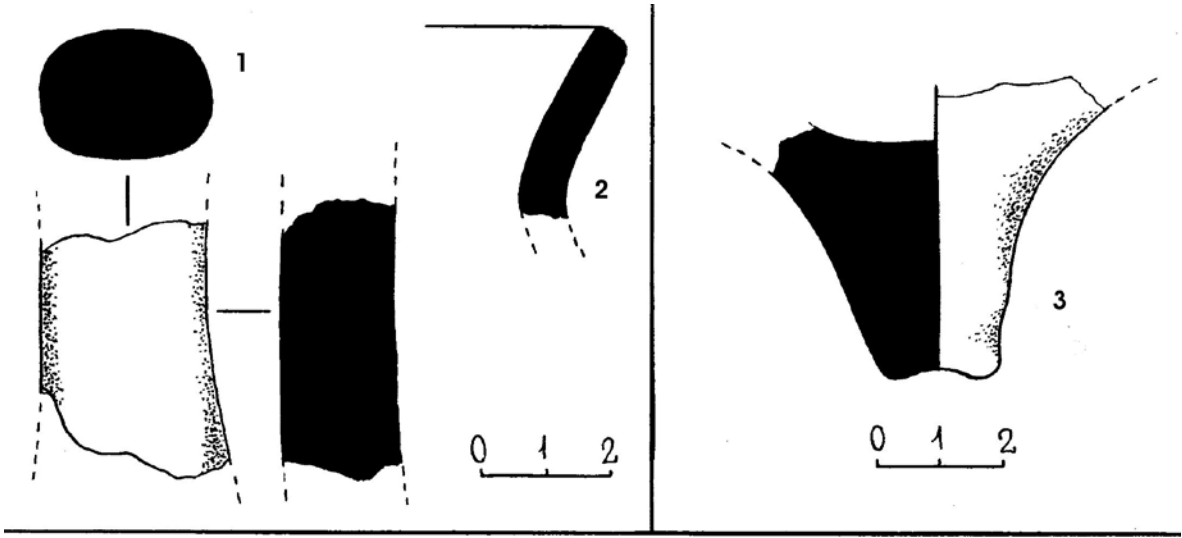
სურ. 106.

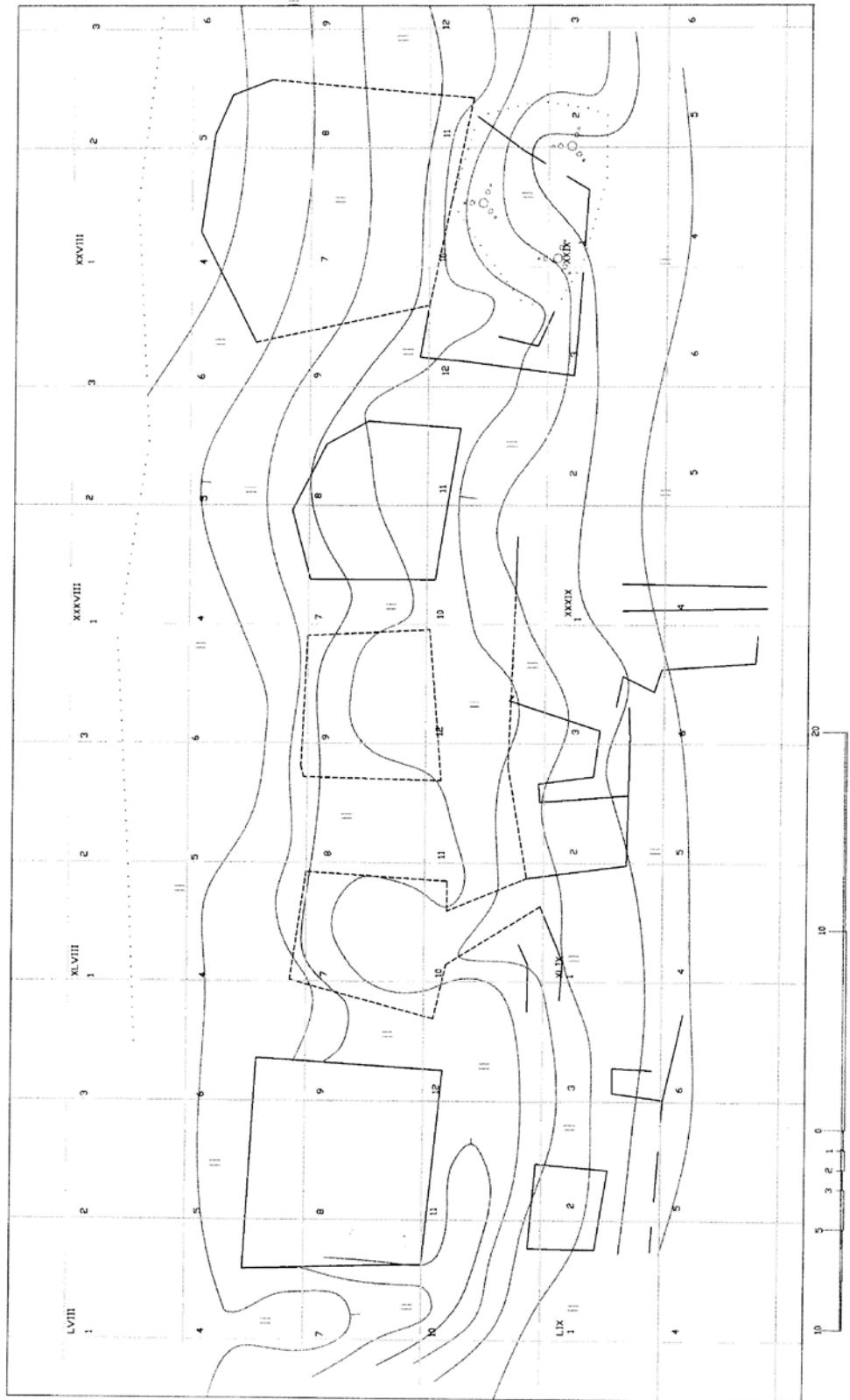
სურ. 107-108.

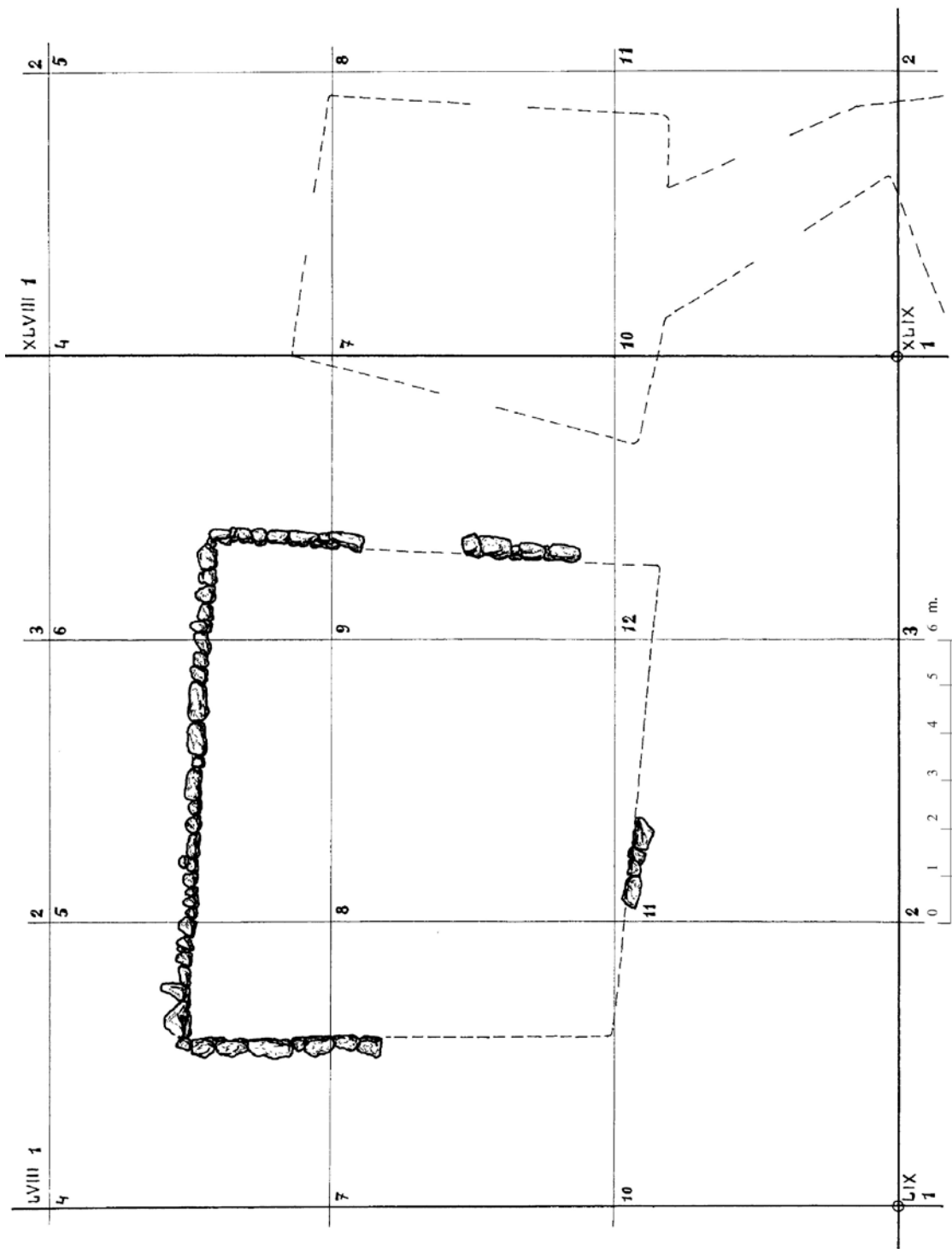
სურ. 110

სურ. 111

სურ. 112

სურ. 113

სურ. 114. აი-ილია. საერთო ხედი დასავლეთიდან.

სურ. 115. გათხრების საერთო ხედი.

სურ. 116. ენერგოკორიდორის და გათხრების ადგილის საერთო ხედი დასავლეთიდან.

სურ. 117. გათხრების საერთო ხედი.

სურ. 118. №1 სათავსო. ჩრდილო-დასავლეთი კუთხე.
ხედი სამხრეთ-აღმოსავლეთიდან.

სურ. 119. № 1 სათავსო. ჩრდილო-დასავლეთი ნაწილი.

სურ. 120. № 1 სათავსო. ჩრდილო-დასავლეთი კუთხე.

სურ. 121. № 1 სათავსო. ჩრდილო-დასავლეთი კუთხე.

სურ. 122. № 1 სათავსო.

სურ. 123. ჩრდილოეთი კედელი. დეტალი.

სურ. 124. №1 სათავსო.
ჩრდილო-აღმოსავლეთი კუთხე.

სურ. 125. № 1 სათავსო. ჩრდილო-აღმოსავლეთი კუთხე.

სურ. 126. დასავლეთ კედელ-თან გამოვლენილი „მერხი“.

სურ. 127. № 1 სათავსო. ჩრდილო-დასავლეთი კუთხე.

სურ. 128. № 1 სათავსო. ცენტრალური და ჩრდილო-დასავლეთი ნაწილი.

ს ა ქ ა რ თ ვ ე ლ ო ს მ ე ც ნ ი ე რ ე ბ ა თ ა ა კ ა დ ე მ ი ა

აკად. ო. ლორთქიფანიძის სახელობის
არქეოლოგიური კვლევების ცენტრი

ბ. ნ ა რ ი მ ა ნ ი შ ვ ი ლ ი

თრიალეთის არქეოლოგიური ექსპედიციის
მიერ 2005 წლის

აკრილ-მაისში ჩატარებული სამუშაოების წინასწარული

ანგარიში

თბილისი 2005

საანგარიშო პერიოდში ექსპედიცია № C-02-BTC-52923 HL-121 ხელშეკრულების საფუძველზე საველე სამუშაოებს აწარმოებდა KP 118+500-დან KP 119+100-ის ჩათვლით.

ექსპედიციის მუშაობაში მონაწილეობა მიიღეს:

23. ნარიმანიშვილი გოდერძი – ხელმძღვანელი.
24. დავლიანიძე რევაზი – არქეოლოგი.
25. ნარიმანიშვილი რევაზი – მძღოლი.
26. პარასკევოვა ლუბა – მზარეული.

ენერგოკორიდორის ამ მონაკვეთზე ექსპედიციამ გათხრები 2003-2005 წლებშიც ჩაატარა (იხ. შესაბამისი წლების ანგარიშები). ეს სამუშაოები ძირითადად ენერგოკორიდორის სამხრეთ ნაწილში მიმდინარეობდა, იქ სადაც ნავთობის მილი ჩაიდო.

ენერგოკორიდორის ჩრდილოეთ ნაწილში, „ტოპ-სოილის“ მოხსნის სამუშაოებთან დაკავშირებით, ექსპედიციამ BP-ის საველე ოფიცრებთან ერთად 2005 წლის 25-28 მარტს ერთობლივი მონიტორინგი ჩაატარა. 118-119-ე კილომეტრებს შორის მოქცეულ ფართობზე შემდეგი სიტუაცია დაფიქსირდა:

3. KP 118+635-ზე გამოვლინდა ყორღანული სამარხის (?) ქვაყრილი (ტაბ. I; სურ. 1, 3).
4. KP 119+090-ზე შეინიშნება სუსტად გამოხატული ქვაყრილი, რომელიც დიდ ფართობზე ვრცელდება (ტაბ. II; სურ. 4). მიწის სამუშაობის დროს ბულდოზერმა ამ ადგილიდან ამოიღო ბაზალტის დიდი ფილა, რომელიც შესაძლებელია სამარხის სახურავს წარმოადგენდეს. ეს ფილა დღეისათვის ენერგოკორიდორის ჩრდილოეთ კიდეზე დევს.

რამდენადაც აღნიშნულ მონაკვეთებზე დადასტურებული ქვების კონცენტრაციის ადგილები არქეოლოგიურ შემოწმებას ითხოვდა, ექსპედიცია 25 აპრილს შეუდგა საველე სამუშაოებს. უამინდობის გამო ექსპედიცია სამუშაოების დაწყებიდან მესამე დღეს იძულებული იყო შეეწყვიტა მუშაობა. საველე სამუშაოები განახლდა 4 მაისს.

ენერგოკორიდორს 118-119-ე კილომეტრებზე გადაკვეთილი აქვს გაუქმებული გზა, რომელიც სოფ. ბაშქოის სოფ. საფარ-ხარაბასთან აკავშირებდა (სურ. 7). ეს გზა ქვით იყო მოკირწყლული და მისი მოხსნის

შემდეგ ენერგოკორიდორში მიმდინარე სამშენებლო სამუშაოების შედეგად გაჩნდა ქვების კონცენტრაციის ადგილები. ამდენად, ჩვენს ამოცანას წარმოადგენდა ქვაყრილების დანიშნულების გარკვევა. ამ მიზნით ენერგოკორიდორი სადაზვერვო თხრილებით იქნა შემოწმებული.

КР 118-ე კილომეტრზე ექვსი თხრილი იქნა გავლებული:

№ 1 თხრილი (ტაბ. I) ენერგოკორიდორის ჩრდილოეთი კიდიდან 3,4-2,8 მ-თაა დაცილებული. დამხრობილია აღმოსავლეთ-დასავლეთის ხაზზე. მისი სიგრძე 12,8 მ-ია, სიგანე 2,5 მ ; „ტოპ სოილის“ დონიდან თხრილის სიღრმე 0,6 მ-ია.

თხრილში არქეოლოგიური ძეგლი არ დაფიქსირდა.

№ 2 თხრილი (ტაბ. I) ენერგოკორიდორის მარჯვენა კიდიდან 1,5 მ დაცილებითაა გავლებული. დამხრობილია ჩრდილოეთ-სამხრეთის ხაზზე. მისი სიგრძე 4,5 მ-ია, სიგანე 2,5 მ ; სიღრმე, „ტოპ სოილის“ დონიდან - 0,3 მ-ია.

თხრილში არტეფაქტები დადასტურებული არ ყოფილა.

№ 3 თხრილი (ტაბ. I) ენერგოკორიდორის ჩრდილოეთი კიდიდან 11,0 მ-თაა დაცილებული. დამხრობილია აღმოსავლეთ-დასავლეთის ხაზზე. მისი სიგრძე 6,0 მ-ია, სიგანე 1,4 მ ; სიღრმე, „ტოპ სოილის“ დონიდან - 0,4 მ.

თხრილში არქეოლოგიური ძეგლი არ დადასტურებულა.

№ 4 თხრილი (ტაბ. I) ენერგოკორიდორის ჩრდილოეთი კიდიდან 2,0 მ-თაა დაცილებული. დამხრობილია ჩრდილოეთ-სამხრეთის ხაზზე. სიგრძე 6,0 მ-ია, სიგანე 1,5 მ; „ტოპ სოილის“ დონიდან თხრილის სიღრმე 0,3 მ-ია.

თხრილში არქეოლოგიური ძეგლი არ დადასტურებულა.

№ 5 თხრილი (ტაბ. I) გავლებულია ენერგოკორიდორის ჩრდილოეთ კიდეშთან. დამხრობილია აღმოსავლეთ-დასავლეთის ხაზზე. მისი სიგრძე 5,0 მ-ს, სიგანე - 0,5 მ-ს უდრის.

თხრილში არტეფაქტები არ დადასტურებულა.

№ 6 თხრილი (ტაბ. I; სურ. 2, 5) გავლებულია ენერგოკორიდორის ჩრდილოეთი კიდიდან 3,5 მ დაცილებით. დამხრობილია აღმოსავლეთ-დასავლეთის ხაზზე. მისი სიგრძე 7,0 მ-ია, სიგანე 2,0 მ. თხრილის სიღრმე, „ტოპ სოილის“ დონიდან 0,8 მ-ია, ცენტრალურ ნაწილში თხრილი 0,3 მ-ით დაღმავდა. ამ დონეზე (1,1 მ სიღრმე) თიხის ჭურჭლის ნატეხი აღმოჩნდა. სამუშაო დროის სიმცირის, თხრილის გარშემო მიწის დიდი მასის არსებობის და თხრილის სივიწროვის გამო გათხრები ამ დონეზე იქნა შეჩერებული (სურ.

6). „ტოპ სოილის“ დონიდან 0,3 მ სიღრმეზე რკინის ნივთის (დანა ?) ფრაგმენტები დაფიქსირდა.

თხრილი ამ მდგომარეობაში დაკონსერვდა. არსებული მონაცემებით ძნელია ძეგლის ხასიათის და დაცულობის განსაზღვრა. ამიტომ საჭიროა ამ თხრილის გაფართოვება და უძრავ ფენამდე გათხრა.

KP 119-ე კილომეტრზე სამი თხრილი იქნა გავლებული: (ტაბ. II; სურ. 10).

№ 1 თხრილი (ტაბ. II; სურ. 8) ენერგოკორიდორის ჩრდილოეთი კიდიდან 13,0 მ-ითაა დაცილებული. დამხრობილია აღმოსავლეთ-დასავლეთის ხაზზე. მისი სიგრძე 27,0 მ-ია, სიგანე 3,8 მ. სიღრმე 0,4-0,5 მ. თხრილში უსისტემოდ განლაგებული ქვები დაფიქსირდა. მათ შორის ობსიდიანის რამდენიმე ანატაკეცი აღმოჩნდა.

თხრილში არქეოლოგიური ძეგლი არ აღმოჩნდა.

№ 2 თხრილი (ტაბ. II; სურ. 9) გავლებულია ენერგოკორიდორის მარჯვენა კიდიდან 4,5 მ დაცილებით. დამხრობილია ჩრდილოეთ-სამხრეთის ხაზზე. მისი სიგრძე 4,3 მ-ია, სიგანე – 2,0 მ, სიღრმე 0,4 მ.

თხრილში არტეფაქტები არ აღმოჩნდა.

№ 3 თხრილი (ტაბ. II) ენერგოკორიდორის ჩრდილოეთი კიდიდან 12,2 მ-ითაა დაცილებული. მისი სიგრძე 17,0 მ-ს, სიგანე 2,2 მ-ს, სიღრმე 0,3-0,5 მ-ს უდრის.

თხრილში არქეოლოგიური ძეგლი არ დადასტურდა.

დასკვნა

5. KP 118-ზე გავლებულ №№ 1-5 თხრილებში არქეოლოგიური ძეგლები არ დადასტურდა.
6. KP 118+635-ზე გავლებულ № 6-ე თხრილი საჭიროებს დამატებით შემოწმებას.
7. KP 119+020-სა და KP 119+100-ს შორის გავლებულ თხრილებში არქეოლოგიური ძეგლები არ დადასტურდა.

რეკომენდაცია

KP 118-სა და KP 119+100-ს შორის მოქცეულ მონაკვეთებში სამშენებლო სამუშაოების წარმოება შესაძლებელია.

KP 118+635-ზე გავლებული № 6 თხრილის დამატებითი შემოწმება მიწების შედუღების შემდეგაც არის შესაძლებელი.

სურ. 1. 118 კმ. № 6 თხრილი. საერთო ხედი.

სურ. 2. 118 კმ. საერთო ხედი დასაგლეთიდან.

სურ. 3. 118 კმ. საერთო ხედი აღმოსავლეთიდან.

სურ. 4. 119 კვ. საერთო ხედი აღმოსავლეთიდან.

სურ. 5. 118+635 კმ. VI თხრილის საერთო ხედი.

სურ. . 118 კმ. საერთო ხედი სამხრეთ-დასავლეთიდან.

სურ. 7. ქვით მოკირწყლული გზის ნაშთი.

სურ. 8. 119 კმ. თხრილი № 1.

სურ. 9. 119 კმ. თხრილი № 2.

სურ. 10. 119 კმ. საერთო ხედი.

საქართველოს მეცნიერებათა აკადემია
აკად. ოთ. ლორთქიფანიძის სახ. არქეოლოგიური
კვლევის ცენტრი

ბ. ნარიმანიშვილი

თრიალეთის არქეოლოგიური ექსპედიციის მიერ

2005 წლის 12 აგვისტოდან 5 სექტემბრამდე

ჩატარებული სამუშაოების წინასწარული

ა ნ ბ ა რ ი შ ი

თბილისი

2005

შესავალი

საანგარიშო პერიოდში ექსპედიცია საველე სამუშაოებს საფარ-ხარაბას სამაროვანზე (KP 119+550-სა და KP 120+500-ს შორის) აგრძელებდა.

სამუშაოები სამ ეტაპად იყო დაგეგმილი (იხ. 2005 წლის ანგარიშები):

პირველ ეტაპზე სამუშაოები სამ უბანზე (I უბანი - KP 119+750-დან KP 120+150-მდე; II უბანი - KP 120+150-სა და KP 120+350-ს შორის; III უბანი KP 120+350-დან KP 120+500-მდე) ერთდროულად წარიმართა.

პირველ ეტაპზე, რომელიც 21 დღეს გრძელდებოდა სამივე უბანზე მოხდა ქვაყრილების გასუფთავება. მოისინჯა ის ადგილებიც, სადაც სამარხების გამოჩენა იყო მოსალოდნელი. 2005 წლის 25-28 მარტს [იხ. გ.ნარიმანიშვილი, წალკა-თრიალეთის არქეოლოგიური ექსპედიციის მიერ 2005 წლის 25-28 მარტს ჩატარებული მუშაობის ანგარიში] და ა.წ. 1-25 ივნისს [იხ. გ.ნარიმანიშვილი, წალკა-თრიალეთის არქეოლოგიური ექსპედიციის მიერ 2005 წლის ივნისში ჩატარებული სამუშაოების წინასწარული ანგარიში] ჩატარებული სამუშაოების შედეგად ენერგოკორიდორში 52 ქვაყრილი დაფიქსირდა (№№ 33-84).

პირველი ეტაპის სამუშაოებისას გამოვლინდა კიდევ 6 სამარხი (№№ 85-90). სულ გამოვლენილი იქნა 58 სამარხი (№№ 33-90). 58-ვე ქვაყრილს ჩაუტარდა პრეპარაცია. სამარხები მომზადდა გასახსნელად. მოხდა მათი გრაფიკული და ფოტოფიქსაცია. შედგა გენგეგმა.

მეორე ეტაპზე გათვალისწინებული იყო ყველა სამარხის გათხრა. თავდაპირველი გეგმის მიხედვით [იხ. გ.ნარიმანიშვილი, წალკა-თრიალეთის არქეოლოგიური ექსპედიციის მიერ 2005 წლის ივნისში ჩატარებული სამუშაოების წინასწარული ანგარიში, გვ. 6-7] სამუშაოებისათვის საგარაუდოდ ოთხი კვირა (28 სამუშაო დღე) განისაზღვრა.

ჩვენს მიერ შემოთავაზებული გეგმა გათვლილი იყო წინასწარულ მონაცემებზე, რომლის მიხედვითაც გასათხრელი იყო 52 სამარხი. ამ რაოდენობას შემდეგ 12 სამარხი დაემატა. ამდენად გასათხრელი სამარხების საერთო რაოდენობამ 63-ს მიაღწია.

2005 წლის 11 აგვისტოსათვის გათხრილი იყო 39 სამარხი. გასათხრელი დარჩა 24 სამარხი. აღსანიშნავია, რომ №№ 46, 66 და 70 სამარხების ქვაყრილების მხოლოდ სამხრეთი ნაწილი მოექცა ენერგოკორიდორში, ხოლო მათი დასაკრძალავი კამერები კი ენერგოკორიდორის გარეთ მდებარეობს. №№

37 და 40 სამარხები კი ენერგოკორიდორის ზონაშია გამოვლენილი, მაგრამ მათ „ტოპ-სოილი“ მიწაზვინულად აყრია, რის გამოც მათი გათხრა ამ ეტაპზე შეუძლებელია.

ამდენად, სამაროვანზე გასათხრელი დარჩა 21 სამარხი, რომელთაგან მხოლოდ 18-ზე შეიძლებოდა სამუშაოების ჩატარება.

რამდენადაც მეორე ეტაპის სამუშაოების დასრულება განსაზღვრულ ვადებში, ბუნებრივი პირობების (სურ. 2, 31, 32) და სამარხთა რაოდენობის გაზრდის გამო, ვერ მოხერხდა, BP-ისა და არქეოლოგიური კვლევის ცენტრს შორის დაიდო ახალი კონტრაქტი, რომელიც ენერგოკორიდორის ამ მონაკვეთზე არქეოლოგიური სამუშაოების დასრულებას ითვალისწინებდა.

თავდაპირველი გეგმა **მესამე ეტაპის** სამუშაოების ჩატარებასაც ითვალისწინებდა [იხ. გ.ნარიმანიშვილი, წალკა-თრიალეთის არქეოლოგიური ექსპედიციის მიერ 2005 წლის ივნისში ჩატარებული სამუშაოების წინასწარული ანგარიში. გვ. 6]. ამ ეტაპზე ჩვენ ვგულისხმობდით ნავთობსადენსა და გაზსადენს შორის არსებული ტექნიკური გზის (KP 120+250-სა და KP 120+500-სს შორის) ქვეშ მოქცეული სამარხების შესწავლას. მიგვაჩნია, რომ ამ მონაკვეთისა და №№ 37, 39, 40 სამარხების შესწავლა ნავთობისა და გაზის მილების თხრილებში ჩადების შემდეგ იქნება შესაძლებელი.

ექსპედიცია, №№ C-03-BTC-52923 HL-150, HL-155 და HL-163 ხელშეკრულებების საფუძველზე, **მეორე ეტაპით** გათვალისწინებულ საველე სამუშაოებს 27 ივნისიდან 11 აგვისტოს ჩათვლით აწარმოებდა.

მეორე ეტაპის სამუშაოები სამი კონტრაქტის (№ C-03-BTC-52923 HL-150, HL-155 და HL-163) საფუძველზე მიმდინარეობდა. დამატებითი სამუშაოების ჩასატარებლად კიდევ ორი კონტრაქტი დაიდო.

პირველი დამატებითი კონტრაქტის (№ C-03-BTC-52923 HL-169) მიხედვით სამუშაოები 13 აგვისტოდან 27 აგვისტოს ჩათვლით (14 სამუშაო დღე) მიმდინარეობდა, რომელშიც მონაწილეობა მიიღეს:

27. ნარიმანიშვილი გოდერძი – ხელმძღვანელი.
28. ამირანაშვილი ჯუანშერი – მოადგილე, არქეოლოგი.
29. მურვანიძე ბიძინა – არქეოლოგი.
30. დავლიანიძე რევაზი – არქეოლოგი.
31. ქორქია ლიანა – არქეოლოგი.
32. მარგველაშვილი მაყვალა - არქეოლოგი.

33. შანშაშვილი ნინო – არქეოლოგი.
34. მანჯგალაძე გიორგი – არქეოლოგი.
35. ღუნდუა გიორგი – არქეოლოგი.
36. სტურუა ქეთევანი – არქეოლოგი.
37. კვაჭაძე მარინე – ასისტენტი.
38. ფხოველიშვილი გურანდა – ასისტენტი.
39. გიგუაშვილი ნელი – ასისტენტი.
40. პაჭიკაშვილი ნაზი – ასისტენტი.
41. ტურიაშვილი დარეჯანი – ასისტენტი.
42. ესაკია ვერა – ასისტენტი.
43. გიუნაშვილი გელა – ასისტენტი.
44. მანჯგალაძე გიორგი – ასისტენტი.
45. ჯორჯაძე მარინე – ასისტენტი.
46. ტატიშვილი გიორგი – არქიტექტორი.
47. ყაზახიშვილი ტინათინი – არქიტექტორი.
48. ყვავაძე ელისო – პალინოლოგი.
49. ბითაძე ღია – ანთროპოლოგი.
50. თევზაძე ალექსანდრე – ტოპოგრაფი.
51. ღლიღვაშვილი ელგუჯა – მენეჯერი.
52. გიუნაშვილი გელა – მენეჯერი.
53. მამულაშვილი ნინო – მზარეული.
54. კვიციანი კესო – მზარეული.
55. პარასკეოვა ლუბა – მზარეული.
56. ნარიმანიშვილი რევაზი – მძღოლი.
57. მუსხიევი ალექსი – მძღოლი.
58. კახიანი კახა – მძღოლი.
59. ღლიღვაშვილი ელგუჯა – მძღოლი.
60. მავრანგელოვი ბორისი – დარაჯი.

მეორე დამატებითი კონტრაქტით (№ C-03-BTC-52923 HL-176)

საფუძველზე სამუშაოები 29 აგვისტოდან 04 სექტემბრის ჩათვლით (7 სამუშაო დღე) მიმდინარეობდა. საველე სამუშაოებში მონაწილეობა მიიღეს:

21. ნარიმანიშვილი გოდერძი – ხელმძღვანელი.
22. ამირანაშვილი ჯუანშერი – მოადგილე, არქეოლოგი.
23. დავლიანიძე რევაზი – არქეოლოგი.

24. მურვანიძე ბიძინა – არქეოლოგი.
25. კვაჭაძე მარინე – ასისტენტი.
26. გიუნაშვილი გელა – ასისტენტი.
27. მანჯგალაძე გიორგი – ასისტენტი.
28. ტატიშვილი გიორგი – არქიტექტორი.
29. ყვავაძე ელისო – პალინოლოგი.
30. კვიციანი კესო – მზარეული.
31. პარასკევოვა ლუბა – მზარეული.
32. ნარიმანიშვილი რევაზი – მძღოლი.
33. ჯალაბაძე არჩილი – მძღოლი.
34. მაერანგელოვი ბორისი – დარაჯი.

საფარ-ხარაბას სამაროვანი

მეორე ეტაპის სამუშაოები KP 119+750-სა და KP 120+500-სს შორის მოქცეულ მონაკვეთზე გამოვლენილი სამარხების შესწავლისა და ენერგოკორიდორის ამ მონაკვეთის არქეოლოგიური ძეგლებისაგან განთავისუფლების მიზნით გაგრძელდა.

გათხრები ორ (I უბანზე (KP 119+750-დან KP 120+150-მდე) გამოვლენილი შესწავლა II ეტაპის სამუშაოების დროს დასრულდა) უბანზე მიმდინარეობდა:

II უბანზე (KP 120+150-სა და KP 120+350-ს შორის) გასათხრელი იყო 8 სამარხი (№№ 52, 53, 55, 56, 59, 60, 66, 70).

III უბანზე (KP 120+350-სა და KP 120+500-სს შორის) გასათხრელი დარჩა 16 (№№ 33, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 42, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51) სამარხი (სურ. 1).

ამდენად, ენერგოკორიდორის გახსადენის მონაკვეთში დამატებითი კონტრაქტით გათვალისწინებული სამუშაოების დაწყებამდე გამოვლენილი იყო 63 სამარხი, რომელთაგან გათხრილია 39, გასათხრელი დარჩა 24 სამარხი.

2005 წლის 10 აგვისტოს II უბანზე კიდევ ორი სამარხი (№№ 96, 97) დაფიქსირდა. II ეტაპის დასასრულებლად დადებული ახალი კონტრაქტებით წარმოებული სამუშაოების დროს კი კიდევ 13 სამარხი (№№ 98-110) გამოვლინდა.

საფარ-ხარაბას სამაროვანზე დღეისათვის გამოვლენილი ყველა სამარხი ქვაყრილიან ორმოსამარხს წარმოადგენს.

სამარხი კამერების თავზე წრიული ქვაყრილებია გამართული (სურ. 3, 4, 5), რომელთა დიამეტრი 4-12 მ-ს უდრის. ქვაყრილები უმეტეს შემთხვევაში რიყის წვრილი ქვებითაა შედგენილი და ბაზალტის დიდი ქვებით გამართული კრომლესების შიდა სივრცეს მთლიანად ფარავს. კრომლესთა ერთ ნაწილს მხოლოდ სამარხი კამერის თავზე აქვს წვრილი ქვების ყრილი (სურ. 5, 6, 9, 12, 16-18).

სამარხი კამერები ხის ძეგლებით (სურ. 10), ან ქვის ფილებითაა გადახურული (სურ. 7, 8, 13, 14).

კრომლესთა აბსოლუტური უმრავლესობის ცენტრში ერთი სამარხი კამერაა გამართული, რომელშიც ერთი მიცვალებულია ჩასვენებული.

მიცვალებულები დასვენებულია მარჯვენა ან მარცხენა გვერდზე. ხელ-ფეხი მოკეცილი აქვთ. ჩონჩხები ცუდადაა დაცული.

სამარხეული ინვენტარი ძირითადად თიხის ჭურჭლითაა წარმოდგენილი. თითოეულ მიცვალებულს 1-4 ჭურჭელი აქვს ჩატანებული (სურ. 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28). მცირე რაოდენობით გვხვდება სხვადასხვა მასალისაგან დამზადებული მძივები. ლითონის ინვენტარი ორ სამარხში (№ 56, 73) დაფიქსირდა.

საანგარიშო პერიოდში გათხრილ სამარხებში დაკრძალვის იგივე წესი დაფიქსირდა, რაც ადრე შესწავლილებში. მიცვალებულთა ჩონჩხები შავი ფერის მკვრივი მასითაა დაფარული (სურ. 11, 15, 20, 22, 24, 25); ასეთივე მასა ჩონჩხების ქვეშაც ფიქსირდება. შავი ფენა სამარხი კამერის კედლებისაგან ყვითელი ფერის გრუნტითაა გამოყოფილი. ხშირ შემთხვევაში ასეთი ფენა წაგრძელებული ოთხკუთხედის მოყვანილობისაა და სწორი გეომეტრიული ფორმებით გამოირჩევა. წინასწარული მონაცემით შავი ფენა ტყავის, ჭილობისა და ქსოვილის ნარჩენებისაგან შედგება.

ამდენად, ექსპედიციის მიერ საფარ-ხარაბას სამაროვანზე 2005 წელს გამოვლინდა 93 სამარხი, რომელთაგან გაითხარა 83.

გადაღებულია 700 ფერადი კადრი, 350 სლაიდი, 5000 ციფრული კადრი, და ვიდეომასალა (360 წუთი); შევსებულია სამაროვნის და მიმდებარე ტერიტორიის ტოპოგეგმა, შედგენილია სამაროვნის გენგეგმა, სამივე უბნის გეგმა – შესაბამისი ჭრილებით. შესრულებულია სამარხების გეგმები და ჭრილები; მოპოვებულია თიხის 200-მდე ჭურჭელი, ობსიდიანის 100-ზე მეტი იარაღი, კაჟისა და ობსიდიანის 42 ისრისპირი, ბრინჯაოს სატევარი და საკინძები, სხვადასხვა მასალისაგან დამზადებული მძივები; პალინოლოგიური ანალიზისათვის აღებულია 870 ნიმუში; ანთროპოლოგიური და პალეოზოოლოგიური კვლევისათვის შეგროვებულია მასალები.

კონტრაქტებით გათვალისწინებული სამუშაოები ენერგოკორიდორის ამ მონაკვეთზე შეიძლება დასრულებულად ჩაითვალოს.

საფარ-ხარაბას სამაროვნის დასავლეთ ნაწილში წარმოებულმა მიწის სამუშაოებმა ენერგოკორიდორში, სამარხთა ახალი ჯგუფი გამოვლინდა. გაზსადენის ჩამკეტი სადგურის (BVR-G-2; MS-34) მშენებლობისას 7 (შვიდი) ქვაყრილი გამოვლინდა. მათი ზომები და კონფიგურაცია სამარხთა ყრილების

შთაბეჭდილებას ტოვებს. სამშენებლო სამუშაოების დასრულების შემდეგ აუცილებელი იქნება ავ მონაკვეთის არქეოლოგიური შესწავლა.

დასკვნა

9. მეორე ეტაპზე ენერგოკორიდორის გაზსადენის მონაკვეთში მოქცეული ყველა ის სამარხი გათხარა, რომელთა შესწავლაც კონტრაქტებით იყო გათვალისწინებული.
10. ენერგოკორიდორის ფარგლებში მოექცა სამარხთა ნაწილი. მაგ №№ 46, 66 და 70 სამარხების მხოლოდ ქვაყრილების სამხრეთი ნაწილი მოექცა ენერგოკორიდორში, სამარხი კამერები კი ენერგოკორიდორის გარეთ მდებარეობს. №№ 37, 40, 111-115 სამარხები ენერგოკორიდორის ზონაშია გამოვლენილი, მაგრამ მათ „ტოპ-სოილი“ აყრია, რის გამოც მათი გათხრა ამ ეტაპზე შეუძლებელია.
11. ამდენად, ენერგოკორიდორის იმ მონაკვეთზე, სადაც საანგარიშო პერიოდში მიმდინარეობდა სამუშაოები **გასათხრელი დარჩა 10 სამარხი.**
12. **გასათხრელია** გზის ჩამკეტი სადგურის (BVR-G-2; MS-34) მიდამოებში წარმოებული სამშენებლო სამუშაოებისას **ახლად გამოვლენილი სამარხები.**
13. თავდაპირველი გეგმა **მესამე ეტაპის** სამუშაოების ჩატარებასაც ითვალისწინებდა [იხ. გ. ნარიმანიშვილი, წალკა-თრიალეთის არქეოლოგიური ექსპედიციის მიერ 2005 წლის ივნისში ჩატარებული სამუშაოების წინასწარული ანგარიში, გვ. 6]. ამ ეტაპზე ჩვენ ვგულისხმობდით ნავთობსადენსა და გაზსადენს შორის არსებული გზის (KP 120+250-სა და KP 120+500-სს შორის) ქვეშ მოქცეული სამარხების შესწავლას.
14. გზის მონაკვეთის და №№ 37, 40, 46, 66, 70, 111-115 სამარხების შესწავლა ნავთობისა და გაზის მიწების თხრილებში ჩადების შემდეგ იქნება შესაძლებელი.
15. **გასარკვევია** KP 118+700-დან KP 119+090-მდე დაზიანებული სამარხების შემდგომი ბედი.
16. ენერგოკორიდორის **KP 119+750 – KP 120+500 მონაკვეთზე სამშენებლო სამუშაოების წარმოება შესაძლებელია.**

რეკომენდაცია BP-ის

5. აუცილებელია გაზის ჩამკეტი სადგურის ტერიტორიაზე გამოვლენილი სამარხების გათხრა.
6. სასურველია KP 118+700-სა და KP 119+090-ს შორის მოქცეულ მონაკვეთებში გამოვლენილი სამარხების შესწავლა.
7. გასათვალისწინებელია მესამე ეტაპის სამუშაოების ჩატარების შესაძლებლობაც.
8. შესაძლებელია ლაბორატორიული სამუშაოების დაწყება.

სურ. 1. საფარ-ხარაბას სამაროვანი. III უბნის საერთო ხედი დასავლეთიდან.

სურ. 2. საფარ-ხარაბას სამაროვანი. III უბანი. მუშაობის პროცესი. საერთო ხედი აღმოსავლეთიდან.

სურ. 3. საფარ-ხარაბას სამაროვანი. №50 და №51 სამარხების საერთო ხედი დასავლეთიდან.

სურ. 4. საფარ-ხარაბას სამაროვანი. №50 სამარხის საერთო ხედი ჩრდილოეთიდან.

სურ. 5. საფარ-ხარაბას სამაროვანი. №50 სამარხის საერთო ხედი სამხრეთ-დასავლეთიდან ქვქერილის პრეპარაციის შემდეგ.

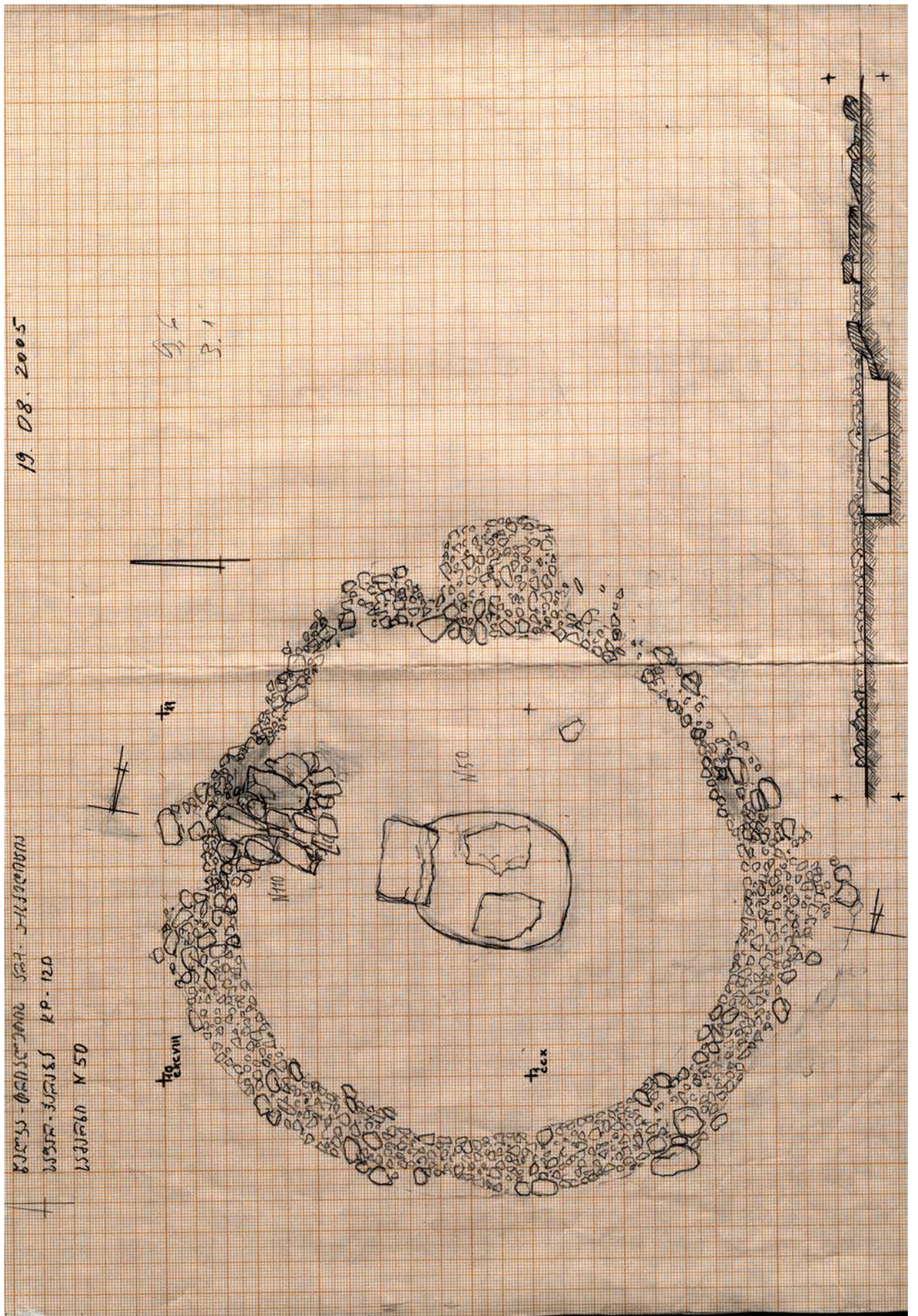
სურ. 6. საფარ-ხარაბას სამაროვანი. №50 სამარხის კამერის ქვაყრილი.

სურ. 7. საფარ-ხარაბას სამაროვანი. სამარხი №50. საერთო ხედი სამხრეთ-დასავლეთიდან სამარხის კამერის ქვაყრილის ადების შემდეგ.

სურ. 8. საფარ-ხარაბას სამაროვანი. სამარხი №50. სამარხის კამერის საერთო ხედი სამხრეთიდან ქვაყრილის ადების შემდეგ.

სურ. 9. საფარ-ხარაბას სამაროვანი. სამარხი № 50. გეგმა და ჭრილი.

სურ. 10. საფარ-ხარაბას სამაროვანი. სამარხი №50. სამარხის კამერის საერთო ხედი გადახურვის ქვის ფილების მოხსნის შემდეგ.

სურ. 11. საფარ-ხარაბას სამაროვანი. სამარხი №50. სამარხის კამერის საერთო ხედი 0,5 მ ფენის მოხსნის შემდეგ. შავი ფერის ლაქა წარმოქნილია ორგანული ნივთიერებების დაშლის შედეგად.

სურ. 12. საფარ-ხარაბას სამაროვანი. სამარხები №№ 49, 51. საერთო ხედი ქვაყრილების პრეპარაციის შემდეგ.

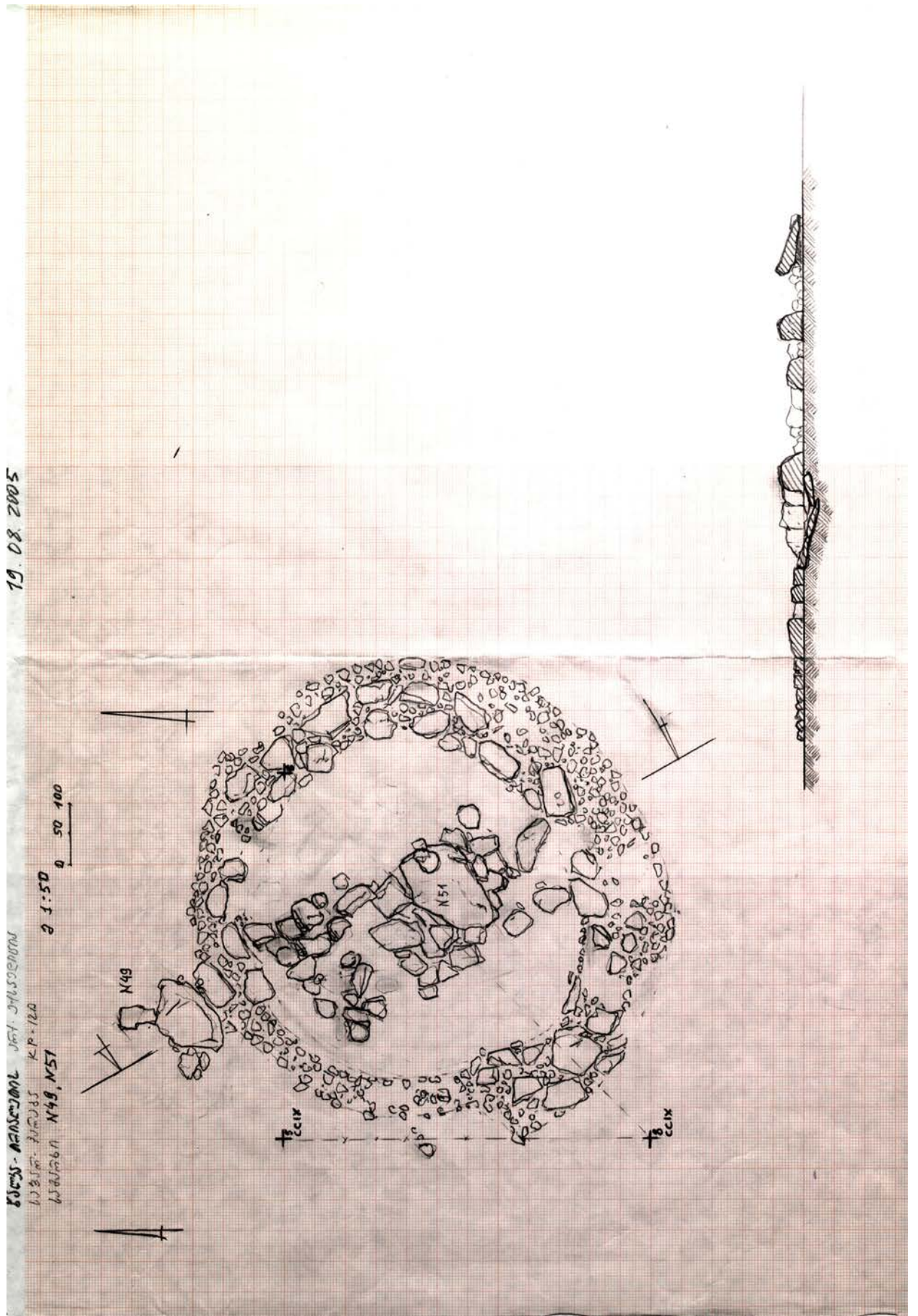
სურ. 13. საფარ-ხარაბას სამაროვანი. სამარხი №51. საერთო ხედი სამხრეთიდან ქვაყრილის მოსხნის შემდეგ.

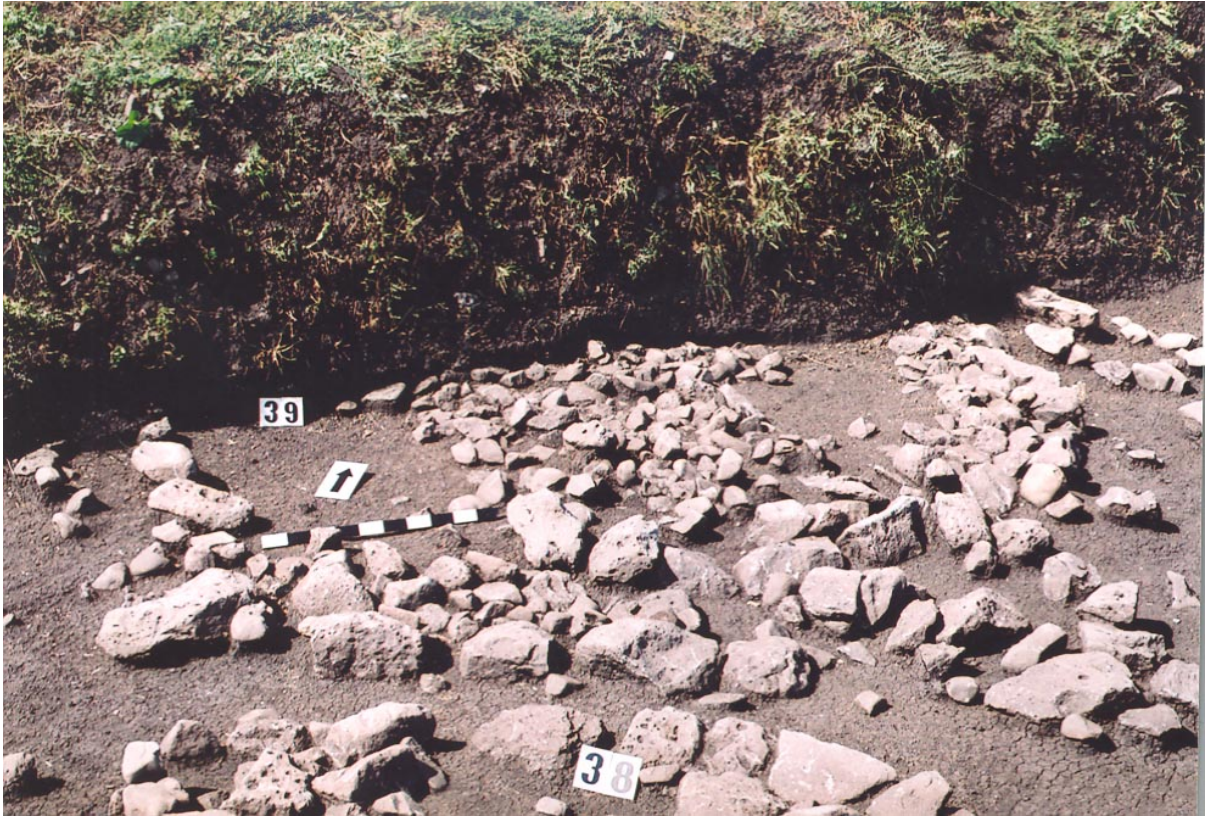
სურ. 14. საფარ-ხარაბას სამაროვანი. სამარხი №51. სამარხის კამერის გადახურვის ქვის ფილები.

სურ. 15. საფარ-ხარაბას სამაროვანი. სამარხი № 51. დასაკრძალავი კამერის საერთო ხედი 0,8 მ. სიღრმეზე.

სურ. 16. საფარ-ხარაბას სამაროვანი. სამარხები №№ 49, 51. გეგმა და ჭრილი.

სურ. 17. საფარ-ხარაბას სამაროვანი. სამარხი № 39. ქვაყრილის საერთო ხედი.

სურ. 18. საფარ-ხარაბას სამაროვანი. სამარხი № 39. სამარხი კამერის ქვაყრილის საერთო ხედი. პრეპარაციის პროცესი.

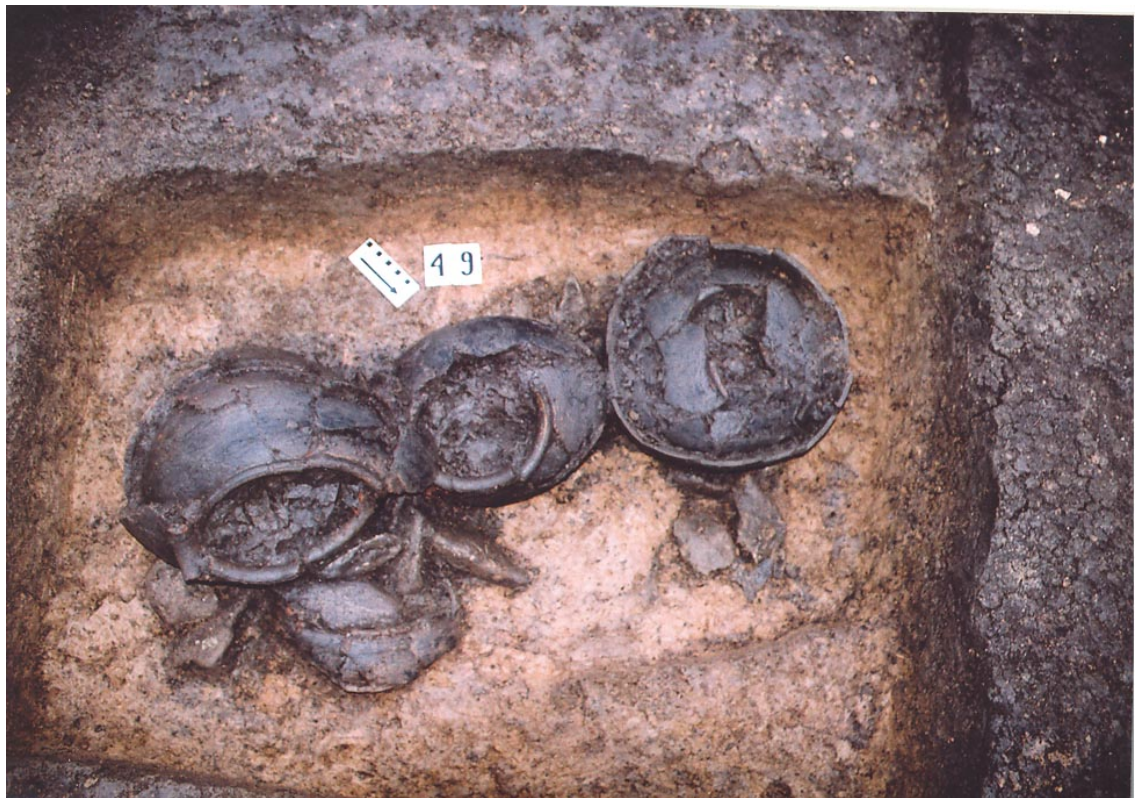
სურ. 19. საფარ-ხარაბას სამაროვანი. სამარხი № 39. სამარხი კამერის II დონის ქვაყრილის მოსხნის შემდეგ. III დონის ქვაყრილის საერთო ხედი სამხრეთიდან.

სურ. 20. საფარ-ხარაბას სამაროვანი. სამარხი № 39. სამარხი კამერის ქვაყრილის მოსხნის შემდეგ. საერთო ხედი სამხრეთ-დასავლეთიდან.

სურ. 21. საფარ-ხარაბას
სამაროვანი. სამარხი № 32.
სამარხის დასაკრძალავი კამერა.
პრეპარაციის შემდეგ. საერთო
ხედი სამხრეთიდან.

სურ. 22. საფარ-ხარაბას სამაროვანი. სამარხი № 49. სამარხი კამერა
პრეპარაციის შემდეგ. საერთო ხედი ჩრდილოეთიდან.

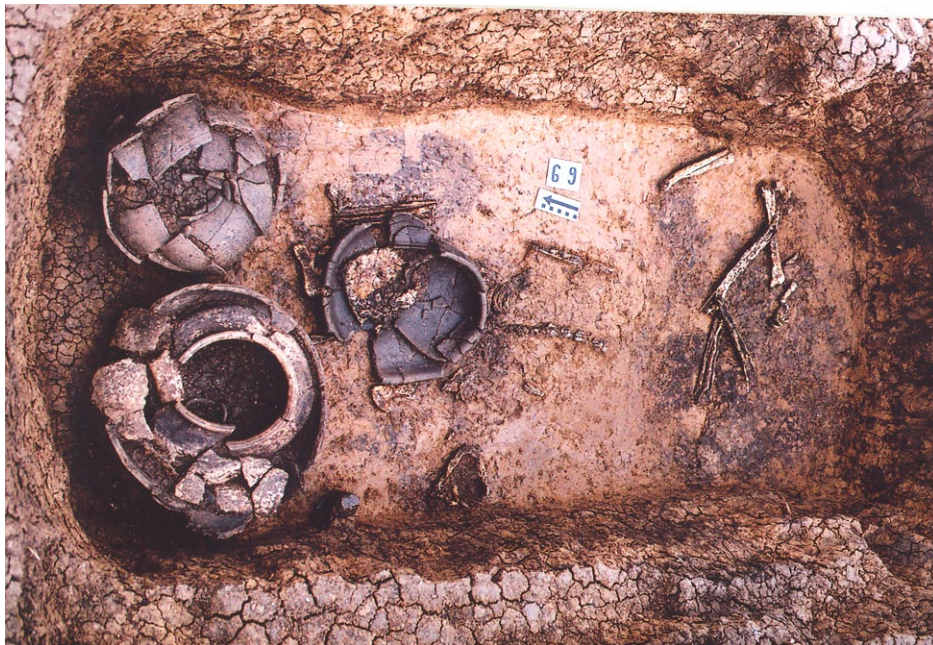
სურ. 23. საფარ-ხარაბას სამაროვანი. სამარხი № 52. სამარხი კამერის ქვაყრილის მოხსნის შედეგ. პრეპარაციის პროცესი. საერთო ხედი სამხრეთ-დასავლეთიდან.

სურ. 24. საფარ-ხარაბას სამაროვანი. სამარხი № 52. სამარხი კამერის ქვაყრილის მოხსნის შედეგ. პრეპარაციის პროცესი. საერთო ხედი სამხრეთ-დასავლეთიდან.

სურ. 25. საფარ-ხარაბას
სამაროვანი. სამარხი № 69.
სამარხი კამერა პრეპარაციის
პროცესი. საერთო ხედი
სამხრეთიდან..

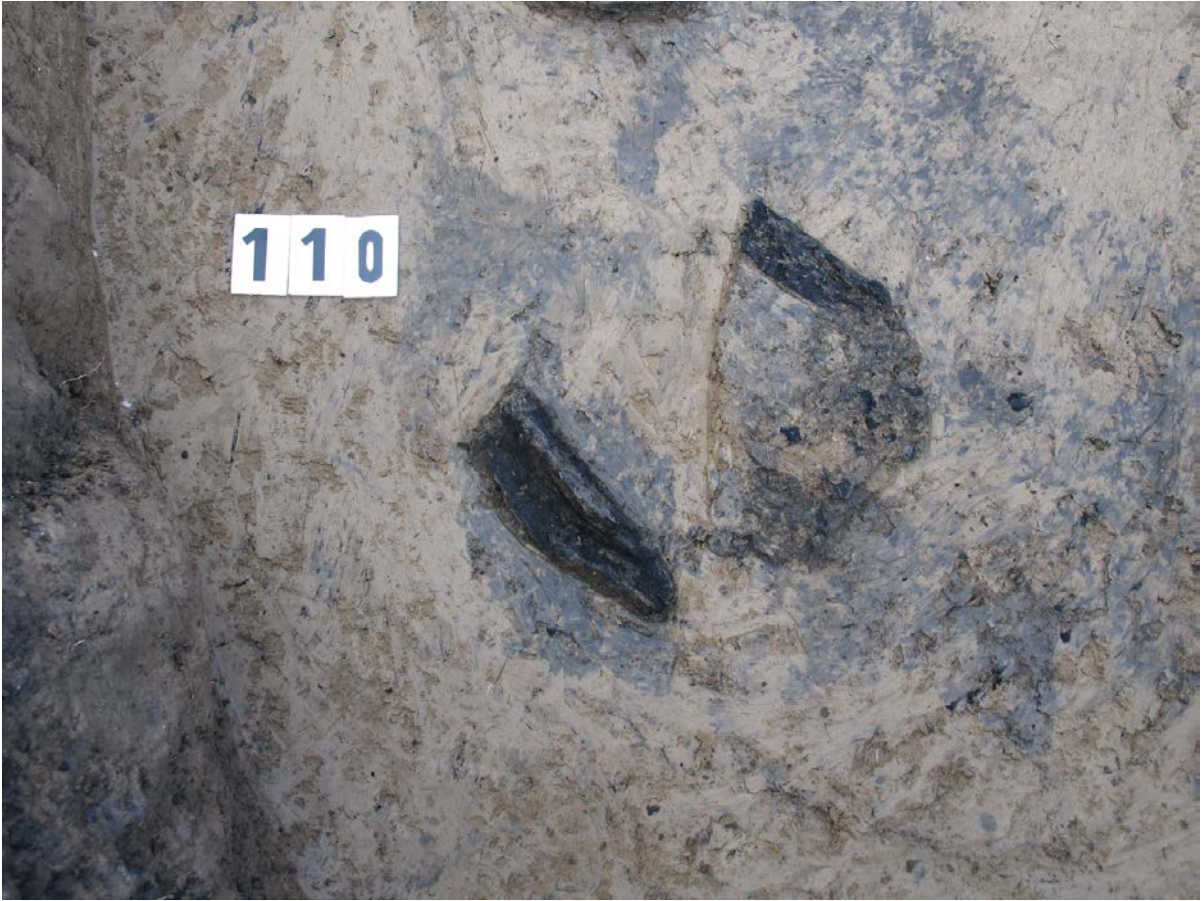
სურ. 26. საფარ-ხარაბას სამაროვანი. სამარხი № 69. სამარხი კამერა
პრეპარაციის შემდეგ. საერთო ხედი დასავლეთიდან..

სურ. 27. საფარ-ხარაბას სამაროვანი. სამარხი № 110. სამარხი კამერა პრეპარაციის შემდეგ. საერთო ხედი სამხრეთიდან.

სურ. 28. საფარ-ხარაბას სამაროვანი. სამარხი № 110. სამარხი კამერა პრეპარაციის შემდეგ. თიხის ჭურჭლები.

სურ. 29. საფარ-ხარაბას სამაროვანი. სამარხი № 110. სამარხი კამერა პრეპარაციის შემდეგ. დეტალი: ხის ნახშირის ნაშთები.

სურ. 30. საფარ-ხარაბას სამაროვანი. სამარხი № 110. სამარხი კამერა პრეპარაციის შემდეგ. დეტალი – ხის ძელის ანაბეჭდი.

სურ. 31. საფარ-ხარაბას სამაროვანი. III უბნის საერთო ხედი აღმოსავლეთიდან. წვიმების შედეგად ველზე გაჩენილი ტბორები.

სურ. 32. საფარ-ხარაბას სამაროვანი. III უბნის საერთო ხედი დასავლეთიდან. წვიმების შედეგად ველზე გაჩენილი ტბორები.

საქართველოს მეცნიერებათა აკადემია

აკად. ო. ლორთქიფანიძის სახელობის
არქეოლოგიური კვლევის ცენტრი

THE BAKU-TBILISI-CEYHAN PIPELINE COMPANY

ბოღერძი ნარიმანიშვილი

თრიალეთის არქეოლოგიური ექსპედიციის მიერ

2005 წლის 3–16 დეკემბერს ჩატარებული

სამუშაოების წინასწარული

ანბარი

თბილისი 2005

შესავალი

საანგარიშო პერიოდში ექსპედიცია საველე სამუშაოებს საფარ-ხარაბას სამაროვანზე აგრძელებდა.

სამაროვანი ბაქო-თბილისი-ჯეიჰანის ნავთობსადენის 120-კილომეტრზე მდებარეობს. 2003-2005 წლებში ენერგოკორის ფარგლებში მოქცეული სამარხების დიდი ნაწილი გაითხარა [იხ.: გ. ნარიმანიშვილი, წალკა-თრიალეთის არქეოლოგიური ექსპედიციის მიერ 2003 წელს ჩატარებული მუშაობის ანგარიში; გ. ნარიმა-ნიშვილი, წალკა-თრიალეთის არქეოლოგიური ექსპედიცია 2004 წელს; გ. ნარიმანიშვილი, წალკა-თრიალეთის არქეოლოგიური ექსპედიციის მიერ 2005 წლის 25-28 მარტს ჩატარებული მუშაობის ანგარიში; გ. ნარიმანიშვილი, წალკა-თრიალეთის არქეოლოგიური ექსპედიციის მიერ 2005 წლის ივნისში ჩატარებული სამუშაოების წინასწარული ანგარიში; გ. ნარიმანიშვილი, წალკა-თრიალეთის არქეოლოგიური ექსპედიციის მიერ 2005 წლის ივნისში ჩატარებული სამუშაოების წინასწარული ანგარიში; გ. ნარიმანიშვილი, წალკა-თრიალეთის არქეოლოგიური ექსპედიციის მიერ 2005 წლის 12 აგვისტოდან 5 სექტემბრამდე ჩატარებული მუშაობის ანგარიში].

საველე სამუშაოები გახის ჩამკეტი სადგურის მშენებლობის დროს გამოვლენილი სამარხების გათხრას ითვალისწინებდა.

გახის ჩამკეტის ტერიტორიაზე სამარხები 2005 წლის აგვისტოში გამოვლინდა. სამშენებლო სამუშაოების დროს დაზიანდა სამარხთა ქვაყრილები (დაახლოებით 9 სამარხი). მოთხრილ ფართობზე შეინიშნებოდა ორი ორმოსამარხის კვალი, რომელთა კამერები იმდენად იყო დაზიანებული, რომ თიხის ჭურჭლები მიწის ზედაპირზე ეყარა. სამარხთა ქვაყრილები შეინიშნებოდა სამაროვნის დაზიანებული მონაკვეთის აღმოსავლეთისაკენაც.

ამდენად დაზიანებული ფართობი 100 კვ. მეტრზე მეტია, დაუზიანებელი ნაწილი კი 300 კვ. მეტრამდეა.

ტერიტორია BP-ის წარმომადგენლებთან (ქ-ნი ჰოუპ ლეინინგერი, ბ-ნი ვახტანგ შატბერაშვილი) შემოიღობა სპეციალური ბაბით, გამოვლენილი სამარხები მოინიშნა დროშებით. მშენებლებთან კონსულტაციის დროს აღინიშნა და შევთახმდით, რომ ამ მიმართულებით სამშენებლო სამუშაოები არ გაგრძელდებოდა. ამდენად ამ მონაკვეთის არქეოლოგიური შესწავლა

აუცილებლობას არ წარმოადგენდა, ხოლო გამოვლენილი სამარხები მომალ წელს გაითხრებოდა.

19 ნოემბერს BP-ის არქეოლოგიური სამსახურის ოფიცერმა ი.დემეტრაძემ ჩამკეტი სადგურის ტერიტორიაზე სამშენებლო სამუშაოების დაწყების შესახებ გვაცნობა. ექსპედიციის თანამშრომელი ბ.მურვანიძე გაემგზავრა და ზაფხულში გამოვლენილი სამარხების ხელახალი დაზიანება დააფიქსირა.

ამდენად, მშენებარე კომპანიამ დაარღვია პირობა და ა.წ. ნოემბერში აღნიშნულ ტერიტორიაზე ისე განაახლა სამუშაოები, რომ ჩვენთვის არ შეუტყობინებია. გარდა ამისა, როგორც ჩვენთვის გახდა ცნობილი, ჩამკეტი სადგურებისათვის გამოიყო უფრო დიდი ტერიტორია, ვიდრე ადრე იყო გაცხადებული. ამ ტერიტორიაზე აკც-ს სათანადო დასკვნა არ გაუცია. ყოველივე ზემოთქმული მიუთებს იმაზე, რომ სამშენებლო ზონაში მოექცა საფარ-ხარაბას სამაროვნის დიდი უბანი, რომელიც რამდენიმე ათას მეტრს მოიცავს. ამდენად, KP-120-ის მიდამოებში გამოვლენილი სამარხების და იმ მიმდებარე ტერიტორიის, რომელიც მშენებლობის ზონაში მოექცა, არქეოლოგიური გათხრების დაგეგმვისათვის აუცილებელია სპეციალური შესვედრის მოწყობა.

რაც შეეხება ჩამკეტი სადგურის ტერიტორიაზე გამოვლენილი სამარხების შეწავლას, მიმაჩნდა, რომ მათი გათხრა წლის უფრო ხელსაყრელ დროს უნდა განხორციელებულიყო. იმის გამო, რომ წალკის რაიონში ნოემბერ-დეკემბერში მკაცრი კლიმატური პირობებია, სავსე სამუშაოების ჩატარება მეტად რთულია, თუ შეუძლებელი არ არის. შექმნილმა სიტუაციამ დაზიანებული სამარხების სასწრაფო გათხრა მოითხოვა.

სამუშაოებისათვის სავარაუდოდ ორი კვირა (14 სამუშაო დღე) განისაზღვრა.

პირველი კონტრაქტის (№ C-03-BTC-52923 HL-191) მიხედვით სამუშაოები 3 დეკემბრიდან 9 დეკემბრის ჩათვლით (7 სამუშაო დღე) მიმდინარეობდა, რომელშიც მონაწილეობა მიიღეს:

61. ნარიმანიშვილი გოდერძი – ხელმძღვანელი.
62. ყიფიანი გურამი - არქეოლოგი.
63. მურვანიძე ბიძინა – ასისტენტი.
64. ტატიშვილი გიორგი – არქიტექტორი.
65. თევზაძე ალექსანდრე – ტოპოგრაფი.
66. კვიციანი კესო – მზარეული.

67. ნარიმანიშვილი რევაზი – მძღოლი.

68. ჯალაბაძე არჩილი – მძღოლი.

69. მავრანგელოვი ბორისი – დარაჯი.

მეორე კონტრაქტის (№ C-03-BTC-52923 HL-195) საფუძველზე სამუშაოები 10 დეკემბრიდან 16 დეკემბრის ჩათვლით (7 სამუშაო დღე) მიმდინარეობდა. საველე სამუშაოებში მონაწილეობა მიიღეს:

35. ნარიმანიშვილი გოდერძი – ხელმძღვანელი.

36. ამირანაშვილი ჯუანშერი – მოადგილე, არქეოლოგი.

37. ყიფიანი გურამი – არქეოლოგი.

38. მურვანიძე ბიძინა – ასისტენტი.

39. გუნაშვილი გელა – ასისტენტი.

40. ტატიშვილი გიორგი – არქიტექტორი.

41. კვიციანი კესო – მზარეული.

42. ნარიმანიშვილი რევაზი – მძღოლი.

43. ჯალაბაძე არჩილი – მძღოლი.

44. მავრანგელოვი ბორისი – დარაჯი.

საფარ-ხარაბას სამაროვანი

პირველი ეტაპის სამუშაოები ჩამკეტი სადგურის ჩრდილოეთით მდებარე მონაკვეთზე დაზიანებული სამარხების გამოვლენის მიზნით წარიმართა. მშენებლების მიერ მოთხრილი მიწის აღების შემდეგ 7 სამარხის (№№ 116-122) ქვაყრილი ან სამარხი კამერის კონტური დაფიქსირდა. ზაფხულში მიმდინარე სამშენებლო სამუშაოების დროს გამოვლენილი სამარხებიდან მხოლოდ ოთხი სამარხის მიკვლევა გახდა შესაძლებელი. დანარჩენი 4 ან 5 სამარხი ნოემბერში ჩატარებული მიწის სამუშაოების დროს მშენებლებმა ისე გაანადგურეს, რომ მათი კვალიც კი არ დარჩა. გათხრებმა ასევე დაადასტურა, რომ სამი სამარხის (№№ 116-118) ქვაყრილები ნაწილობრივ იყო დაზიანებული. № 120 სამარხს ქვაყრილი მთლიანად ჰქონდა მოხსნილი. დაზიანებული იყო № 116 და № 118 სამარხების დასაკრძალავი კამერებიც.

მეორე ეტაპის სამუშაოები გამოვლენილი სამარხების შესწავლისა და ენერგოკორიდორის ამ მონაკვეთის არქეოლოგიური ძეგლებისაგან განთავისუფლების მიზნით ჩატარდა.

გამოვლენილი სამარხები დეტალურად გაიწმინდა, შესრულდა გრაფიკული და ფოტოფიქსაცია. პალინოლოგიური და ანთროპოლოგიური კვლევისათვის აღებულ იქნა საანალიზო მასალები.

სამარხები საფარ-ხარაბას ვრცელ სამაროვნს მიეკუთვნება, რომლის ერთი ნაწილი ენერგოკორიდორის მშენებლობის ზონაშია მოქცეული. აქ გამოვლენილი სამარხების დიდი ნაწილი ექსპედიციამ 2003-2005 წწ გათხარა. დღეისათვის სამაროვანზე 122 სამარხია დაფიქსირებული (დანომრილი არ არის ნავთობისა და გაზის მილებს შორის მოქცეული ორ ათეულამდე გაუთხრელი სამარხი), რომელთაგან 112 უკვე გათხრილია.

საფარ-ხარაბას სამაროვანზე დღეისათვის გამოვლენილი ყველა სამარხი ქვაყრილიან ორმოსამარხს წარმოადგენს.

სამარხი კამერების თავზე წრიული ქვაყრილები ყოფილა გამართული, რომელთა დიამეტრი 4-6 მ-ს უდრის. ქვაყრილები უმეტეს შემთხვევაში რიყის წვრილი ქვებითაა შედგენილი და ბაზალტის დიდი ქვებით გამართული კრომლესების შიდა სივრცეს მთლიანად ფარავს. კრომლესთა ერთ ნაწილს მხოლოდ სამარხი კამერის თავზე აქვს წვრილი ქვების ყრილი. სამარხი კამერები ხის ძელებით, ან ქვის ფილებით ყოფილა გადახურული.

კრომლესთა აბსოლუტური უმრავლესობის ცენტრში ერთი სამარხი კამერაა გამართული, რომელშიც ერთი მიცვალებულია ჩასვენებული. მიცვალებულები დასვენებულია მარჯვენა ან მარცხენა გვერდზე. ხელ-ფეხი მოკეცილი აქვთ. ჩონჩხები ცუდადაა დაცული.

სამარხეული ინვენტარი ძირითადად თიხის ჭურჭლითაა წარმოდგენილი. თითოეულ მიცვალებულს 4-5 ჭურჭელი აქვს ჩატანებული. მცირე რაოდენობით გვხვდება სხვადასხვა მასალისაგან დამზადებული მძივები. ლითონის ინვენტარი ერთ სამარხში (№ 119) დაფიქსირდა.

2005 წლის დეკემბერში გათხრილი სამარხები წინასწარულად ძვ.წ. XV-XIV სს თარიღდება.

გადაღებულია 200 ფერადი კადრი, 400 ციფრული კადრი, და ვიდეომასალა (3 ფირი); შევსებულია სამაროვნის და მიმდებარე ტერიტორიის ტოპოგეგმა, შედგენილია სამაროვნის გენგეგმა, შესრულებულია სამარხების გეგმები და ჭრილები; მოპოვებულია თიხის 30-მდე ჭურჭელი, ობსიდიანის იარაღები; პალინოლოგიური ანალიზისათვის აღებულია 90 ნიმუში; ანთროპოლოგიური და პალეოზოოლოგიური კვლევისათვის შეგროვებულია მასალები.

კონტრაქტებით გათვალისწინებული სამუშაოები შეიძლება დასრულებულად ჩაითვალოს.

საველე სამუშაოების დაწყებისთანავე დაფიქსირდა, რომ ჩამკეტი სადგურის ჩრდილოეთით, 100-130 მ-ის დაშორებით, მშენებლებს მოწყობილი აქვთ მიწის დასაწყოების ორი მოედანი. ორივე მოედანი სამაროვნის ტერიტორიაზეა განთავსებული. ტერმინალის ტერიტორიაზე მშენებლებს მძიმე ტექნიკით მოხსნილი აქვთ მიწის ზედაპირი („ტოპ-სოილი“).

მიწის ამ ფართობის გამოყოფის შესახებ აკც-ს შებამისი დასკვნა არ გაუცია. შეუთანხმებელი მოქმედების გამო მშენებლებმა არქეოლოგიური ძეგლის ტერიტორია გამოიყენეს, რამაც სამარხთა ყრილების დაზიანება გამოიწვია.

ტერმინალის ტერიტორიაზე, რომლის საერთო ფართობი 4 000 კვ.მ. მეტია, მიწის დიდი მასაა დასაწობებული. ამდენად, ძეგლის დაზიანების მასშტაბის დადგენა ჭირს. იმ მცირე ფართობზე (500 კვ.მ.) კი, სადაც მიწა არ ყრია ათამდე სამარხის ქვაყრილია გაშიშვლებული, ან დაზიანებული. თუ გავითვალისწინებთ, რომ ტერმინალი სამაროვნის ყველაზე ინტენსიურად

ათვისებულ მონაკვეთზეა მოწყობილი, მშენებლების მიერ უფრო მეტი სამარხის დაზიანება უნდა ვიგულისხმოთ.

დასკვნა

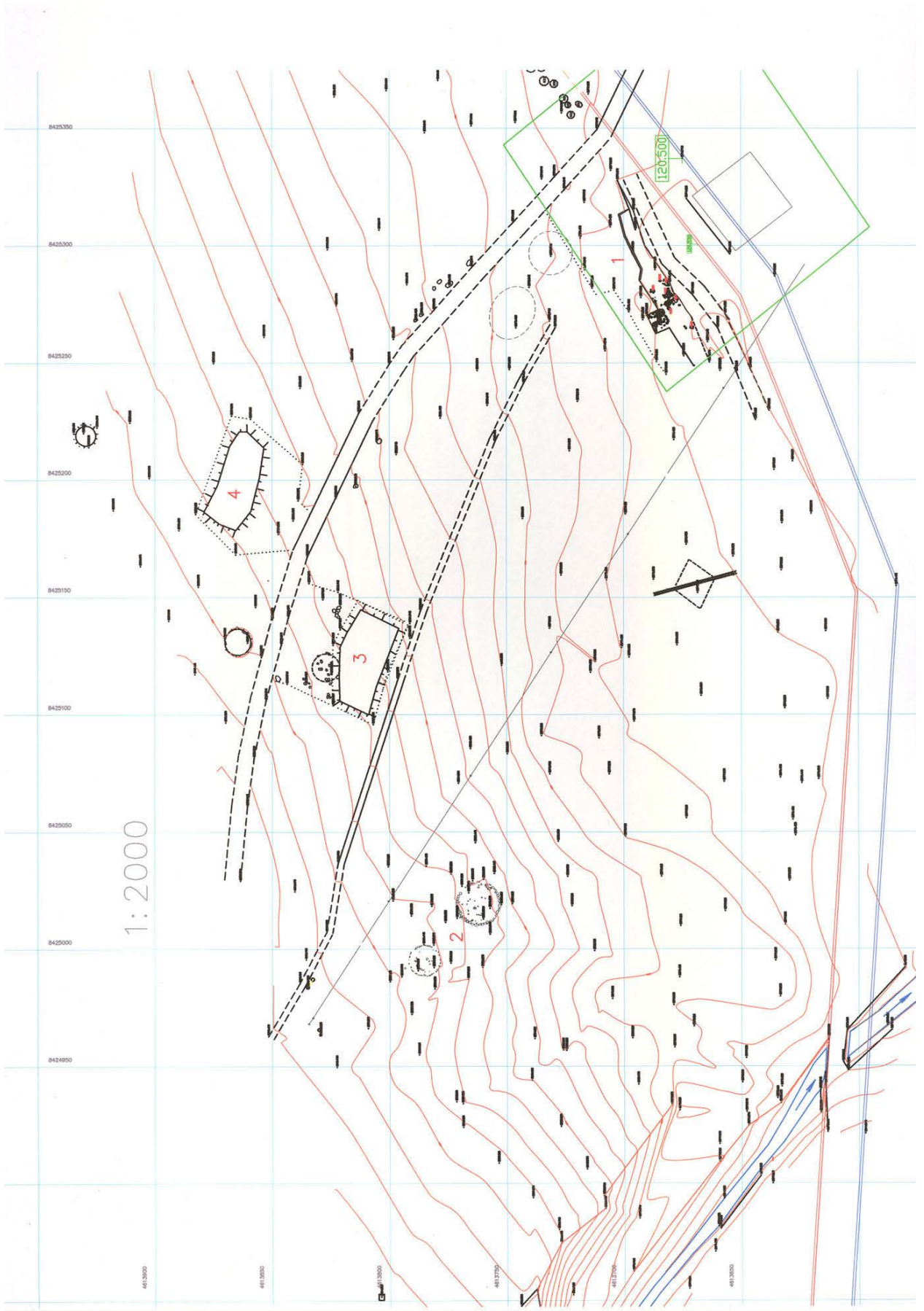
17. ენერგოკორიდორის გაზსადენის ჩამკეტი სადგურის მონაკვეთში მოქცეული ყველა ის სამარხი გაითხარა, რომელთა შესწავლაც კონტრაქტებით იყო გათვალისწინებული.
18. ჩამკეტი სადგურისათვის გამოყოფილ ტერიტორიაზე გასათხრელი დარჩა სამარხთა ნაწილი (დაახლ. 1500 კვ.მ. ფართობზე).
19. გასათხრელია გაზის ჩამკეტი სადგურის ჩრდილოეთით, მიწის დასაწყობებისათვის ათვისებულ ფართობზე „ტოპ სოილის“ მოხსნისას გამოვლენილი სამარხები.
20. გასათხრელია ნავთობსადენსა და გაზსადენს შორის არსებული გზის (KP 120+250-სა და KP 120+500-სს შორის) ქვეშ მოქცეული სამარხები [იხ. გ. ნარიმანიშვილი, წალკა-თრიალეთის არქეოლოგიური ექსპედიციის მიერ 2005 წლის ივნისში ჩატარებული სამუშაოების წინასწარული ანგარიში. გვ. 6].

რეკომენდაცია BP-ის

6. ენერგოკორიდორის გაზსადენის ჩამკეტი სადგურის იმ მონაკვეთში, სადაც სამარხები გაითხარა (იხ. ტოპოგეგმა), შესაძლებელია სამშენებლო სამუშაოების ჩატარება.
7. ჩამკეტი სადგურისათვის გამოყოფილ ტერიტორიაზე გასათხრელი დარჩა სამარხთა ნაწილი (დაახლ. 1500 კვ.მ. ფართობზე), სადაც სამშენებლო სამუშაოების დაწყება მხოლოდ არქეოლოგიური შესწავლის შემდეგ იქნება შესაძლებელი.
8. გასათხრელია გაზის ჩამკეტი სადგურის ჩრდილოეთით, მიწის დასაწყობებისათვის ათვისებულ ფართობზე „ტოპ სოილის“ მოხსნისას გამოვლენილი სამარხები.
9. გასათხრელია ნავთობსადენსა და გაზსადენს შორის არსებული გზის (KP 120+250-სა და KP 120+500-სს შორის) ქვეშ მოქცეული სამარხები [იხ. გ. ნარიმანიშვილი, წალკა-თრიალეთის არქეოლოგიური ექსპედიციის მიერ 2005 წლის ივნისში ჩატარებული სამუშაოების წინასწარული ანგარიში. გვ. 6].
10. შესაძლებელია ლაბორატორიული სამუშაოების დაწყება

ტაბულების აღწერა

- ტოპოგეგმა - წალკის რაიონი, ნავთობსადენის კორიდორის მე-120 კილომეტრი და მიმდებარე ტერიტორია.
- ტაბ. I. სურ. 1 და 2. უბნის საერთო ხედი გათხრების დაწვებამდე.
- II. სურ. 1 საერთო ხედი გათხრების დაწვებამდე აღმოსავლეთიდან.
სურ. 2. საერთო ხედი დასავლეთიდან.
- III. სურ. 1 სამარხი № 116. სამარხი კამერა და გადახურვის ფილა.
სურ. 2. სამარხი № 116. საერთო ხედი გათხრამდე. ხედი დასავლეთიდან.
- IV. სურ. 1 მუშაობის პროცესი. ხედი დასავლეთიდან.
სურ. 2. მუშაობის პროცესი. ხედი სამხრეთიდან.
- V. სურ. 1 სამარხი № 116. გახსნამდე.
სურ. 2. სამარხი № 116. პრეპარაციის პროცესი.
- VI. სურ. 1 სამარხი № 120. პრეპარაციის პროცესი.
სურ. 2. №№ 116, 117, 118 და 120 სამარხების საერთო ხედი სამხრეთ-აღმოსავლეთიდან.
- VII. სურ. 1. განათხარი ფართობის საერთო ხედი.
სურ. 2. №№ 117 და 118 სამარხების საერთო ხედი გახსნამდე.
- VIII. სურ. 1 სამარხი № 120. პრეპარაციის პროცესი, დეტალი.
სურ. 2. სამარხი № 117 ქვაყრილის საერთო ხედი დასავლეთიდან.
- IX. სურ. 1 № 117, 118, 121 და 122 სამარხების საერთო ხედი.
სურ. 2. სამარხი № 122. დეტალი. პრეპარაციის პროცესი.
- X. სურ. 1 № 116-119 სამარხების საერთო ხედი.
სურ. 2. №№ 117, 118 და 122 სამარხების საერთო ხედი.
- XI. სურ. 1 სამარხი № 117 გახსნის შემდეგ.
სურ. 2. უბნის საერთო ხედი დასავლეთიდან.

ტოპოგეგმა ნავთობის ტრასის მე 120 კმ.

1

2

1

2

1

2

1

2

1

2

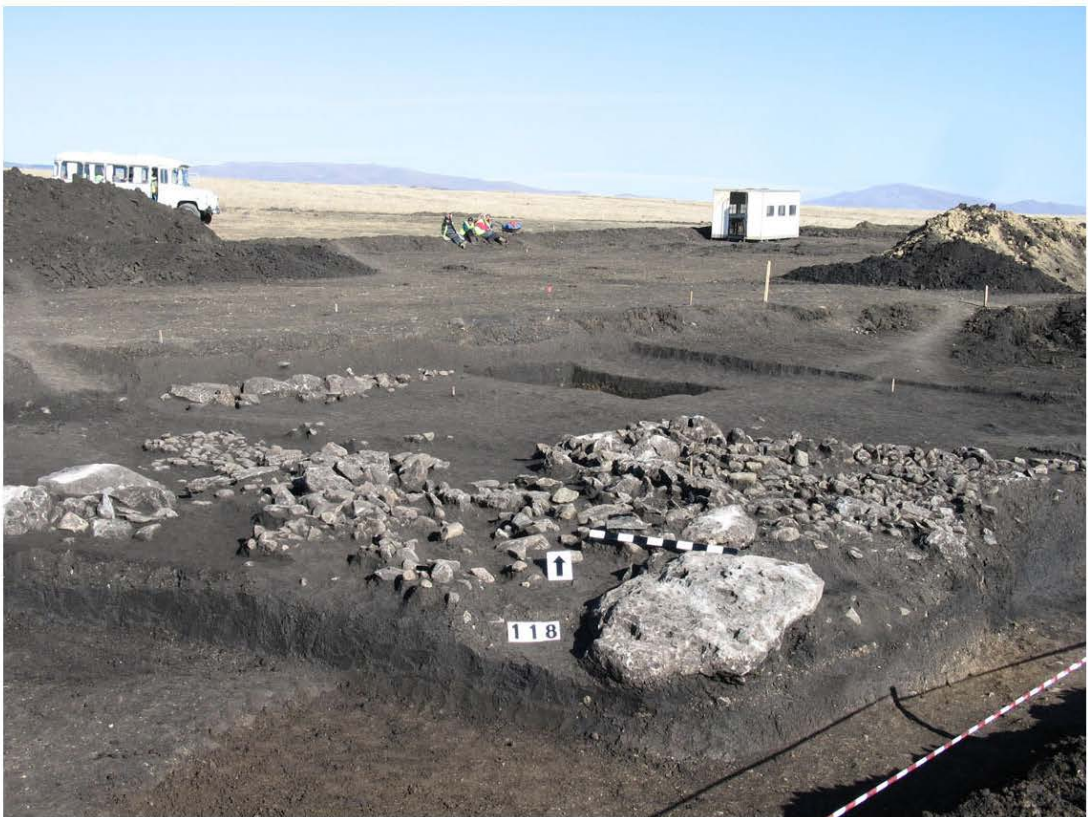
1

2

1

2

1

2

1

2

1

2

1

2

